

**T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAFKAS DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
ÇERKEZ DİLİ VE EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**ADIGE DİLİ ÖĞRENİMİNDE
İLERİ DÜZEY (C1) ÖĞRETİM PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özlem Güngör

**Düzce
Haziran, 2021**

**T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAFKAS DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
ÇERKEZ DİLİ VE EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**ADIGE DİLİ ÖĞRENİMİNDE
İLERİ DÜZEY (C1) ÖĞRETİM PROGRAMI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Özlem Güngör**

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Mira Haçemizova**

**Düzce
Haziran, 2021**

**ТР
ДЮЗДЖЭ УНИВЕРСИТЕТ
МАГИСТРЭ ШІЭНЫГЪЭ ИНСТИТУТ
КАВКАЗЫБЗЭХЭМРЭ КУЛЬТУРЭХЭМРЭ ЯКЪУТЭМАШЪХЪ
АДЫГАБЗЭМ ЫКІИ ЛИТЕРАТУРЭМ
ИМАГИСТРЭ ПРОГРАММ**

**С1 ЛЪЭГАШЭМ АДЫГАБЗЭМКІЭ
ИЕГЪЭДЖЭН ИПРОГРАММ**

**МАГИСТРЭ ЮФСІЭН
Озлем Гюнгёр**

**УпчІэжьэгъур:
д-р, проф. ХьакІэмыз Мир**

**Дюзджэ
Мэкьюогъу, 2021**

Özlem GÜNGÖR
Düzce Üniversitesi, LEE
Yüksek Lisans Tezi
Haziran, 2021

ADIGE DİLİ ÖĞRENİMİNDE
İLERİ DÜZEY (C1) ÖĞRETİM
PROGRAMI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından Kafkas Dilleri ve Kùltürleri Anabilim Dalında oy birliđi ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Akademik Unvanı, Adı-Soyadı (İmza)

Üye Akademik Unvanı, Adı-Soyadı (İmza)

Üye Akademik Unvanı, Adı-Soyadı (İmza)

Üye Akademik Unvanı, Adı-Soyadı (İmza)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2021

(İmza Yeri)
Akademik Unvanı Adı-Soyadı
Enstitü Müdürü

ГУЩЫНАПЭР

Мы Иофшэныр зыфэгэхьыгээр адыгабзэр хымабзэу (яТонэрэ бзэу) зэгьэшлэгъэнымкIэ С1 лъэгапIэм кыдилытэрэ программэм тегъэпсыхьагъэу шыгъэныр ары. Ащ кыхэкIэу Европэм и Совет нэмыкIыбзэ зэгъэшлэгъэнымкIэ кыдилытэрэ шапхъэхэм атетэу, 2001-рэ ильэсым кыдэкIыгъэ бзэ егъэджен стандартым тетэу (Common European Framework of Reference for Languages, CEFR) тиушэтын дгъэхъазырыгъэ.

ЮНЕСКО-м мэзаем и 19-м 2009-рэ ильэсым кыдигъэкIыгъэ атласым («КIодыжын шынагъор зытет дунай бзэ атласым») елытыгъэу Тыркуем кIодын шынагъор зытет бзэхэм ащыщ адыгабзэри. Ащ елытыгъэу тыбзэ икъэухъумэн, иегъэджен зы лъэгапIэ горэм зэрэнэдгъэсыщтым тигъэгумэкIэу, ар тимурэдэу тиИофшIэн дгъэпсыгъэ.

Тырку республикэм кэралыгъом епхыгъэ иеджапIэхэм ыкIи кэралыгъом емыпхыгъэ иунэе еджапIэхэм ащеджэхэрэм апае С1 лъэгапIэм адыгабзэмкIэ иегъэджен ипрограммэ дгъэхъазырынэу пшэрыль зыфэдгъэуцужьыгъ. С1 лъэгапIэм адыгабзэмкIэ иегъэджен ипрограммэр функциональнэу, гурылогъошIоу, тематическэу зэрэщытыным, зэшIокI-хахъо уигъэгъотэу гъэцэкIэнхэр зэрэбгъэфедэщтым мэхъанэ еттызэ дгъэхъазырыгъэ.

Программэм игъэхъазырынкIэ тхъауегъэпсэушхо ясIонэу сыфай зиухътэ шъхамысыжъэу кыздэлэпыIэгъэ сиупчIэжъэгъоу лытэныгъэ зыфэсшIырэ д-р, проф. ХьакIэмыз Мирэ, тезисым хэт бзэхабзэхэмкIэ инэу зишIуагъэ кысэкIыгъэ егъэджакIоу лытэныгъэ зыфэсшIырэ д-р, доц. Долэ Рузанэ ыкIи тезисым игъэцэкIэн кылыпллэгъэ ыкIи кыздэлэпыIэ зэпытэу лытэныгъэ зыфэсшIырэ сиегъэджакIоу ыкIи шынахьыжъэу д-р, проф. Гюнгёр Фетхьи.

**Озлем Гюнгёр
Дюзджэ, Мэкьюогъу, 2021**

КУПКЫР

С1 ЛЪЭГАПЭМ АДЫГАБЗЭМКІЭ ИЕГЪЭДЖЭН ИПРОГРАММ

ГЮНГЁР, Озлем

Магистрэ, Кавказыбзэхэмрэ культурэхэмрэ якьутэмашьхь

УпчІэжьэгьур: д-р, проф. ХьакІэмыз Мир

Мэкьюогьу 2021, хіх+151 нэкІубгьу

Мы ІофшІэным дунаим тет бзэхэм ащыщэу джырэ уахьтэм кІодыжьын щынагьо зилэу, Тьркуем ис лъэпкьхэм ащыщэу адыгэ лъэпкьым иньдэльфыбзэ иегъэджен апшьэрэ лъэгапІэхэм анэсэу сыдэуцтэу гьэпсыгьэ хьуна зыфиІорэ упчІэм иджэуап тыщыльыхьугь. Мы упчІэм иджэуап Европэ бзэ егъэдженымкІэ истандарт шапхьэхэм атетэу дгьэпсынэу мурад тшыгьэ. CEFR-м бзэ зэгьэшІэнымкІэ еджэн, тхэн, едІун ыкІи гущыІэн зыфиІорэ Іахьэ шьхьаІиппІым езэгьэу, мы стандартым тетэу ыпэкІэ агьэхьазырыгьэ нэмыкІ бзэхэм яегъэджен программэхэм яхьышырэу дгьэхьазырыгьэ. Мы ушэтыныр адыгэ литературабзэм тетэу гьэпсыгьэ, адыгэ литературэм, адыгэ лъэпкьыр кьэзыІуатэрэ, кьыозыгьашІэрэ тхыгьэхэм ащыщхэр дгьэфедагьэ. Мы ушэтыныр зыфэгьэхьыгьэр: адыгабзэм ибзэхабзэхэм атетэу гущыІэзэгьусэмрэ гущыІэухыгьэмрэ язэгьэшІэн; гущыІэухыгьэм ишыкІагьэ гущыІэхэр тэрэзэу хэгьэуцожьын; гущыІэухыгьэ лъэпкьхэр тэрэзэу кьыхэбгьэщын; текст зэфэшхьафхэм ямэхьанэ кьагурыІоу удэлэжьэныр ары. Мы лъэгапІэм кьыдилыгьтэрэ кьаІэкІэхьэн фае шІэныгьэхэр еджэнымкІи, тхэнымкІи, едІунымкІи гущыІэнымкІи кьэттхыхьагь.

ГущыІэ ІункІыбзэхэр: ньдэльфыбз, адыгабз, Кавказ, диаспор, бзэхабзхэ, CEFR C1.

ÖZ

ADIGE DİLİ ÖĞRENİMİNDE İLERİ DÜZEY (C1) ÖĞRETİM PROGRAMI

GÜNGÖR, Özlem

Yüksek Lisans, Kafkas Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mira Haçemizova

Haziran 2021, xix+151 sayfa

Bu çalışmada dünya üzerinde konuşulmakta olan dillerden biri olmakla birlikte yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan, Türkiye’de yaşayan toplumsal gruplardan biri olan Adıge toplumunun anadili “Adıge dilinin öğrenimi ve öğretimi konusunda ileri düzey bir öğretim programı nasıl olabilir?” sorusuna cevap aranmıştır. Bu soruya somut bir cevap olarak hazırlanan tez çalışmasının Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi kriterlerine uygun olması amaçlanmıştır. CEFR’in okuma, yazma, dinleme ve konuşma şeklindeki dört temel dil becerisi kriterine uygun olarak gerçekleştirilmiş olmasından ötürü önemli olduğu düşünülen tez çalışması, Çerçeve’nin karşılaştırılabilir standartları üzerine tarama modeli ve bu alanda hazırlanmış dil öğretim programlarına uyum ve benzeşim modeli ile hazırlanmıştır. Bu çalışma, Kafkasya’nın batı bölgesinde ve diasporada konuşulan Kafkas Dilleri grubunda yer alan, Adıgey Cumhuriyetinin resmî dili Adıgece okuma, yazma, dinleme ve konuşmada yetkin bir seviyeye ulaşımı sağlamaya yönelik sekiz ayrı üniteye işlenmiş olup Adıge dili, edebiyatı, toplumunu anlatan metinler ve metinlere dair farklı soru seçenekleri üzerine inşa edilmiştir. Adıgece temel dilbilgisi kurallarının hatırlatılması, metinlere dair boşluk doldurma, uygun cümleleri bir araya getirerek paragraf oluşturma, kelimelerle yeni cümleler oluşturma, dağınık şekilde verilen kelimelerin uygun şekilde birleştirilmesi gibi farklı alıştırmalara, bunlarla edinilen kazanımlara yer verilerek, dil öğretim tekniklerinden seçmeci yöntem ile eylem odaklı yaklaşım üzere yürütülmüş olan çalışma, ilave metinler ve soru çeşitleri ile genişletilmeye açık bir dil öğretim programıdır.

Anahtar Kelimeler: Anadil, Adıge Dili/Adıgece, Kafkasya, Diaspora, CEFR C1.

ABSTRACT

ADVANCED LEVEL IN ADIGE LANGUAGE LEARNING (C1) TEACHING PROGRAM

GÜNGÖR, Özlem

Master of Science, Department of Caucasian Languages and Cultures

Thesis Advisor: Prof. Dr. Mira Haçemizova

June 2021, xix+151 pages

In this study, the answer to the question "How can an advanced curriculum on the learning and teaching of the Adyghe language be" about the mother tongue of the Adyghe community -one of the social groups living in Turkey- which is one of the languages spoken in the world, but is in danger of extinction, has been sought. As a concrete answer to this question, the thesis study is intended to be by the criteria of the Common European Framework of Reference for Languages. The thesis study, which is considered to be important because it has been carried out in accordance with the four basic language skills criteria of CEFR as reading, writing, listening, and speaking, has been prepared with the scanning, congruence, and analogy models to the language teaching programs prepared in this field of the Framework. This study has been revealed in eight separate units aimed at reaching a competent level in reading, writing, listening, and speaking in Adyghe, the official language of the Republic of Adyghe, which is in the Caucasian Languages group spoken in the western region of the Caucasus and the diaspora, and is built on texts describing the language, literature, and society of Adyghe and different options of questions about these texts. The study was carried out with the selective method and action-oriented approach of language teaching techniques by giving place to different exercises such as reminding the basic grammatical rules of Adyghe language, filling gaps in texts, creating paragraphs by combining appropriate sentences, creating new sentences with words, combining scattered words properly and by giving place to the learning outcomes gained from these exercises. Furthermore, it is a language teaching program that can be expanded with additional texts and question types.

Keywords: Mother tongue, Adyghe language, Caucasus, Diaspora, CEFR C1.

ЗЫФЭГЪЭХЬЫГЪЭР

Сиофишэн синыдэльфыбзэ сээгээшлэгээ лытэныгээ зыфэсшыхэрэ сянэу Джихъанрэ дунаим ехыжыгээ сятэу Гъанирэ, синыдэльфыбзэКэ илэныгээ зээгээгъотыным сьфэзыцэгээ, кыздэИэнылэгээ дунаим ехыжыгээхэ сятэшыпхухэу Нэгор Фатимэтрэ Мэрджанрэ, илэнылэгэурэ иунчлэжсэгэурэ ныбжыи кыспэзымыубытыгээ лытэныгээ зыфэсшырэ шынахыжыэу Фетхырэ афэсэгээхы...

ДЭТХЭР

Нэжлүбгү

ОСЭШЫМ ИГЭПЭКІЭДЗЭ НЭЖІУБГҮ	vi
ГУЦЫШАПЭР	vii
КУПКЫР	viii
ÖZ	ix
ABSTRACT	x
ЗЫФЭГБЭХЫГБЭР	xi
ДЭТХЭР	xii
İÇİNDEKİLER	xv
ТАБЛИЦЭХЭМ ЯТХЬАП	xviii
TABLULAR LİSTESİ	xix
1. ПЭУБЛЭР	1
1.1. Зэхэфыггэн фэе Іофыггор	11
1.2. Ушэтыным имурад	13
1.3. Ушэтыным имэхьан	14
1.4. Ушэтыным ипэшІорыггэшъ (гипотез)	15
1.5. Ушэтыным игьунапкъ	15
1.6. Терминхэр	16
1.7. ГуцыІэ гьэкІэкІыггэхэр	17
2. ІОФШЭНЫМ ЕХЫЛІЭГБЭ УШЭТЫНХЭР	18
3. ЕКІОЛЭКІЭ ШЫКІ	20
3.1. Ушэтыным ишапхъ	20
3.2. Ушэтыным икьэкІуапІэрэ кьыхэхыггэ щысэхэмрэ	21
3.3. Материал зэггэуІу Іэмэ-псымэхэр	21
3.4. Материалым иугьоин	21
3.5. Материалым изэхэфын	22

4. УШЭТЫНЫМ КЪЫТЫГЪЭХЭР ЫКИИ ЕПЛЪЫКІЭХЭР	23
4.1. С1 лъэгапІэм бзэхабзэ (грамматикэ) темэхэу адыгабзэм пае бгъэфедэштхэр.....	24
4.1.1. Синтаксисым зэригъашІэрэр	25
4.1.2. ГущыІэухыгъэм ылъапс	26
4.1.3. ЯгъэпсыкІэкІэ гущыІэухыгъэхэр зэрагощхэрэр	26
4.1.4. ГущыІэ гуадзэхэр	28
4.1.5. ЯмэхьанэкІэ гущыІэухыгъэхэр зэрагощхэрэр	31
4.1.6. Зэпхыхэр, зэрагощрэ купхэр	31
5. С1 ЛЪЭГАПІЭМ АДЫГАБЗЭР ЗЭЗГЪАШІЭХЭРЭМ АГЪОТЫН ФАЕ КЪУЛАЙНЫГЪЭХЭР	33
6. ЕВРОПЭ БЗЭ ЕГЪЭДЖЭН СТАНДАРТЫМ И С1 ЛЪЭГАПІЭ КЪЫТРЭ ЛЪЭОЯНЭХЭР	42
6.1. С1 лъэгапІэм якуп шъхьаІэхэр	42
6.2. ЗэдэгущыІээ зэгурыІоным иуплъэкІун ехьылагъэхэр	43
6.3. ЖэрыІуабзэкІэ къэІотэн	44
6.4. ТхьбзэкІэ къэІотэн	45
6.5. ЕдэІун кыгурыІон	46
6.6. Еджэн кыгурыІон	47
6.7. ЖэрыІуабзэкІэ зэгурыІон	48
6.8. ТхьбзэкІэ зэгурыІон	50
6.9. Бзэр зэзгъашІэхэрэм агъотын фае икъуныгъэхэр	51
7. ЗЭФЭХЪЫСЫЖЪХЭР ЫКИИ ШОШІХЭР	53
7.1. Зэфэхъысыжъхэр	53
7.2. ШошІхэр	54
8. ТЫРКУБЗЭКІЭ КУПКЫРЫПУ	55
8. TÜRKÇE ÖZET	55
9. АДЫГЭБЗЭКІЭ ЛИТЕРАТУРЭР	70
10. ТЫРКУБЗЭКІЭ ЛИТЕРАТУРЭР	73
11. ГУАДЗЭХЭР	77
І АДЫГАБЗЭМ ИЗЭГЪЭШІЭН ИТАРИХЪ ЗЫФИОРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.1.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКІЭНХЭР	77

II ШИЭНЫГБЭМРЭ ГЪЭСЭНЫГБЭМРЭ ЗЫФИОРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.2.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКІЭНХЭР.....	84
III ЩЫПЭКІЭ-ПСЭУКІЭ ЗЫФИОРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.3.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКІЭНХЭР	93
IV СЭНЭХЪАТХЭР ЗЫФИОРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.4.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКІЭНХЭР	101
V НАРТ ЛЫХЪУЖЪХЭР ЗЭТЭГЪАШИЭ ЗЫФИОРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.5.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКІЭНХЭР	110
VI ДУНАЙМ ИЗЫТЕТ ЗЫФИОРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.6.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКІЭНХЭР	119
VII СПОРТЫМРЭ УЗЫНЧЪАГБЭМРЭ ЗЫФИОРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.7.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКІЭНХЭР.....	130
VIII ЮРЫПУАТЭМ ИНЭКІУБГЪУ ЗЫФИОРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.8.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКІЭНХЭР	140

İÇİNDEKİLER

Sayfa

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI	vi
ÖNSÖZ	vii
ÖZ	viii
КУПКЫП	ix
ABSTRACT	x
İTHAF	xi
İÇİNDEKİLER	xii
ДЭТХЭР	xv
TABLolar LİSTESİ	xviii
ТАБЛИЦЭХЭМ ЯТХЬАП	xix
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem	11
1.2. Araştırmanın Amacı	13
1.3. Araştırmanın Önemi	14
1.4. Araştırmanın Sayıltıları	15
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	15
1.6. Tanımlar	16
1.7. Kısaltmalar	17
2. LİTERATÜR	18
3. YÖNTEM	20
3.1. Araştırma Modeli	20
3.2. Evren ve Örneklem	21
3.3. Veri Toplama Araçları	21
3.4. Verilerin Toplanması	21
3.5. Verilerin Analizi	22

4. BULGULAR VE YORUMLAR	23
4.1. Adigece C1 Gramer Konuları	24
4.1.1. Sentaks Konuları	25
4.1.2. Cümlelerin Temel Öğeleri	26
4.1.3. Yapısına Göre Cümle Türleri	26
4.1.4. Yan Cümle Öğeleri	28
4.1.5. Anlamına Göre Cümle Türleri	31
4.1.6. Bağlaçlar ve Grupları	31
5. ADIGECE C1 DÜZEYİ KAZANIMLARI	33
6. DİLLER İÇİN AVRUPA ORTAK ÖNERİLER	
ÇERÇEVESİ C1 DÜZEYİ	42
6.1. Genel Basamaklar Kümesi	42
6.2. Sözlü Bildirimi Değerlendirme Çizelgesi	43
6.3. Sözlü Anlatım	44
6.4. Yazılı Anlatım	45
6.5. Dinleme Anlama	46
6.6. Okuma Anlama	47
6.7. Sözlü Etkileşim	48
6.8. Yazılı Etkileşim	50
6.9. Dil Kullananların/ Öğrenenlerin Yeterlikleri	51
7. SONUÇLAR VE ÖNERİLER	53
7.1. Sonuçlar	53
7.2. Öneriler	54
8. TÜRKÇE ÖZET	55
8. ТЫРКУБЭЗЭКИЭ КУПКЫРЫИУ	55
9. ADIGECE KAYNAKÇA	70
10. TÜRKÇE KAYNAKÇA	73
11. EKLER	77
I ADIGE DİLİNİN ÖĞRENİM TARİHÇESİ	
BÖLÜMÜ (5.1) ALIŞTIRMALARI	77
II BİLİM VE EĞİTİM BÖLÜMÜ (5.2.) ALIŞTIRMALARI	84
III HAYAT TARZI BÖLÜMÜ (5.3.) ALIŞTIRMALARI	93

IV SANAT BÖLÜMÜ (5.4.) ALIŞTIRMALARI	101
V NART KAHRAMANLARINI ÖĞRENIYORUZ BÖLÜMÜ (5.5) ALIŞTIRMALARI.....	110
VI DÜNYA BÖLÜMÜ (5.6.) ALIŞTIRMALARI.....	119
VII SPOR VE SAĞLIK BÖLÜMÜ (5.7.) ALIŞTIRMALARI.....	130
VIII FOLKLOR SAYFASI BÖLÜMÜ (5.8.) ALIŞTIRMALARI	140

ТАБЛИЦЭХЭМ ЯТХЬАП

Таблицэ 1. Адыгабзэм изэгъэшIэн итарихь. Агъотын фае шIэныгъэхэр I	34
Таблицэ 2. ШIэныгъэмрэ гъэсэныгъэмрэ. Агъотын фае шIэныгъэхэр II	35
Таблицэ 3. ЩыIэкIэ-псэукIэр. Агъотын фае шIэныгъэхэр III	36
Таблицэ 4. Сэнэхьатхэр. Агъотын фае шIэныгъэхэр IV	37
Таблицэ 5. Нарт лIыхъужьхэр зэтэгъашIэ. Агъотын фае шIэныгъэхэр V	38
Таблицэ 6. Дунайм изытет. Агъотын фае шIэныгъэхэр VI	39
Таблицэ 7. Спортымрэ узынчъагъэмрэ. Агъотын фае шIэныгъэхэр VII	40
Таблицэ 8. ЮрыIуатэм инэкIубгъу. Агъотын фае шIэныгъэхэр VIII	41
Таблицэ 9. СI лъэгапIэм якуп шъхьалэхэр	42
Таблицэ 10. ЗэдэгущыIээ зэгурыIоным иуплъэкIун ехьылIагъэхэр	43
Таблицэ 11. ЖэрыIуабзэкIэ къэIотэн	44
Таблицэ 12. ТхыбзэкIэ къэIотэн	46
Таблицэ 13. ЕдэIун кыгурыIон	45
Таблицэ 14. Еджэн кыгурыIон	47
Таблицэ 15. ЖэрыIуабзэкIэ зэгурыIон	48
Таблицэ 16. ТхыбзэкIэ зэгурыIон	50
Таблицэ 17. Бээр зэзгъашIэхэрэм агъотын фае икъуныгъэхэр	51

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Adıge Dili Öğrenim Tarihçesi. Kazanımlar I	34
Tablo 2. Bilim ve Eğitim. Kazanımlar II	35
Tablo 3. Hayat Tarzı. Kazanımlar III	36
Tablo 4. Sanat. Kazanımlar IV	37
Tablo 5. Nart Kahramanlarını Öğreniyoruz.Kazanımlar V	38
Tablo 6. Dünya. Kazanımlar VI	39
Tablo 7. Spor ve Sağlık. Kazanımlar VII	40
Tablo 8. Folklor Sayfası. Kazanımlar VIII	41
Tablo 9. C1 Genel Basamaklar Kümesi	42
Tablo 10. Sözlü Bildirişimi Değerlendirme Çizelgesi	43
Tablo 11. Sözlü Anlatım	44
Tablo 12. Yazılı Anlatım	45
Tablo 13. Dinleme Anlama	46
Tablo 14. Okuma Anlama	47
Tablo 15. Sözlü Etkileşim	48
Tablo 16. Yazılı Etkileşim	50
Tablo 17. Dil Kullananların/Öğrenenlerin Yeterlikleri	51

1. ПЭУБЛЭР

Тидунай дахэ ышшо зэмлэужыгшо зышырэ, кьэзгьэкIэракIэрэ лъэпкь пстэуми ящыIэныгъэ кIэух ымыгъотыным ихэКыпэ закьор ежь яныдэльфыбзэкIэ зэрэрыгущыIэщтхэр ыкIи ар зэрагъэпсэуштыр ары. Дунаим идэхагъэ ыкIи ибаиныгъэ цыщ бзэхэри псэ зыпытхэм фэдэу кьэхъух, мэпсэух ыкIи малIэх. Бзэхэр зэрэрыгущыIэхэм фэдизкIэ мэпсэух ыкIи а бзэмкIэ гущыIэрэ цыфхэм лъэпкьэу кьызэтенэнхэм, лыкIотэнхэм амал ареты. Бзэхэри, цыфхэм афэдэу, малIэх, ар хэгъэки, цыфхэм афэдэу, сымаджэ мэхъух ыкIи лIэн кьодыеу кьэнэх.

Лъэпкь культурэм ибаиныгъэ икьэухъумэнкIэ ныдэльфыбзэхэм мэхъанэшхо яI, ыкIи мы Iофым шьхъадж ильэкI рихьылIээ – лъэпкьым ицIыф пстэуми, иIэшхьэтетхэми – ныдэльфыбзэхэр кьэухъумэгъэн фаех.

Ныдэльфыбзэ щымыIэу культурэр щыIэнэу амал иIэп. Лъэпкь культурэр зэрэуухъумэшъуштыр ныдэльфыбзэм урыгущыIэныр ары. Ежь яхэку, Кавказым, ильэс мин пчъагъэкIэ щыпсэугъэхэу, ау Урыс-Кавказ заом ыужкIэ 1864 – рэ ильэсым яхэку рагъэкIыгъэ ыкIи дунаим щитэкьухьэгъэ хьугъэ адыгэхэм яныдэльфыбзэ ашIокIодыным пэIуфагъэх. Джырэ уахьтэм яныдэльфыбзэ зэрэзырамыгъэшIагъэм елытыгъэу, адыгэхэр шьхъадж зыщыпсэурэ чыпIэм икьэралыгъуабзэкIэ зэдэгущыIэх, зэгурэIох.

Дунаим тет лъэпкьхэм абзэ ибаиныгъэ кьэухъумэным фэгъэхьыгъэ академическэ IофшIагъэхэр щыIэх, ахэм кьагъэуцурэ упчIэхэр адыгабзэм ехьылIагъэуи зэшIопхышъуштых. ГущыIэм пае, мыщ фэдэ упчIэм – «зы бзэр лIэным, кIодын цынагъом зэрэхэтым фэшI сыд пае гугъу тыфелIын, тигъэпэн фая?» – лъэныкьо зэфэшхьафхэмкIэ кьекIуалIэхээ, джэуап кьыраты: «цыфхэр зэфэшхьафыныгъэм фэныкьох», «бзэм о узыфэдэр, узыщыщыр

кьегъэлыагы», «бзэхэр тарихьым ихьамбарых», «бзэхэр цыфыгъэм илэшлагъэ пстэуми изылахьэх», «бзэхэм ежъ язакъоуи хьалэмэтыныгъэ ахэль».¹

Цыфым игубзыгъэ, игурышэ-гупшысэ, ищлэныгъэ, зыфэлазэр кьызэрэбгъэлыгъошъуцтыр бзэр ары. Мыщ фэшI бзэхэр кьэухьумэгъэным ехьыллэгъэ сьд фэдэ гъэретри, шьхьэзакъо е IoфшIапIэхэр зэгъусэу ашIэшт Ioфхэри дунэе псэум шагъэфедэрэ зы стандартым тетэу бгъэцакIэмэ, нахь шIуагъэ хэль хьунэу тэгугъэ.

Тэри а Ioфым тилахьэ хэтлхьанэу тыфай. Ащ фэшI дунаим ильэпкь баиныгъэхэм ащыщэу адыгэ льэпкьым иньдэльфыбзэ икьэухьумэнкIэ ашIэрэ Ioфхэм зы хахьо фэтшIын тимурадэу, Европэм и Совет 2001-рэ ильэсым кьытридзагъэ едэлун, тхэн, еджэн ыкIи гущылэн фэдэ бзэ фитыныгъэхэм атегъэпсыхьагъэу, хымабзэ егъэшIэн, сертификат етыным ехьыллэгъэ системэр кьэзыгъэлыагъорэ «Common European Framework of Reference for Languages»² (Европэ бзэ егъэджен Стандартым) диштэу, «C1 льэганIэм адыгабзэмкIэ иегъэджен ипрограмм» зыцIэ IoфшIэныр дгъэлсыгъэ.

ТиIoфшIэн итемэ икьоу кьызэIутхыным пае мыщ фэдэ Ioфыгъохэми ягугъу кьэтшIын фаеу тэлытэ:

- *бзэ, ньдэльфыбзэ ыкIи хымабзэ зыфаIoхэрэр кьэгъэнэфэнхэр;*
- *ньдэльфыбзэхэм якьэухьумэн мэхьанэу илэр;*
- *Европэ бзэ егъэджен стандартыр;*
- *Европэ бзэ егъэджен стандартым хэхьэрэ льэганIэу C1-м инэшанэхэр*
- *дунаим игъэкIотыгъэу шагъэфедэрэ бзэ егъэджен методхэр;*
- *бзэ кIодын шынагъор Тьркуем щызилэ адыгабзэм изытет;*
- *адыгэхэмрэ адыгабзэмрэ;*
- *адыгабзэм итхыбзэ итарихь.*

¹ David Crystal. **Dillerin Katli.** İngilizceden çeviren: Gökhan Cansız. İstanbul: Profil, 2015. H. 47-71.

² ‘telc-language tests, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı,’

https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iain_Avrupa_Ortak_oneriler_AEeraevesi.pdf. Ихьагъу: 14.11.2020. Н. 6.

Бээ, нэдэлъфыбээ ыкИи хымабээ зыфалохэрэр кээгээнэфэнхэр

Бээ: бээм ехыллаггээу бэ кьагуаггээуи, кьатхыггээуи щыгэр. Ахэм ашыщхээу мыщ фэдэхэм такьышыуцун: Америкэм щыщ бээшлэныггэлэжгээу Дерек Бикертон кьызэригорэмкгэ – «цыфыр цыфы зышыгэрэр»³, Францием щыщ бээшлэныггэлэжгээу Альберт Даузат кьызэригорэмкгэ – «гупшысэнэм илэмэ-псым»⁴, Америкэм щыщ доктор, тхаклоу ыкИи усаклоу Оливер Уэнделл Холмс кьызэригорэмкгэ – «зыкгоцым абзэмкгэ гушыгэхэрэм апсэхэр щызыуххумэ зы тхьалгэлупгэ ун », Англием щыщ бээшлэныггэлэжгээу Роберт Малкольм Уорд Диксон кьызэригорэмкгэ – «рыгушыгэхэрэм ясимвол», Америкэм щыщ гупшысаклоу ыкИи тхаклоу Ральф Уолдо Эмерсон кьызэригорэмкгэ – «ильэсишгэхэр зигэ тариххым кьыубытгээу нэггырэ лгэш пстэуми зырызгээу зэхаггээуцаггэ мыжбо сын», Америкэм щыщ бээшлэныггэлэжгээу ыкИи этнологгээу Эдвард Сепир кьызэригорэмкгэ – «ашгээу щытмэ анахь ингээу, зэглэри анахь кьызэлгызыштгээу щыт сэнэхьатгээу – искусствгээу, кгэблэхэм язэхэшгыкгэхэм ялэшгэггэхху».⁵ Бээр, узэрэгущыгэ бээ кьодыеу щымытгээу, шлэныггэм, философием, литературэм, индустрием, сэнэхьат-искусствэм, хабзэ-дин фэдгээу культурэм мэхьанэ щызигэ Юфыггэо шгхьаг, пстэури кьызэраггэлгьаггорэ шгюашгээу щыт. Нэмыкгээу кгэпгон хгумэ, тхаклоу, шлэныггэлэжгээу ыкИи философгээу Мюбахат Тюркер Кюел кьызэригуаггэм фэд: «Мыхэр зэглэри бээм тыредзэ, бээм щэджэрпэджэжгы, бээмкгэ зэраггакло, бээмкгэ кьагуатгээу».⁶

Ныдэлъфыбз: нэмыц бээшлэныггэлэжгээу Лео Вайсгербер иеплгыкгэглэ, «зы культурэ байныггээу, зы лгэпкь мылькоу»⁷ щыт, ыкИи а бээмкгэ рыгушыгэхэрэм зы лгэпкьым щыщ зэфэдэ гу зэхашгэр кьазытгээу, ахэм язэдэпсэуныггэ зыггэпсгээу анахь мэхьанэ зигэ гахь. Зы лгэпкьым ицгыфхэм а

³ Murat Özudođru ve Hakan Dilman. *Anadil Edinimi ve Yabancı Dil Öğrenim Kuramları*. Ankara: Anı Yay., 2014. H. vi.

⁴ Dođan Aksan. *Dil, Şu Büyüklü Düzen*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2017. H. 35.

⁵ Crystal. *Ып.кгээ*. H. 54, 56.

⁶ 'Küyel, Mübahat, 'İleri Dil' ve 'Dil Transferi' Üzerine Düşünceler, *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1970. H. 97.' Hakan Poyraz. *Dil ve Ahlak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016. H. 28, 29.

⁷ Aksan. *Ып.кгээ*. H. 155.

лъэпкъым иныдэльфыбзэ ишIуагъэкIэ ялъэпкъырэ якультурэрэ ашIэжы. Культурэхэм языIахьэу щыт ныдэльфыбзэр, зы кIэблэм адрэ кIэблэм нигъэсырэ иIэкыхьэхэм, зекIуакIэхэм ыкIи шIэныгъэхэм ягъусэу лъэпкъ кIоцIым шагъэуцурэ цIыф зэфэщытыкIэхэми яIэмэ-псымэ шъхьаIэу щыт.⁸

Тыркуем ис адыгэхэм абзэ изытет, адыгэхэм янахьыбэм апэ дэдэ зэрагъашIэрэ ыкIи агъэфедэрэ бзэу тыркубзэр зэрэщытым кыдэпллытэу, ныдэльфыбзэ зыфаIорэр мыщ фэдэу къэбгъэнэфэнри тэрэз хъушт: «ЦIыфым къызщыхъугъэ чIыпIэм апэ дэдэ цызэригъэшIагъэ е ежъ анахь шIу дэдэу зыкызыэриIотэшъурэ бзэ».⁹

Хымабз: цIыфыр къэзыуцухьэрэ чIыпIэм игъэкIотыгъэу шамыгъэфедэрэ, ау пэмыкI къэралыгъохэр къакIухьэ зыхъукIэ, якультурэхэм ащыгъозэн мурадкIэ, е еджапIэхэм десэу цызэрагъашIэнэу, уищыIакIэ практикэ щыпшIынэу лъэкI зыфэмыгъотырэ бзэр ары.¹⁰

Ныдэльфыбзэхэм якъэухъумэн имэхъанэр

Лъэпкъ зыкIыныгъэмрэ псэукIэ кIуачIэмрэ ахэзыгъэхьорэ ныдэльфыбзэхэр ухъумэгъэныр, уафэсакъыныр уаимэу щыт, сыда пIомэ ахэр а бзэр зие лъэпкъым ицIыф пстэуми аIуагъэхэр гъунэнчъэ зышI зы кIэнэу щытых. Ныдэльфыбзэхэр, зие лъэпкъэхэм якультурэ гушхоньгъэм хигъахъозэ, ахэр зэрэзыщыгугъужьыхэрэм, блэкIыгъэм ехьылIэгъэ зэфыщытыкIэхэр зыхъумэрэ амалых. Ныдэльфыбзэхэр уухъумэныр, умыгъэкIодыныр Iофыгъошхэу щыт, сыда пIомэ зы лъэпкъым зэлуигъэкIэгъэ шIогъэ пстэури, лъэпкъым иIэ лъэпIэныгъэ пстэури зэгъусэу зыIыгъышъурэр ары. Зыщыпсэухэрэ чIыпIэм зэрэфыщытыжыщтхэр, якультурэ зэфэхьысыгъэхэр зэригъафэзэ лъэпкъым цIыфхэм алызгъэIэсрэр ыкIи мыхэр къэкIошт ныбжыкIэхэм анэзыгъэсэу щыт анахь мэхъанэшхо зиIэр ары.¹¹

⁸ Özüdođru ve Dilman. **Ып.къэ.** Н. 71.

⁹ Ahmet Buran ve Berna Yüksel Çak. **Türkiye’de Diller ve Etnik Gruplar.** Ankara: Akçağ Yayım, 2019. Н. 99.

¹⁰ Özüdođru ve Dilman. **Ып.къэ.** Н. 6.

¹¹ Crystal. **Ып.къэ.** Н. 45-63.

Европэ бзэ егъэджэн стандартыр

Европэ бзэ егъэджэн стандартыр (CEFR), Европэ къралыгъохэм хымабзэ зэрагъэшIэцтхэм афэгъэхьыгъэу егъэджэн программэхэм, программэ унашьохэм, уплъэкIун ыкIи десэ тхыльхэм ягъэхьазырыным пае альапсэ зыгъэуцурэ IофшIагъ. Ащ игъусэу бзакIэ зэзгъашIэрэхэм а бзэр зэрагъэшIэшъуным пае ашIэн фаехэр ыкIи зэрагъэшIэн фаехэр, хэхьоныгъэу, лъэгапIэу, къулайныгъэу зынэсын фаехэр къызэлъызыубытрэ къызыIотыкIрэ IофшIагъ.

Европэ бзэ егъэджэн стандартыр мы мурадхэм афэлажъэ:

1. Бзэ зэзгъашIэхэрэри, бзэм ехьылIагъэу Iоф зышIэхэрэри мыщ фэдэ упчIэхэм яджэуап къагъотын фае: «ТызэдэгущыIэ е тызэфатхэ зыхъукIэ сыда тшIэхэрэр?»; «Мы тшIэхэрэр сыдым епхыгъа?»; «Тимурадхэр тауцтэу дгъэнафэра ыкIи зыкIи тымышIэрэ бзэр фитэу дгъэфедэшъун фэдизкIэ зэдгъашIэ зыхъурэм тихахьохэр тауцтэу тпчъыщтыха, тшыщтыха?»; «Бзэ зэгъэшIэныр сыд фэдэ екIокIыкIа, тэш пае, нэмыкIхэм апае сыда тшIэшъуцтхэр?».

2. Бзэ егъэджэным ехьылIагъэу Iоф зышIэхэрэр шIэныгъэкIэ зэдэгъошэшъоу шIыгъэн, бзэм феджэхэрэми сыд фэдэ мурадым тауцтэу нэсышъуцтхэми къафэIотэн.

Европэ бзэ егъэджэн стандартым бзакIэ зэзгъашIэрэм мы бзэм ехьылIагъэу зэригъэшIагъэхэр, зэригъэгъотыгъэхэр пчъыгъэным, шыгъэным пае лъэгапIэхэр егъэунэфых; гъэсэныгъэ зэфэшъхьаф системэхэм къахэкIэу джырэ бзэ егъэджэным фэлажъэхэрэм язэгурыIон зиягъэ екIырэ пэрыохъухэр IуегъэкIотых; гъэсэныгъэ унэшъошIхэр, десэ тхыль тхакIохэр, кIэлэегъаджэхэр, кIэлэегъаджэхэр зыгъасэхэрэр, уплъэкIунхэр зыгъэхьазырхэрэр, материалхэр къязытхэрэр ыкIи мы материалхэмкIэ бзэ егъэджэн Iоф зышIэхэрэр зы системэ

тырегъэуцох; зэгъусэу Иоф зэдашIэным ыкIи бзэ зэгъашIэхэрэм ящыкIагъэхэр ягъэгъотыныр мурад зышIыгъэ зы ИофшIагъэу щыт.¹²

ИнджылызыбзэкIэ «The Common European Framework of Reference for Languages» цIэ иI, тыркубзэкIэ «Ortak Avrupa Referans Çerçevesi», «Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı», «Ortak Avrupa Dil Referans Çerçevesi», «Avrupa Ortak Ölçüt Çerçevesi»¹³ фэдэу зэрадзэкIы.

Европэ бзэ егъэджэн стандартым хэхээрэ лъэгапIэу С1-м инэшанэхэр

Бзэ егъэджэн амалхэм яплан, мурадхэри игъусэу зэригъэуцушъурэм ехьылIагъэу, лъэшэу функциональнэу, щыIэныгъэм ылъэныкьо зэфэшхьафхэм ашыбгъэфедэшъунэу зэрэщытым пае лантIэу, кIо къэс нахь зебгъэушъомбгъушъун ыкIи нахь детальнэу пшIышъуным зэрэтегъэпсыхьагъэм пае нафэу, зэрагъэфедэрэм епхыгъэу, зэпымычэу зызэрэзиужьышъурэм пае динамичнэу, зыгъэфедэрэм ылъэныкьо кIэ гурылогъошIоу ыкIи гъэфедэгъошIоу зэрэщытым пае, Iэрыфэгъоу, шIэныгъэм е гъэсэнныгъэм ылъэныкьо кIэ гуимыкIэу щыт¹⁴ Европэ бзэ егъэджэн стандартым С1 лъэгапIэм инэшанэхэр кIэкIэу мыш фэдэу къэпIон плъэкIыщт:

Бзэм фитэу рыгущыIэрэм: а) къемыхьыльэкIэу, зэу ыкIи псынкIэу зыфаер къеIошъу; б) гущыIабэ зэришIэрэм фэшIкIэ ымышIэрэ гущыIэхэм ачIыпIэ къемыхьэлъэкIэу пэмыкI гущыIэхэр шегъэфедэшъу; в) зэу гущыIэ къыIоныр зэримыгъотыгъэр нафэ къэхъуми, зыщидзыен стратегиер егъэфедэшъу; г) гушшысэм ылъэныкьо кIэ къипIотыкIынкIэ къинэу щыт Иофыгъохэм яхьылIагъэу игущыIакIэ псынкIэ зэпыу еIэшъу; д) гущыIэм хэхьан е уахътэ зэригъэгъотын ыкIи гушшысэнэу амал зэригъэгъотыным пае игущыIэ гущыIэ хэхыгъэкIэ фежъэшъу; е) гурылогъошIоу, псынкIэу ыкIи дэгъу дэдэу

¹² telc. **Ып.квэ.** Н. 7, 11.

¹³ <https://ingilizcebilgisi.com/ingilizce-seviveleri/>. Ихьагъу: 22.11.2020.

¹⁴ telc. **Ып.квэ.** Н. 17.

ижабзэ гъэпсыгъэу мэгушыIэшъу, Iахъэ-Iахъэу гошыныр ыкIи темэхэр зэпхыныр фитэу егъэцэкIэшъу.¹⁵

Дунаим игъэкIотыгъэу шагъэфедэрэ бзэ егъэджэн методхэр

Хымабзэ зэзгъашIэхэрэм япсэукIэ епхыгъэу зыфэныкыоштхэр ыпэ бгъэуцузэ, бгъэнэфэшт мурадхэм уалыIэсыным пае зишIуагъэ екIышт екIолIакIэхэр бзэ егъэджэн, зэгъэшIэн ыкIи ушэтыным ехылаIагъэу зыгъэнэфагъэ Европэ бзэ егъэджэн стандартым икьэлэнэу кыыгъэлыагъорэр, хымабзэ егъэджэным хэхыгъэу щыт зы методымкIэ бзэм ебгъэджэныр арэп, екIолIэкIэ зэфэшъхьафхэр кьэбгъэлыэгъоныр ары.¹⁶

Бзэ зэгъэшIэнымрэ егъэджынымрэ яхылаIагъэу джырэ зэманым агъэфедэрэ екIолIэкIэ зэфэшъхьафхэр щыIэх ыкIи ахэм ащыщэу нахь агъэфедэхэрэр мыхэр арых: «а) зэдзэкIын бзэхабзэ екIолIакIэр; б) екIолIэкIэ занкIэр; в) еджэн екIолIакIэр; г) жэрыIуабзэм изытет ехылаIагъэу бзэ егъэджэн екIолIакIэр; гъ) зэхэхын-гушыIэн екIолIакIэр; гъу) зэхэхын-льэгъун екIолIакIэр; д) кыызэрыкIо екIолIакIэр; з) зэгъэшIэн екIолIакIэр; и) кыыхэхын екIолIакIэр; е) зэгъусэу физическэ реакцием елыытыгъэ екIолIакIэр; ж) мэкъэнчъэ екIолIакIэр; жъ) гурыбгъэIон, ышIошъ гъэхъун екIолIакIэр; жъу) зэдэгущыIэн, зэгурыIон екIолIакIэр.»¹⁷

Хымабзэм е ятIонэрэ бзэм иегъэджэнкIэ мыщ фэдэ егъэджэкIэ-екIолIэкIэ шъхьалэхэм кьаIуатэрэм кIэкIэу тыкыщыцуцун:

1. *ЗэдзэкIын- бзэхабзэ метод/шыкI:* бзэхабзэм (грамматикэм) ишапхъэхэр агъэфедэзэ хымабзэр рагъэшIэным ыуж етых. Бзэр арагъашIэ зыхъукIэ ныдэльфыбзэри, хымабзэри зэгъусэу агъэфедэ.
2. *КыызэрыкIо метод:* хымабзэр ныдэльфыбзэм фэдэу ебгъэшIэн фаеу зылыгъэтерэ метод. Бзэр арагъашIэ зыхъукIэ ашыщт гурыгъэIоныгъэхэр хымабзэ кьодыемкIэ ашы.

¹⁵ telc. **Ap** дэдэм. Н. 41

¹⁶ telc. **Ap** дэдэм. Н. 142.

¹⁷ Songül Özel. 'Yabancı Uyruklu Öğrencilere Türkçe Öğretimi ile İlgili Yaşanılan Zorluklar ve Çözüm Önerileri'. **Eğitime Bakış Dergisi**, 16, 48 (Ocak-Nisan 2020). Н. 144.

3. *ЗэнкIэ метод*: хымабзэ зэбгэшIэныр ныдэльфыбзэр зэрэзбгъашIэрэм фэд зэриIорэм пае апэ дэдэ жэрыIуабзэкIэ рагъаджэ. Бзэ гэсэныгъэр, хымабзэ ягъэшIэныр дэгъу дэдэу зышIэрэ ыкIи рыгушчыIэрэ кIэлэегъэджэм игъэкIотыгъэу ыгъэцакIэу щытми, хымабзэр ззыгъашIэрэ кIэлэеджакIохэри десэм чанэу хэлэжъэнхэ фай.

4. *Зэхэхын-гушчыIэн метод*: гушчыIэныр тхэным нахь нахь Iофышху. Цыфым ыпэрапшIэ гушчыIэныр, етIанэ тхэныр зэрегъашIэ. Ащ пае бзэ егъэджныр едэлун, еджэн ыкIи тхэн зэкIэлъыкIуакIэм тетэу егъэкIокIыгъэн фае.

5. *ШIэн метод*: мы методым хымабзэ егъэджныр гукIэ, езбырэу зэбгэшIэным ыпэкIэ кызыпгурыIозэ зэбгэшIэным нахь мэхъанэ реты. Бзэхабзэхэр кызыпкырыкIрэ, зыфэкIорэ (индукция, дедукция) гъогумкIэ арагъашIэ. Хымабзэр ззыгъашIэрэм бзэм изытет шъхьаишIыри (еджэн, тхэн, едэлун, гушчыIэн) шIоу ыгъэфедэшъуным мэхъанэшхо раты.

6. *Зэхэхын-лээгъун метод*: тхыгъэхэр, зэрэзэхэпх ыкIи зэрэплээгъу техникэ материалхэр иIэпыIэгъухэу бзэ еджэныр псынкIэ шIыныр мурад ешIы, орган пстэури бгъэфедэным ыуж еты.

7. *Хэлъхъан, ышIошь гъэхъун метод*: мы методым хымабзэ егъэджэнымкIэ анахь мэхъанэ зэритырэр еджэщым (классым) ыкIоцI щызэдэгущыIэныр ары. Мы мурадым фэгъэхьыгъэу еджэщхэр (классхэр) зы зэхэсыпIэ пэш фэдэу зэрагъэзафэ ыкIи анахь десэ Iэмэпсым шъхьаIэу музыкэр агъэфедэ.

8. *ЗэдэгущыIэн, зэгурыIон метод*: мы методымкIэ хымабзэ егъэджэныр бзэ ззыгъашIэрэ кIэлэеджакIом фэгъэхьыгъэу зэрэщытым фэшIкIэ десэ материалхэр, еджэщхэр (классхэр) ыкIи гъэцэкIэнхэр еджакIом тегъэпсыхьагъэу агъэхъазыры.

9. *Къыхэхын метод*: бзэ егъэджэнымкIэ зы метод закъо зэримыкъущтым егупщысэу щыт. БзэшIэныгъэлэжъхэм яеплъыкIэкIэ, метод зэфэшъхьафхэм альэныкъо нахьшIухэр къыхэпхызэ зэхэпхьагъэу бгъэфедэн фае.

10. *КупкIэ егъэджэн метод*: кIэлэеджакIом фэгъэхьыгъэу, мы методым ыльапсэр кIэлэегъаджэмрэ кIэлэеджакIомрэ азыфагу гухэлъышIухэр, зэфыщытыкIышIухэр ыкIи зекIокIэшIухэр дэлъыныр ары. Еджэщым кIэлэеджакIохэр хъураеу щагъэтIысых, купхэм кIэлэеджакIохэм ащыщ упчIэжъэгъу зырыз ягъусэу Iоф ашIэ, мышы кIэлэегъаджэмрэ кIэлэеджакIохэмрэ рэхъатэу зэрызэгурьIоным амал къареты.¹⁸

¹⁸ Yaşar Seracettin Baytar. (2016). Ekev Akademi Dergisi 20 (67). N. 319-334.

http://www.ekevakademi.org/Makaleler/1323390789_15%20Yasar%20Seracettin%20BAYTAR.pdf.

Ихьагъу: 19.03.2021.

С1 лъагапIэм адыгабзэмкIэ иегъэджэн ипрограммэ бзэм ехьылIэгъэ зэшIокI шъхьаиплIыр – едIун, еджэн, гушцIэн ыкIи тхэн – зыIэрыгъэхьаным ыкIи тимурад елытыгъэу метод зэфэшъхьафхэм ащыщэу кыхэхын (электик) методымрэ хьурэ-шIэрэр, IофшIэныр шъхьаIэу зыгъэуцурэ екIолIакIэмрэ зэдэдгъэфедээ дгъэхьазырыгъэ. ЫкIи функциональнэу, гурыIогъошIоу, тематическэу зэрэщытыным, зэшIокI-хахьо уигъэгъотэу гъэцэкIэнхэр зэрэбгъэфедэщтым мэхьанэ еттызэ дгъэхьазырыгъэ.

Бзэ кIодын щынагъор Тыркуем щызиIэ адыгабзэм изытет

Дунаим бзэ 5000-7000¹⁹ фэдиз тетэу аIо, ыкIи мы бзэхэм яхьылIагъэу ашIырэ зэхэфынхэм кызырэгъэлягъорэмкIэ, джырэ зэманым мыхэм ащыщ бэ дэдэ кIодын щынагъор ашъхьатет, ныбжьыкIэхэм алгыIэсыжьышъуштэп.

Бзэхэм язытет яхьылIагъэу «щынэгъончъэ», «щынагъом хэт», «лIагъэ», «лIэн кьодый»²⁰ фэдэ зэхэдзыныгъэхэр ашIы. КIодынэу щынагъо зимыIэу, рыгушцIэхэрэр бэу ыкIи япчъагъэ хэхьо зэпытэу щыт бзэхэр щынэгъончъэу, мыкIодэу кызытенэшъуным амал къезытыжьыщт цIыф пчъагъэу рыгушцIэрэр яIэми IэпыIэгъу узфэхъун фаеу щыт бзэхэр кIодын щынагъо зиIэ бзэхэу, бзэр щэрыоу зыгъэфедэрэ аужрэ ицIыфи лIэжьыгъэу щыт бзэхэр бзэ лIагъэхэу, сабыйхэм ныдэльфыбзэу зэрамыгъэшIэжьрэ бзэхэри лIэн кьодыеу щыт бзэхэу агъэунэфы.²¹

ЮНЕСКО-м и «КIодыжьын щынагъор зытет дунай бзэ атласым» кызырэгъэлягъомкIэ, Тыркуем щыпсэурэ лъэпкъхэмкIэ кIодын щынагъо зиIэ бзэхэм адыгабзэри ащыщ. Тырку кьэралыгъом адыгабзэм иIоф зытетыр кIэкIэу, ыпшъэкIэ къэттыгъэм елытыгъэу кызырэлIожьышъуштыр мыры: адыгабзэр мыкIодэу кызытенэшъуным амал къезытын фэдиз цIыфым ашIэу, ащкIэ рыгушцIэшъухэу щытми, адыгэ сабыйхэм джырэ зэманым ныдэльфыбзэу

¹⁹ Crystal. **Ып.къэ**. Н. 16, 24.

²⁰ Kraus, Michael. 1992. **The world's languages in crisis**. Language 68. 4-10. 1998. The scope of the language endangerment crisis and receipt response to it. In Matsumura (ed), 108-9'. Crystal. **Ап дэдэм**. Н. 33.

²¹ Crystal. **Ап дэдэм**. Н. 33-35.

адыгабзэр зэрэзэрамыгъэшIэжырэм фэшIкIэ адыгабзэр лъэпкъыбзэу къызэтенэным пае цIыф обществэм ылъэныкъокIэ IэпыIэгъу ищыкIагъ.

Адыгэхэмрэ адыгабзэмрэ

ЗэбгъашIэрэ бзакIэм ехьылIэгъэ шIэныгъэхэм ягъусэу а бзэр зиньдэльфыбзэу щыт лъэпкъхэри, ахэм якультури зэбгъашIэ пшIоигъо мэхьу, ар хэгъэкIи зэбгъэшIэн фаеу щыт.

ГушыIэу «адыгэ» пае Тыркуеми, адыгэхэр зыщыпсэурэ пэмыкI къэралыгъохэми, тыркубзэ гушыIальэми агъэфедэрэр черкез²² (черкес). Мы цIэмкIэ нахь ащIэу щытми, ежь лъэпкъым ицIыфхэр зэрэзэдэжжэхэрэ цIэр «адыгэ». Адыгэхэр, «Адыгабзэм изэхэф гушыIальэ»²³ къызэриIорэмкIэ, ежь къыгъэшIагъэм адыгэ шъолъырым ис цIыф лъэпкъыр ары.

Адыгэхэм яныдэльфыбзэу адыгабзэр джырэ зэманым Темыр Кавказым щыпсэурэ Урысые Федерацием хэт Адыгэ Республикэм икъэралыгъуабзэу щыт.

Кавказ бзэ купым хэхьэрэ адыгабзэр, адыгэхэр зыщыпсэурэ къокIыпIэ ыкIи къохьапIэ Кавказым зэрыщыгушыIэхэрэм епхыгъэу, тIо агошы: къокIыпIэ адыгабзэр, къохьапIэ адыгабзэр. КъохьапIэ адыгабзэр Адыгэ Республикэм, къокIыпIэ адыгабзэр (къэбэртэябзэр) Къэбэртае-Бэлькъарымрэ Къэрэшэе-Щэрджэсымрэ къэралыгъуабзэу щызэрахьэ. КъохьапIэ ыкIи къокIыпIэ адыгабзэр, хэку рафыныгъэшхом ыужкIэ, дунаим икъэралыгъо зэфэшхьафхэм щызэбгырэтэкъугъэу щыт адыгэхэми зэрахьэ. Ау адыгабзэр къэралыгъуабзэу зыщыщыт республикэхэми, адыгэхэр зыщыпсэурэ пэмыкI къэралыгъохэми адыгабзэр зезыхьэхэрэм япчъагъэ макIэ, уигъэгумэкIын Iофыгъоу щыт.

ТиIофшIэн Адыгэ Республикэм икъэралыгъуабзэу щыт ыкIи Тыркуем, Дюзджэ университетым кавказыбзэхэмрэ культурэхэмрэ якъутамэ адыгабзэмрэ литературэмрэ якъутэмашхьэ зэрэрагъаджэрэ адыгэ литературабзэм С1 лъэгапIэм зэрэщэбгъэдэжэцт шIыкIэм фэгъэхьыгъ.

²² Türk Dil Kurumu (TDK). *Türkçe Sözlük*. 10. Baskı, Ankara: 2005. N. 417.

²³ Нухь Гъышрэ адрэхэмрэ. *Адыгабзэм изэхэф гушыIаль А I-рэ том*. Майкоп, 2011. Н. 25.

Адыгабзэм итхыбзэ итарихъ

Адыгэхэр тхыбзэ яIэным бэшIагъэ зыкIэхъопсыщтыгъэхэр. Тхыбзэр хъарыфыльэм кыщещъэ, ащ изэхэгъэуцон бэ дэлэжъагъэр адыгэ лъэпкъым щыщхэри, щымыщхэри – бзэр зышIогъэшIэгъонхэу, къэзытхыхъэн гухэль зиIагъэхэр. Ахэм ащыщхэм ацIэ къетIон: ШэрэлIыкьо Мыхъамэт, И. Грацилевскэр, адыгабзэм итхыбзэ апэу тегушхуагъэхэм ащыщ этнографэу Л.Я. Люлье («Урыс-адыгэ гушыIалъэ», адыгабзэм ибзэхэбзэ кIэкI игъусэу кыдыдигъэкIыгъ), Бэрсэй Умар (1853-рэ илъэсым Тифлис кыщыдыдигъэкIыгъ «Букварь черкесского языка»), Анцокьо Хъаджбэч, ПкIыхъатлIыкьо Мыхъамод, БатIэкьо Блэнау, Хъуажъ Мыхъамод, этнограф ыкIи бзэшIэныгъэлэжъэу П.К. Услар (1887-рэ илъэсым «Заметки о черкесской азбуке» зыфиIоу адыгабзэм итамыгъэхэм ащыщэу 39-рэр кызыщыгъэлъэгъуагъэр къэбгъэлъэгъошъушт). Илъэпкъ ыпсэ емыблэжъэу фэлажъагъэу, тхыбзэ иIэным кIэхъопс зэпытыгъэ Нэгъумэ Шори ыцIэ къетIонэу тыфай. Ау адыгэхэм тхыбзэ яIэнэу зыхъугъэр 1918-рэ илъэсыр ары ныIэп. Адыгабзэм ихъарыфыльэ лъэпсэ зэфэшъхъафмэ атетэу гъэпсыгъэ хъугъэ: апэ дэдэ араб хъарыф тхакIэр лъапсэ фэхъугъагъ, еIанэ 1927-рэ илъэсым араб хъарыф тхакIэр латин хъарыф тхакIэкIэ зэблэхъугъэ хъугъэ. 1938-рэ илъэсым щыублагъэу урыс хъарыфыльэу Н.Ф. Яковлевымрэ Д.А. Iэшъхъемафэмрэ зэхагъэуцуагъэр лъапсэ фэхъугъ.²⁴ Джы кызнэсыгъэми мы хъарыфыльэр ары адыгэ литературабзэм щагъэфедэрэр.

1.1. Зэхэфыгъэн фэе Iофыгъор

Гъэсэныгъэ, шIэн ыкIи культурэм яхылаIагъэу дунаи кIэныхэм альпылэу, ахэр кыухъумэу щыт ООН-м ыкIи ЮНЕСКО-м дунаим тет бзэхэр, культурэхэр зэрэдунаеу икIэнэу елытэ. 1992-рэ илъэсым Квебек (Quebec) къалэм шырекIокIыгъэ Дунэе бзэшIэныгъэ зэфэсым бзэшIэныгъэлэжъэхэм мыщ фэдэ джэпсалъэ щашIыгъ: бзэ горэм икIодыныгъэ дунаимкIэ кIэныгъэшхэу мэхъу, сыда пIомэ а бзэм ычIыпIэ ибгъэуцожъын бгъотыжъыщтэп. Мы

²⁴ Шъаукьо А. Адыгэ литературабзэм кыкIугъэ гъогур.–Мыекъуапэ. 1994.- Н. 4-10.

Кодыныгээр кьэгъэуцуным фэши бзэшэныгъэлэжхэр зэгохьаныхэшэ егъэджен программэхэр агъэхьазырыным тегъэгушхонхэр ыкИ адэпэпэныр ЮНЕСКО-м апэрэ пшъэрыльэу иэн фае. Мы джэпсалъэм иджэуапэу хьугъэ ЮНЕСКО-м 1993-рэ ильэсым зэхигъэуцогъэ атласыр, проектър, тхыль плъыжьыр: («Кодыжьын шынагъо зытет бзэхэм ятхыль плъыжь», «Кодыжьын шынагъо зытет дунэе бзэ атлас», «Кодыжьын шынагъо зытет бзэхэм япроект»²⁵).

ЮНЕСКО-м мэзаем и 19-м 2009-рэ ильэсым кьыдигъэкIыгъэ «Кодыжьын шынагъо зытет дунэе бзэ атласым кьызэригъэлягъорэмкIэ, Тыркуем Кодын шынагъо зиIэ бзэхэм адыгабзэри ахэт. Адыгабзэр мафэ кьэс зипсукIэ шызгъэфедэхэрэм япчъагъэ нахь макIэ зэрэхурэр, унэгъо КюцIым шызэрахьэу зэрэщымытыр, ныбжьыкIэхэм зэрамышIэрэр, аныбжь нахь хэКютагъэу адыгабзэр зышIэхэрэми мэфэ псукIэм зэрыщыгушыIэхэрэ, щагъэфедэрэ бзэр адыгабзэр арэу зэрэщымытыр мы шынагъом ишыхъатых.

Адыгэ Республикэм ичIыпIэрыс лъэпкъэу щыт адыгэхэм урысыбзэр, Тыркуем ыкИ пэмыкI кьэралыгъохэм ащыпсэурэ адыгэхэми зыщыпсэухэрэ кьэралыгъохэм абзэхэр зэрэздэгущыIэ бзэу нахь зэрэтырагъаКорэм, пэмыкI бзэхэмрэ адыгабзэмрэ зыщызэнэкьокьурэм адыгабзэр кьызэрэхамыхырэм, адыгабзэм рыгушыIэхэрэм япчъагъэ макIэ зэрэхурэм зэримыгъэгумэкIыхэрэм²⁶ ыкИ пэмыкI ушъхьагъухэм бзэр Кодыным ишынагъо кьэгъэуцу.

Кодыжьын-шымыIэжьын шынагъом пэIуфэгъэ адыгабзэр шымыIэжь бзэхэм ахэмыгъэхъэным пае, икIэрыкIэу зыкьегъэшIэжьыгъэным пае пшIэшъун Iофыбэ шыI. Адыгабзэр Кодын шынагъом зэрэхэтыр зэгъусэу кьызэдэпштагъэ, кьабыл пшIыгъэ нэужым бгъэцэкIэжьыщт мэхъанэ зиIэщт Iофхэри, лъэпкъым изыIахъэмкIэ мыхъоу, зэкIэри зэгъусэу зэрэшIэжьыщтым, зэрагъэцэкIэжьыщтым мэхъанэшхо иI.

²⁵ Crystal. **Ып.къэ.** Н. 7.

²⁶ Buran ve Yüksel Çak. **Ып.къэ.** Н. 105.

А Иофым тиІахъэ зэрэхэтлхъащтым тегушшысэээ, адыгабзэм иегъэджэн зынэсышъушт лъэгапІэхэм ащыщэу С1 лъэгапІэм ипрограммэ щызэхэфыгъэн фаеу щыт Иофыгъохэмрэ гъэсэнэгъэ-егъэджэн материалэу щыбгъэфедэшъущтымрэ ятхын тыдэлэжъагъ.

1.2. Ушэтыным имурад

Мурадэу тиІэр Иофыгъоу зыфэдгъэуцугъэхэм къапкырэкІы: С1 лъэгапІэм унэсмэ сыд ябгъэшІэн фаер, сыд фэдэ хэхъоныгъэха ашын фаехэр, яшІэныгъэ сыд фэдэ кІэуха кыгъэльэгъон фаер, сыд фэдэ къулайныгъэха бзэмкІэ зэрагъэгъотын фаехэр – мы упчІэхэм яджэуап къэдгъотын фае.

Европэ бзэ егъэджын стандартым кыыхигъэунэфыкІыгъэу бзэ зэгъэшІэнымкІэ мыщ фэдэ лъэгапІэхэр щыІэх: 1) кызырэкІо дэдэу зыгъэфедэрэ А1-А2; 2) бзэр теубытагъэу, хэшІыкІ фыриІэу зыгъэфедэрэ В1-В2; 3) бзэр фитэу зыгъэфедэрэ С1-С2.²⁷ Ахэмэ ащыщэу тэ С1 лъэгапІэм диштэу адыгабзэм иегъэджэн программэ дгъэхъазырынэу мурад тшыгъэ.

Тимурад икыоу зэшІотхыным пае мыщ фэдэ упчІэхэм яджэуап тылхыгъэ:

1. Европэ бзэ егъэджэн стандартым кыыхигъэунэфыкІыгъэ С1 лъэгапІэм диштэу адыгабзэм иегъэджэн программэ тауштэу бгъэхъазырышъушта?

2. С1 лъэгапІэм елытыгъэу сыт фэдэ тхыгъэхэм программэм чІыпІэ щаубытыщта?

3. АдыгабзэмкІэ С1 лъэгапІэм иегъэджэн программэ кыдилгытэрэ цІыф зэхэхьапІэхэм (сымэджэщ, еджапІэ, общественнэ чІыпІэхэр) яхылыгъэ Иофыгъом, гъэсэнэгъэм ыкІи цІыфым ежъ ышъхъэ ехылаагъэу щыт тхыгъэхэм фэгъэхьыгъэу сыт фэдэ упчІэхэр, гъэцэкІэнхэр бгъэхъазырышъушта?

²⁷ telc. Ып.кыэ. Н. 31.

4. Адыгабзэм С1 лъэгапIэм диштэу зыгъэфедэштхэр мыщ фэдэ лъэоянэхэм анэбгъэсышыуна?

- тхыгъэ инхэр гурылошъоу. едзэкIыгъэ, ехыщыр мэхъанэ зыхэль гущыIэхэр зэхишыкIышъоу;

- бэ дэдэрэ гущыIэ лыхъоным фэмыныкъоу, кыIон фаер псынкIэу ыкIи гущыIэ зэгъэзэфагъэкIэ кыIлошъоу;

- бзэр цIыфыбэ зыщызэхэтхэми, иIофыкIи, гъэсэныгъэми, егъэджэными афэгъэхыгъэу убгъугъэу игушысэ кыриIотыкIышъоу, ыгъэфедэшъоу;

- Iофыгъо зэфэшхьафхэм яхылаIагъэу ежъ игушысэхэр зэIухыгъэу, зэкIэлыкIоу, IупкIэу ыкIи зэпкырыхыгъэу кыIотэшъоу;

- зэфэшхьаф бзэ Iэмэ-псымхэр кыIзэрэзэгъэу ыгъэфедэзэ тхыгъэхэр зэрипхышъоу;

- кыIонэу, кыбгуригъэIонэу зыфаер гурылогъоушIоу, ыкIи тхыбзэ хабзэхэмкIэ дэгъу дэдэу ыгъэпсышъоу;

- бзэхабзэхэм яхылаIагъэу хэукъоныгъэ ышыгъэмэ, ахэр ежъ-ежърэу зэригъэзэфэжышъоу, ыгъэтэрэзыжышъоу.²⁸

1.3. Ушэтыным имэхъан

Адыгабзэр фитэу гъэфедэн лъэгапIэм (С1) иегъэджэн программэ мыщ фэдэ мэхъанэ къэтыным фэлажъэ:

1. Адыгабзэм изэгъэшIэнрэ иегъэджэнрэ иекIолIэкIэ шыкIэхэр Европэ бзэ егъэджэн стандартым диштэу зэрэгъэхъазырыгъэм, зэрэтхыгъэм фэшIкIэ мэхъанэ иI.

²⁸ telc. Ар дэдэм. Н. 31-33.

2. Адыгабзэр егъэшІэн, егъэджныным ехылаагъэу щыт бзэ ІофшІэнхэри, Европэ бзэ егъэджен стандартым тегъэпсыхыагъэу, системэ хэльэу зэрэщытым пае мэхьанэ иІ.

3. Тыркуем ыкІи дунаим икъэралыгъо зэфэшхьафхэм адыгабзэм иегъэдженкІэ ашагъэцакІэрэ Іофыгъохэр зы системэ тегъэуцонным ыкІи мы Іофыгъохэр нахыбэ шыгъэным халхъэ зэрэфишырэм пае мэхьанэ иІ.

1.4. Ушэтыным ипэшІорыгъэшъ (гипотезэ)

С1 лъэгапІэм адыгабзэкІэ иегъэджен ипрограммэм ипэшІорыгъэшъыр Тыркуем адыгабзэм иегъэджен фэгъэхыгъэу икъун фэдиз материал зэрэщымыІэм, мы шыкІагъэр дэгъэзыжыным, теубытагъэу хымабзэ егъэджныным лъапсэ фэгъэуцугъэ Европэ бзэ егъэджен стандартым диштэу егъэджен материалхэр гъэхъазырыгъэныр ары.

Адыгэ лъэпкъым ижэрыІуабзэ ыкІи итхыбзэ лэжыгъэхэм яфэшшошэ чыпІэ яптыныр кыдэллытагъэу, бзэр фитэу гъэфедэшъунымкІэ мэхьанэшхо зериэшъушт пэшІорыгъэшъым тетэу гъэхъазырыгъэ тиІофшІэн.

Типрограммэ бзэ зэгъэшІэн стандартхэм атефэу, Европэ бзэ егъэджен стандартым диштэу, тыркубзэмкІэ С1 лъэгапІэ программэхэр дгъэфедэзэ, дгъэхъазырыгъэ.

1.5. Ушэтыным игъунапкъ

Хымабзэ (ятІонэрэ бзэ) егъэдженыным, десэхэм ыкІи уплэкІунхэм язэхэгъэуцон, альапсэ гъэуцун, езгъаджэхэрэмкІэ ІэпыІэгъу хъуным пылъ.

2018-рэ илъэсым CEFRCV- «Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment Companion Volume With New Descriptors Provisional Edition»²⁹, 2020-рэ илъэсым CEFRCV- «Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment

²⁹ Türkiye Maarif Vakfı. **Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Programı**. İstanbul, 2019. H. 13. file:///C:/Users/pc/OneDrive/Masa%C3%BCst%C3%BC/C1son/yabancidilolarakturkceogretimi.pdf. Ихъагъу:22.03.2021.

Companion volume»³⁰ зыфиГорэ гуадзэхэр зыфашыгъэу, 2001- ильэсым кыдагъэкыгъэ Европэ бзэ егъэджэн стандартым, бзэ уплъэкIун IофшIапIэ «telc»-рэ Тырку Республикэм шIэныгъэмрэ гэсэныгъэмрэ я Министерствэрэ тыркубзэкIэ 2013-рэ ильэсым зэрадзэкIыгъэ и тхыгъэр мы IофшIэным игъунапкъэу щыт.

Стандартым бзэ фитыныгъэ лъэгапIэхэу кыгъэлыагъохэрэм ащыщэу (A1-A2, B1-B2, C1-C2) C1 лъэгапIэр ары мы IофшIэным игъунапкъэр, арышгъ, адрэ лъэгапIэхэр IофшIэным хиубытэрэп.

1.6. Терминхэр

Ныдэльфыбз: Сабыир кызыхъугъэм щегъэжьагъэу ащ изэхэшIыкI зэрэхахъорэмрэ цIыфхэм зэрахэтымрэ япхыгъэу лыкIуатэзэ кIорэ бзэр ары.³¹ ЦIыфым исабыигъорэ иунагъорэ зыхэс лъэпкъымрэ япхыгъэу зэригъашIэрэ бзэр ары.³² Ным кыдилыфыгъэ бзэр – ным ыбз.

Адыгабз: Темыр Кавказым ичIыпIэрыс лъэпкъэу адыгэхэм Къэбэртае-Бэлъкъар, Къэрэшэе-Щэрджэс, Адыгэ Республикэхэм ащызэрахъэрэ кьэралыгъуабзэр ары.

Кавказ: Хы ШIуцIэмрэ Каспий хымрэ азыфагу итэу, Европэмрэ Азиэмрэ ягъунапкъэ Iутэу адыгэхэм яхэкоу щыт чIыпIэр ары.

Диаспорэ: Зы лъэпкъым щыщэу, ежь ихэку икIыгъэу нэмыкI хэгъэгу щыпсэоу хъугъэр ары.³³

³⁰ Bayram Özbal. **IV. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Bildiriler.** Ankara, 2020. H. 519.

348183702_2020_DILLER_ICIN_AVRUPA_ORTAK_ONERILER_CERCEVESI_TAMAMLAYICI_CILT_G UNCELLENEN_VE_EKLENEN_TANIMLAYICI_OLCEKLER_2020_COMMON_EUROPEAN_FRAMEWORK_OF_REFERENCE_FOR_LANGUAGES_COMPANION_VOLUME_UPDATED_AND_ADD Ихъагъу:25.05.2021.

³¹ Özüdoğru ve Dilman. **Ып.къэ.** Н. 5.

³² TDK. **Ып.къэ.** Н. 93.

³³ TDK. **Ар дэдэм.** Н. 520.

CEFR C1: Европэ бзэ егъэджэн стандартым иятфэнэрэ лъэгапIэр ары.³⁴

1.7. ГушыIэ гъэкIэжыгъэхэр

Ар дэдэм – кIэтхагъэр (сноскэр) икIэрыкIэу кызыэрэIуагъэр кьегъэлыагъо. ТыркубзэкIэ «**ayn**» гушыIэмкIэ кьагъэлыагъо. Латиныбзэм хэт «**Ibid**» гушыIэм кытекIыгъ. ЗэкIэлыкIоу кьакIорэ кIэтхагъэхэр зы тхылым (источникым) кызыэрэхэыгъэр кьегъэлыагъо.³⁵

Ып.кьэ. – кIэтхагъэр (сноскэр) икIэрыкIэу кызыэрэIуагъэр кьегъэлыагъо. Тыркубзэм «**ön.ver**» гушыIэ гъэкIэжыгъэмкIэ, латиныбзэм хэт «**op.cit**» ыкIи «**loc.cit**» гушыIэ гъэкIэжыгъэхэмкIэ кьагъэлыагъорэм фэд. ИофшIэным хэт кIэтхагъэхэм азыфагу пэмыкI источникхэр кызыдахьэкIэ нахь ыпаIокIэ кьэIогъагъэу щыт кIэтхагъэр кыгъэлыгъонным пае тхакIом ыльэкъуацIэ игъусэу гъэфедатгъэ.³⁶

³⁴ 'EFSET', <https://www.efset.org/tr/cefr/c1/>. Ихъагъу: 04.04.20.

³⁵ Niyazi Karasar. *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2018. H. 93.

³⁶ Karasar. **Ар дэдэм**. H. 94.

2. ЮФШЭНЫМ ЕХЬЫЛЛЭГЭЭ УШЭТЫНХЭР

АдыгабзэкIэ C1 лъэгапIэм фегъэджэн программэм игъэхъазырынкIэ апэрапшIэу Европэ бзэ егъэджэн стандартыр дгъэфедагъ. Тырку Республикэм шIэныгъэмрэ гъэсэныгъэ я Министерствэрэ «telc-languages tests» зыфиIорэ IофшIапIэмрэ кыдагъэкIыгъэ CEFR-р кыхэхыпIэ лъапсэ хьугъэ, IэпыIэгъу тшIыгъэ.

C1 лъэгапIэм диштэу тыркубзэкIэ тхыгъэ IофшIэнхэр дгъэфедагъэх. Ахэмэ ащыц Тырку Республикэм шIэныгъэмрэ гъэсэныгъэмрэ я Министерствэ епхыгъэ бзэ егъэшIэн IофшIапIэхэми адыгабзэ егъэджнынымкIэ ащагъэфедэрэ программэхэри: 2017- рэ илъэсым кыдагъэкIыгъэ «Хымабзэу адыгабзэмкIэ A1 лъэгапIэм и Программ», «Хымабзэу адыгабзэмкIэ A2 лъэгапIэм и Программ», «Хымабзэу адыгабзэмкIэ B1 лъэгапIэм и Программ».

Шапхэ кызытетхыгъэ программэхэм зэрагъэгъотын фае шIэныгъэхэр, кыулайныгъэхэр ары кызтегушIэхэрэр, ау мыхэм адыгабзэ егъэджэнымкIэ бгъэфедэшъун шысэ нэрылэгъухэр, тхыгъэхэр арытхэп. Ащ фэшIкIэ тэ тиIофшIагъэ C1 лъэгапIэм кьаIэкIэхъэшт шIэныгъэ лъэоянэхэм ягъусэу адыгабзэр фитэу зыгъэфедэшъуштхэм диштэрэ десэхэр, гъэцэкIэнхэр, тхыгъэхэр хэдгъэуцуагъ.

Дгъэфедагъэмэ, IэпыIэгъу хьугъэмэ ащыц IофшIэнэу «Тырку Маариф Хасэм» 2019-рэ илъэсым кыдигъэкIыгъэ «Хымабзэу тыркубзэр егъэджэным и Программ» зыфиIорэ тхыгъэр. Мы программэм бзэр кызэрыкIо дэдэу зыгъэфедэрэ A1-A2, бзэр теубытагъэу, хэшIыкI фыриIэу зыгъэфедэрэ B1-B2, бзэр фитэу зыгъэфедэрэ C1-C2 лъэгапIэхэм якIурэ гъотыныгъэхэр, едэлун, гушIэн, еджэн ыкIи тхэным фэгъэхьыгъэу хэтхэр шъхьаф-шъхьафэу

кызырышыгыэльэгъуагъэм мэхъанэ иІэу тлытагъэ, ыкІи мы екІолІэкІэ-шыкІэр тэ типрограммэ дгъэхъазырынымкІи лъапсэ фэхъугъ.

«Тырку Маариф Хасэм» ипрограммэ цыфым ежъ ышъхъэ ехылаагъэу, зэхэпхъэгъэ Іофыгъохэм яхылаагъэу, сэнэхъат Іофым ехылаагъэу, гъэсэнэгъэм ехылаагъэу, темэ зэфэшъхъафхэм (а) шъофхэр/чІыпІэхэр, б) кыулыкыушІапІэхэр, в) нэбгырэхэр, г) пкыгъохэр, д) хъугъэ-шаагъэхэр, е) зекІуакІэхэр, ж) тхыгъэхэр) афэгъэхыгъэу бгъэфедэшъуцт материалхэр кыгъэльэгъоным тетэу гъэпсыгъэ. Тэ типрограммэри ац тетэу гъэпсыгъэ.

Адыгабзэ С1 программэмкІэ нэрыльэгъоу шыт бзэ егъэджныным фэгъэхыгъэ материал дгъэхъазырыным пае Юнус Іэмрэ ыкІи Еди Иклим ятхыльэу «Тыркубзэ С1», «Истанбыл хымэхэм пае тыркубзэ десэ тхыль С1/+» зыфиІохэрэм къадэхъэгъэ ІофшІэнхэр дгъэфедагъ.

3. ЕКЮЛЭКІЭ-ШЫКІ

Европэ бзэ егъэджен стандартым (CEFR) и С1 тыркубзэ тхылъхэм, ЮфшІэнхэм атетэу щыт типрограммэм иІахъэхэр еджэн, тхэн, едэлун, гущыІэн пычыгъохэмкІэ зэтеутыгъэу гъэпсыгъэу щыт.

Адыгабзэр фитэу бгъэфедэшъуным пае гъэхъазырыгъэ программэм хэгъэуцуагъэ тхыгъэхэр цыфым ежъ ышъхъэ ехылаагъэу, Юфым, гъэсэныгъэм, ордэ-чылэ Юфыгъохэм фэгъэхыгъэу кыыхыгъэх ыкІи мышкІэ бзэр фитэу ыгъэфедэшъуным пае зыфэежыщт гущыІэ зэфэшъхъаф пстэури зэригъэшІэшъун мурад тшыгъэ. Ац нэмыкІэуи зыбзэ зэрагъашІэрэ лъэпкъым икультурэ зэфэхысхэр къэзыІуатэрэ тхыгъэхэр программэм хэдгъэуцуагъ ыкІи мышкІэ бзэр нахышІу дэдэу кыбгурыІоныр мурад тшыгъэ. Программэм иІахъэхэм ахэдгъэуцогъэ тхыгъэхэм якъыхэыныр сакъ хэлъэу дгъэцэкІагъэ ыкІи бзэр фитэу зыгъэфедэшъуцтым ыгъэцэкІэшъунэу щыт гъэцэкІэн зэфэшъхъафхэр хэдгъэуцуагъ. Езбыр, зэдзэкІынхэр дгъэфедагъэ. Программэм кыдыллытэрэ лъэоянэхэу бзэр зызгъашІэрэм зэригъэгъотын фаехэр таблицэхэмкІэ къэдгъэлъэгъуагъэх. Ахэм ягъусэу тхыгъэхэм, бзэхабзэхэм яхылаагъэу бзэр зызгъашІэрэм ежъ-ежырэу зиуплъэкІужышъуным, бзэм практикэ ышІышъуным амал къязытынэу щыт гъэцэкІэн цыкІухэм программэм чыпІэ щаубытыгъ. Іахъэр «Сыда зэдгъэшІагъэр?» зыфиІорэ зыуплъэкІужыын ЮфшІэнкІэ къеухы.

Гупчэм бзэр ззыгъашІэрэ кІэлэеджакІор итэу щыт мы программэм щыдгъэфедэгъэ екІолІэкІэ-шыкІэхэр мыхэр ары:

3.1. Ушэтыным ишапхъ

С1 лъэгапІэм адыгабзэмкІэ иегъэджен ипрограммэ дгъэхъазырыным пае CEFR-C1 тыркубзэм фэгъэхыгъэ ЮфшІэнхэр, ушэтын шапхъэхэр дгъэфедагъ.

Адыгабзэ С1 ИофшIэнэр, CEFR-мрэ мы стандартымрэ язэгъэу агъэхъазырыгъэ тыркубзэ программэхэм ягъээзгъын, ягъэхъыщырын шапхъэр дгъэфедэзэ, Европэ бзэ егъэджен стандартым фэгъэхъыгъэу шыIэ тхыгъэ зэфэшхъафхэм, агъэхъазырыгъэ ИофшIэнхэм яшапхъэм татетэу, ахэр адыгабзэм фэгъэхъыгъэу дгъэфедэхэзэ типрограммэ зэхэдгъэуцуагъ.

3.2. Ушэтыным икъэкIуапIэрэ кыыхыгъэ щысэхэмрэ

Хымабзэхэр зэгъэшIэгъэнымкIэ десэхэмрэ уплэкIунхэмрэ альапсэ зыгъэпсырэ Европэ бзэ егъэджен стандартыр ары адыгабзэр фитэу гъэфедэн лъэгапIэм (С1) фегъэдженым ипрограммэ иушэтын къэкIуапIэр.

Адыгабзэ С1 ИофшIэным кыыхыгъэ щысэр – CEFR-м кыыгъэлъэгъуагъэу щыт бзэр кызырыкIо дэдэу зыгъэфедэрэ А1-А2, бзэр теубытагъэу, хэшIыкI фыриIэу зыгъэфедэрэ В1-В2, бзэр фитэу зыгъэфедэрэ С1-С2 зыфиIорэ лъэгапIэхэм ащыщэу бзэр фитэу зыгъэфедэрэ С1 лъэгапIэр ары.

3.3. Материал зэгъэуIу Iэмэ-псымэхэр

Мы ИофшIэным иматериалхэр тыркубзэ егъэджен программэхэм къащатырэ уплэкIунхэмкIэ зэдгъэуIугъ. Ащ нэмыкIэуи программэм къекIушт тхыгъэхэр къэдгъотыным пае адыгабзэкIэ атхыгъэу шыIэ материалхэр дгъэфедагъэ.

3.4. Материалым иугъоин

С1 лъэгапIэм адыгабзэмкIэ иегъэджен ипрограммэ бзэ зэгъэшIэн-егъэджен лъэгапIэхэм, бзэм, ныдэльфыбзэм егъэджныным имэхъанэ ыкIи бзэ егъэджэкIэ методхэм яхылыIэгъэ тхылыхэр, журналхэр, гъэзетхэр, адыгабзэм, адыгэ литературэм яхылыIэгъэ тхылыхэм къатыхэрэр, гупщысэ зэфэхъысыжхэр дгъэфедэзэ зэхэдгъэуцуагъ.

БзэшIэныгъэмрэ адыгабзэмрэ афэгъэхъыгъэу щыт тхылыхэм, цIыфхэм е ИофшIапIэхэм ябиблиотекэхэм, кавказыбзэхэмрэ культурэхэмрэ яхылыIагъэу Иоф зышIэхэрэм ятхылыхэм, интернетымкIэ дгъотышъурэ тхылы, журнал, гъэзет, статья, ИофшIэн материалхэм тахэплъэзэ типрограммэ зэхэдгъэуцуагъ.

3.5. Материалым изэхэфын

С1 лъэгапIэм адыгабзэмкIэ иегъэджэн ипрограммэм диштэу кызыIэкIэдгъэхьэгъэ материалхэм Iоф адэтшагъ, бзэр фитэу гъэфедэшъуным иегъэджэн амал кыозытыжышцт бзэ егъэджэн методхэр зэфэтхысыжыгъ. АдыгабзэкIэ егъэджэныр нахь тхыгъэ гъэшIэгъонхэмкIэ нахь псынкIэу бгъэцэкIэшъуным фэшIкIэ адыгэбзэ тхылъхэр тыуплъэкIугъэх ыкIи бзэр фитэу зыгъэфедэшъушцтхэм язэгъыжышцт тхыгъэхэр кыхэтхыгъ, ахэр упчIэ гъэцэкIэнхэмкIэ зэхэтфыжызыэ тыкырыкIуагъ.

4. УШЭТЫНЫМ КЪЫТЫГЪЭХЭР ЫКИИ ЕПЛЪЫКІЭХЭР

Бээ зыпюкІэ мафэ къэс узэрэгушыІэрэ къызэрыкІо бзэм нэмыкІэу, а бзэр зие лъэпкъым ищІэныгъэ, илитературэ, ифилософие, исэнэхъат, идин, икультурэ яхьылІэгъэ щІэныгъэ пстэури къыбгурегъаІо. Тилэжыгъэ адыгабзэр фитэу гъэфедэн лъэгапІэм тетэу зыгъэфедэшъуцтым, кІыхъэу ыкІи мэхъанэ куу зиІэу щыт тхыгъэхэр къыгурыІошъун, тхыгъэм мэхъанэ едзэкІыгъэу хэльхэр зэхишІыкІышъун, зыфэшт гуцыІэхэм альымыхъоу къыІоштыр къин хэмыльэу, псынкІэу къыІошъун, лъэпкъ, Іоф, щІэныгъ ыкІи гъэсэнныгъэм яхьылІэгъэ Іофыгъохэм фитэу, гугъу ымыхъэу тегушыІэшъун, Іоф зэфэшъафхэм яхьылІагъэу иеплъыкІэхэр, гупшысэхэр къыриІотыкІышъун, бзэ амалхэр зэрэфэшъуашэу ыгъэфедэшъуным³⁷ тегъэпсыхъагъ.

Адыгэ лъэпкъым ижерыІо литературэ ыкІи итхыгъэ литературэ щыщ тхыгъэхэр къыхэхын, ахэм яхьылІагъэу бзэ практикэ озгъэшІышъун гъэцэкІэнхэр ыкІи бзэхабзэхэр гум къэзгъэкІыжырэ зыхэт пычыгъо тфырытфэу зэтеутыгъэу щыт ІахыйкІэ гъэпсыгъэ.

Бзэхэр зэбгъашІэ зыхъукІэ а зэбгъэшІэрэ бзэм икультури зэбгъэшІэным мэхъанэшхо иІэ мэхъу, ащ фэшІкІэ типрограммэ иІахъэм ахэт тхыгъэхэм якъыхэхын ар къыдэтлбытээ тыкъекІолІагъ. Адыгэ лъэпкъым щІэныгъэмрэ гъэсэнныгъэмрэ мэхъанэу ритырэм, лъэпкъым ипсэукІэ, сэнэхъат-дунай-узынчъэныгъэм ябгъодэхъакІэ къэзыгъэлыагъорэ къэзыІотэрэ тхыгъэхэм, тхыдэжъхэм, Нарт къэбархэм ащыщхэр дгъэфедагъэх.

ЗэкІэ тигъэцэкІэнхэр Европэ бзэ егъэджен стандартым и С1 лъэгапІэм къыгъэуцурэ, еджэн, едэІун, тхэн, гуцыІэн шапхъэхэм якІоу дгъэпсыгъэ.

³⁷ telc. Ып. къэ. Н. 31.

Типрограммэ мы Иофыгьом фэгъэхьыгъэу гъэхьазырыгъэ апэрэ шапхь, ыкИ хэлъхьаныгъэ-хэгъэхьонхэмкИэ зэбгъэушьомбгъэшъун плъэкИынэу щыт зы лэжьыгъ. Программэм иахьэхэм ахэт тхыгъэхэр, тхыгъэхэм яхьылIэгъэ упчIэхэм джэуап кьятын, бзэхабзэу зытегушыIагъэм ехьылIэгъэ гъэцэкIэнхэр, упчIэ-джэуап, ищыкIагъэ гушыIэр хэгъэуцуожын, гушыIэухыгъэхэр зэхэбгъэуцуозэ мэхьанэ зиIэ тхыгъэ гъэпсын, гушыIэухыгъэхэр тэрэзэу зэхэгъэуцуожын ыкИ мэхьанэ зиIэ гушыIэухыгъэхэр гъэпсын, гушыIэ зэблэдзыгъэхэр зэгъусэ щIыжьын, гушыIэухыгъэхэр тэрэз-мытэрэз ыIоу зэхэфын, тхыгъэхэм яхьылIагъэ кьэIотэжьын, зэдэгушыIэн, ежь-ежьрэу зыуцэтэжыным фэгъэхьыгъэ гъэцэкIэнхэмкИэ гъэпсыгъ.

С1 лъэгапIэм адыгабзэмкИэ иегъэдэжэн ипрограммэм хэт еджэн, бзэхабзэ, тхэн, едэлун, гушыIэн фэдэ Iахьэхэр тхэкIэ зэмьшъогъухэмкИэ, таблицэ цIыкIухэмкИэ ыкИ нэмыкI тхыпкъэхэмкИэ къэдгъэнэфагъэх ыкИ десэ тхыль теплъэм идгъэуцуагъ.

4.1. С1 лъэгапIэм бзэхэбзэ (грамматикэ) темэхэу адыгабзэм пае бгъэфедэштхэр

Бзэ зэгъэшIэнымкИэ С1 лъэгапIэм ипрограммэ бзэр дэгъу дэдэу зэзгъашIэрэм кьыIэкIэхьэн фаеу елытэ, ащ пае нахьыбэу зыдэлажьэхэри текст зэхэфынхэр арых. Тэ тиIофшIэн тимурэд елытыгъэу С1 лъэгапIэм диштэу адыгабзэмкИэ Иоф зыдашIэшъуцт текст зэфэшъхьафхэр, ахэм япхыгъэ гъэцэкIэнхэр кьыщыттыгъэх.

Анахьэу тынаIэ зытетыгъэр Европэ егъэдэжэн стандартым кьыдилытэрэ шIэныгъэ лъэгапIэхэу С1-м бзэр зэзгъашIэхэрэр зынэсын фаехэу кьатхэрэр арых, ахэм аIэкIэлъын фае, зыфэгъэсэн фае бзэхабзэхэр, навык зэфэшъхьафхэр.

ГрамматикэмкИэ С1 лъэгапIэм анахьыбэу зынэсрэр синтаксис Iахьэр ары, мыщ фэдэ темэхэр кьыделытэх: 1) синтаксис зыфаIорэр, ащ зэригъашIэрэр; 2) гушыIэухыгъэм ылъапс. ЛыIэс глаголымрэ лымыIэсымрэ ягушыIэухыгъэ гъэпсыкIэ зэрээтэкIэрэр; 3) ягъэпсыкIэ елытыгъэу гушыIэухыгъэхэр зэрагощхэрэр – кьызэрыкIохэмрэ зэхэлъхэмрэ; убгъугъэхэмрэ

мыубгьугьэхэмрэ; 1) оозэхэтхэмрэ зэхэтхэмрэ; 4) гушыИэ гуадзэхэр: дополнение, обстоятельство, кьээгэнаф; 5) зэпхыхэр, зэрагощрэ купхэр.

4.1.1. Синтаксисым зэригъашIэрэ

Мы Iахьэм синтаксисыр, ащ зэригъашIэхэрэр кьыщэтIо. Синтаксисыр (урым гушыИ syntaxis – зэхэгъэуцон, зэгъусэн, зэхэтыкI, зэкIэлъыкIуакI) – грамматикэм иIахьэу зэпхыгъэ гушыИакIэр зэрзэхэтыр, зэрэгъэпсыгъэр зэзгъашIэрэр ары.

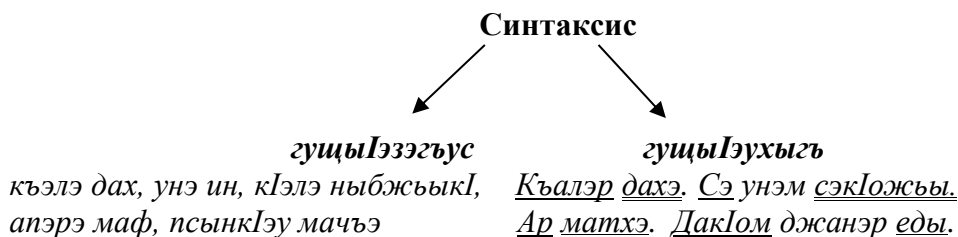
Тигупшысэхэр, тыгу ихьыкIрэр икьоу кьэдгъэлъэгъоным фэшI, уздэгущыIэрэм угурыIоным пае гушыИэ закьор икьурэп, гушыИэхыгъэхэр зэхэдгъэуцозэ тэгущыИэ.

Синтаксисыр IахьытIу мэхьу: 1) гушыИээзгъусэр зэзгъашIэрэ Iахьэр; 2) гушыИэхыгъэр зэзгъашIэрэ Iахьэр.

ГушыИээзгъусэр – ар синтаксис занэу мэхьанэмкIи, грамматикэмкIи зэпхыгъэ гушыИтIу е нахьыбэу зэхэтыр ары. ГушыИээзгъусэм тыкьэзыуцухьэрэ дунаим щыщ пкьыгъохэм е хьугъэ-шIагъэхэм ацIэ кьыреIо: *чэфэу кьелуатэ, тхылым еджэ, дунай гъэшIэгъон*. ГушыИээзгъусэр гушыИтIу нахь макIэ хьурэп, зы гушыИэр шьхьаIэ, адырэр ащ епхыгъ.

ГушыИэу зэгуахьэхэрэм гушыИээзгъусэ агъэпсыным пае бзэ лъэпсэ гушыИэм щыщын фае, мэхьанэ ухыгъэ яIэн фае. Бзэ лъэпсэ гушыИэ закьорэ бзэ IэпыIэгъу гушыИэрэ зэгъусэмэ, ар гушыИээзгъусэ хьурэп. ГушыИэм пае: *унэм дэжь, дэхэ дэд, анахь лъэш, кьэкIогъэ кьодый, зэригъэлъэгъугъ ныIэп* – мыхэр гушыИтIу мэхьуми, гушыИээзгъусэхэп, сыда Iомэ бзэ IэпыIэгъу гушыИэхэу – дэжь, дэд, анахь, кьодый, ныIэп – мэхьанэ ухыгъэ яIэп, мыхэмэ бзэ лъэпсэ гушыИэм играмматикэ шьуашэ агъэпсы.

ГушыИэхыгъэр – ар синтаксис занэу, бзэ пэпчь играмматикэ нэшанэхэм ялбытыгъэу гъэпсыгъэу, имэхьанэмкIи, кьэлуакIэмкIи ухыгъэр ары. ГушыИэхыгъэм тигупшысэхэр кьыретIо, тызэдэгущыИэным пае тэгъэфедэ.

4.1.2. ГушыIэухыгъэм ыльапс

ГушыIэухыгъэр зыгъэпсырэ лъапсэр (гъэцэкIакIомрэ (подлежащ) сказуемэрэ). ЛъымыIэс глаголым игушыIэухыгъэрэ лъыIэсым иемрэ зэрээтекIхэрэр. – Мы упчIэр адыгабзэмкIэ шъхьаIэу щыт, сыда пIомэ тыркубзэм егъэпшагъэмэ, ащ фэдэ зетекIыныгъэ лъыIэс ыкIи лъымыIэс глаголхэм щыряIэп. Ащ кыхэкIэу мы темэр кьин къащыхъуцт бзэр зэзгъашIэхэрэм. Тэрээу агурыбгъэIон фае лъыIэс/лъымыIэс глаголхэм ягушыIэухыгъэ зетекIыныгъэу иIэхэр.

ГушыIэ шъхьаIэхэр: ГушыIэухыгъэ дгъэпсыным пае лъапсэ тищыкIагъ. ГушыIэухыгъэм ыльапсэ хахьэхэрэр гушыIэ шъхьаIэхэр арых: подлежащымрэ (гъэцэкIакIомрэ) сказуемэрэ.

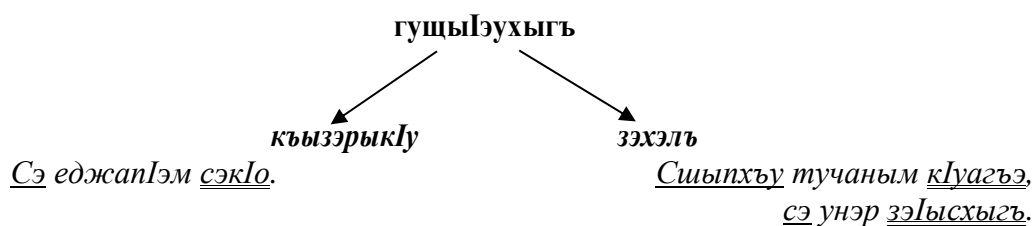
ГушыIэухыгъэм исказуемэ анахь шъхьаI, сыда пIомэ подлежащым (гъэцэкIакIом) ипадеж шъуашэ ащ епхыгъ. Адыгабзэм игушыIэухыгъэ лъыIэс ыкIи лъымыIэс глаголхэм агъэпсы. Ахэм агъэпсырэ гушыIэухыгъэхэр зэфэдэхэп. ЛъымыIэс глаголым ыгъэпсырэ гушыIэухыгъэм иподлежащэ цIэIо падежым ит – ар номинатив гушыIэухыгъ. ЛъыIэс глаголым ыгъэпсырэ гушыIэухыгъэм иподлежащэ эргатив падежым ит – ар эргатив гушыIэухыгъ. КIалэ-р тхыльым еджэ. (Номинатив гушыIэухыгъ-лъымыIэс глагол). КIалэ-м мыIэрысэр ешхы. (Эргатив гушыIэухыгъ-лъыIэс глагол).

4.1.3. ЯгъэпсыкIэкIэ гушыIэухыгъэхэр зэрагощхэрэр

ЯгъэпсыкIэ елытыгъэу гушыIэухыгъэ лъэпкъыхэр: 1) кызырыкIу/ зэхэль; 2) пIозэхэт/ зээзэхэт; 3) убгъугъэ/ мыубгъугъэ. Мы темэм гушыIэухыгъэ лъэпкъхэр щызэхэтэфы, ахэр агъэфедэшъоу, ежхэми агъэпсышъоу егъэсэгъэнхэ фаех.

1. ГушыIэухыгъэхэр зэфэшъхьафэу гъэпсыгъэх. ГушыIэухыгъэм зы лъапси, лъэпситIуи, нахьыби иIэн ыльэкIыщт. Зы лъапсэ зиIэ гушыIэухыгъэр –

кызырыкIу, лъэпситIу е нахьыбэ зиIэр – зэхэлъ. Арышъ, зэрэгъэпсыгъэм елгытыгъэу гушыIэухыгъэхэр е кызырыкIох, е зэхэлъых.

2. ТIозэхэт ыкIи зэээхэт гушыIэухыгъэхэр: гушыIэухыгъэ кызырыкIом зы лъапсэ иI. ГушыIэухыгъэм ылъапсэ гушыIэ шъхьаIитIури хэтышъуцт е зы гушыIэ шъхьаIэ хэтышъуцт. Ащ елгытыгъэу гушыIэухыгъэ кызырыкIохэр агошых:

- 1) подлежащыри, сказуемэри хэт хъумэ, гушыIэухыгъэр ТIозэхэт;
- 2) лъапсэм зы гушыIэ шъхьаIэ – е подлежащэ, е сказуемэ – хэт хъумэ, гушыIэухыгъэр зэээхэт.

Сэ унэм сис.

Ар макIо.

Пшъашъэр дэгъоу еджэ.

Хыр мэуалъэ.

Жъыбгъэр лъэшэу къепщэ.

Тэ неуц къухьэлъатэкIэ тыбыбыщт.

Хым сыкIонэу сыфай.

УIукIэмэ удэгущыIан.

Тятэжъ дэгъэ къэкIуагъэх.

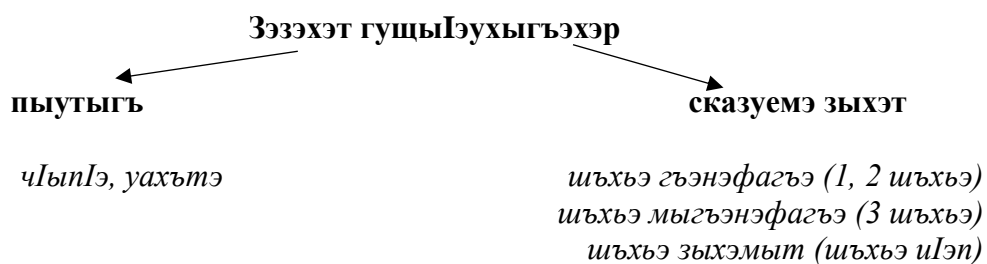
Тыгъуасэ еджанIэм тыщыIагъэн.

КъухьэкIэ шъукъэкIуагъа?

Дэгъоу хым зыщэгъэпсэфыгъа?

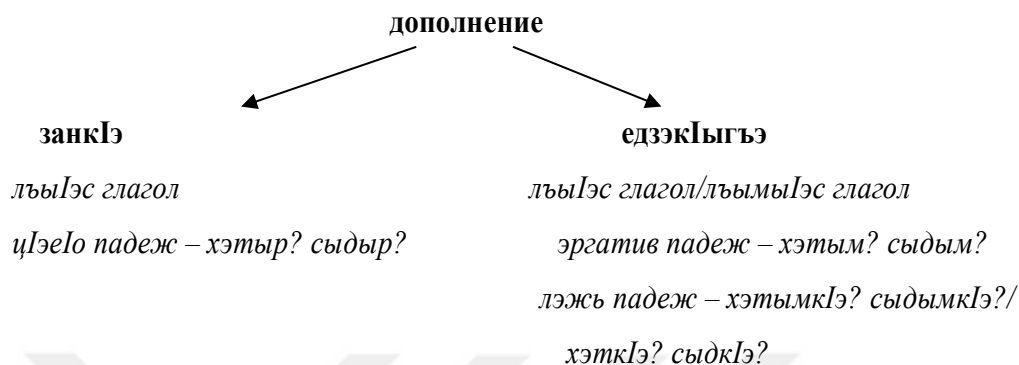
Зэээхэт гушыIэухыгъэхэр: мыхэр гушыIэ шъхьаIэу хэтымкIэ купитIоу агошых:

- 1) подлежащыр (гъэцэкIакIо) зыхэт гушыIэухыгъэхэр (пыутыгъэх),
- 2) сказуемэр зыхэт гушыIэухыгъэхэр.

- 1) *цэел* падежым итыр – занкIэ;
- 2) эргатив, лэж падежым итхэр – едзэкIыгъ.

ЗэнкIэ доплнениер лыIэс глагол закъом иI. ЕдзэкIыгъэ доплнениер лыIэсми, лымыIэсми яIэшъушт.

КIалэм мыIэрысэр ешхы. – ешхы, сказуем; сыд ышхырэр? – мыIэрысэр, зэнкIэ доплнение.

ЕджакIохэм диктантыр атхы. – атхы, сказуем; сыд атхырэр? – диктантыр, зэнкIэ доплнение.

Бзыхэм орэд чэфыр кьаIо. – кьаIо, сказуем; сыд кьаIорэр? – орэд чэфыр, зэнкIэ доплнение.

Ащ тхылъыр кьыщэфыгъ. – кьыщэфыгъ, сказуем; сыд кьыщэфыгъэр? – тхылъыр, зэнкIэ доплнение.

Есен фильмым еплъы. – еплъы, сказуем; сыд зэплъырэр? – фильмым, едзэкIыгъэ доплнение.

Хьамди гъээзетым еджэ. – еджэ, сказуем; сыд заджэрэр? – гъээзетым, едзэкIыгъэ доплнение.

ЕджакIор кьэлэмымкIэ матхэ. – матхэ, сказуем; сыдкIэ тхэра? – кьэлэмымкIэ, едзэкIыгъэ доплнение.

Обстоятельствэ – ар гущыIэ гуадз, сказуемэм епхыгъ, ащ инэшанэ зэфэшъафхэр кьегъэлыагъох: уахътэу, чIыпэу хьурэ-шIэрэр зыщыхьухэрэр е зэрэхьурэ шIыкIэр. Ащ елыытыгъэу мэхьанэу яIэмкIэ обстоятельствэхэр агощых:

1) охътэ обстоятельствэр упчIэхэу сыдигъо? сыдым щегъэжъагъэу? сыдым нэс? иджэуап, хьурэ-шIэрэр зыщыхьурэ уахътэр, зыщыригъажьэрэр е зыщиухэрэр кьегъэлыагъо: Тыгъончыхьэ Iэгубжъэм изэу щэ кьытенэгъагъ, ау

джы тетыжыгыгээп. – кытенэгъагъ сыдигъо? – тыгъоспчыхъэ, обстоятельство, уахътэ; тетыжыгыгээп сыдигъо? – джы, обстоятельство, уахътэ;

2) чыпIэ обстоятельствоэр упчIэу тыдэ? зыфиIорэм иджэуап, хьурэ-шIэрэр зыщыхьурэ чыпIэр е лъэныкьор кьегъэлыагъо: Унэ цыкIум мэзахэр итыгъ. – итыгъ (тыдэ?) – унэ цыкIум, обстоятельство, чыпIэ;

3) шыкIэ обстоятельствоэр упчIэу сыдэуштэу? зыфиIорэм иджэуап, хьурэ-шIэрэр зэрэхьурэ шыкIэр кьегъэлыагъо: Ныор лъэщэу хэщэтыкIи кьыригъэжъэжыгъ. – хэщэтыкIи сыдэуштэу? – лъэщэу, обстоятельство, шыкIэ;

4) мурад обстоятельствоэр упчIэу сыдым пае? иджэуап, хьурэ-шIэрэм мурадэу иIэр кьегъэлыагъо: Айцэт Хьусенэ блигъэкIынэу, чэмы кьогъум кьоуцагъ. – кьоуцагъ сыд пае? – Хьусенэ блигъэкIынэу, обстоятельство, мурад;

5) кьызхэкIрэ обстоятельствоэр упчIэу сыдым кьыхэкIэу? иджэуап, хьурэ-шIэрэм ушъхьагъоу иIэр, ар кьызхэкIрэр кьегъэлыагъо: Цыфхэр кьэкIуагъэхэпти, зэIукIэр цыIагъэп. – цыIагъэп сыдым кьыхэкIэу? – цыфхэр кьэкIуагъэхэпти, обстоятельство, кьызхэкIрэ.

Обстоятельствоэр нахьыбэмкIэ мыщ фэдэ гущыIэхэмкIэ кьэIуагъэх:

- 1) наречиекIэ: Нычхьати шапсыгъэ фэкьолIхэр бэмэ анэсыгъэх;
- 2) мыухыгъэ глагол шъуашэкIэ: Андзаур зыфэсакъыжъэзэ кьыIуагъ;
- 3) пкыгыуацIэкIэ: ПчъэлупэмкIэ лъэмакъэ кьыщыIугъ.

Къэзгъэнаф – ар гущыIэ гуадзэу, пкыгъор зыфэдэр, инэшанэ къэзгъэлыагъорэр ары, упчIэхэу сыд фэд? хэт ий? зыфиIохэрэм яджэуап, подлежащымрэ дополнениемрэ япхыгъ. Къыгъэнафэрэ гущыIэм ыпэкIэ е ыужкIэ цытышъушт:

1. **Къоджэ кьэбархэр** лыжъым дэгъоу ышIэшттыгъэх. – кьэбархэр сыд фэдэх? – къоджэ, къэзгъэнаф, гущыIэу зэпхыгъэм ыпэ ит.

2. Дунаим **къэралыгъо зэфэшъхьафхэр** тетых. – къэралыгъо сыд фэдэхэр? – зэфэшъхьафхэр, къэзгъэнаф, гущыIэу зэпхыгъэм ыпэ ыуж ит.

Къэзгъэнафэр бзэ гущыIэ зэфэшъхьафхэмкIэ кьэIуагъ:

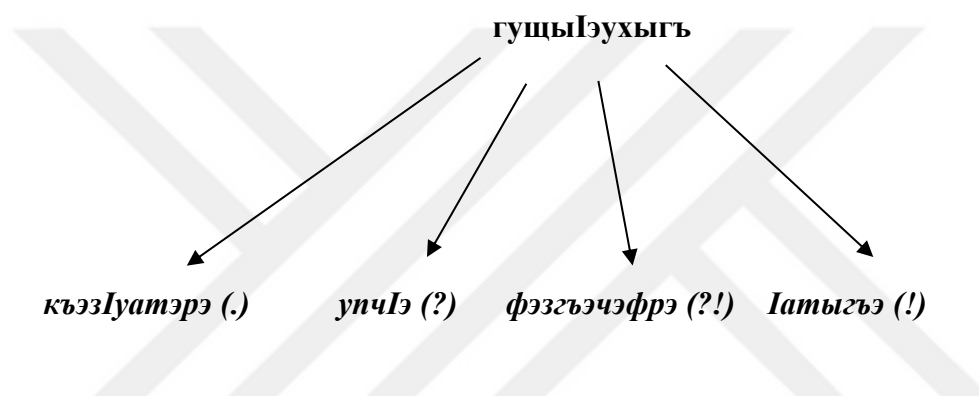
1) плъышъуацIэкIэ – Цокъэ щъэбэ лъэмакъэ пчъэIум дэжъ кьыщэжы, унэ пчэгум кьыхьагъ;

2) пкыгыуацIэкIэ – **Къоджэ** урамхэр нахъ дахэ хьугъэх;

3) причастиекIэ – КъызэрэКожыгъэ гъогум ичыжъагъи, иблэгъагъи гулытагъэп.

4.1.5. ЯмэхъанэкIэ гушыIэухыгъэхэр зэрагощхэрэ

ГушыIэухыгъэр дгъэпсы хъумэ, мурадэу тIэр къыдэтэлъытэ. ГушыIэухыгъэу дгъэпсыхэрэм, дгъэфедэхэрэм мурад зэфэшхъафхэр яIэх. Зыхэр зыгорэм кIэупчIэ, зыхэм зыгорэ къаIуатэ е зыгорэм унашъо фэтэшIы, е зыгорэ тэгъэшIагъо. Ащ елытыгъэу гушыIэухыгъэхэр зэфэшхъафэу тэгъэпсых. Адыгабзэм ямэхъанэ елытыгъэу мыщ фэдэ гушыIэухыгъэхэр къыхагъэщых: къэзIуатэрэ, упчIэ, фэзгъэчэфырэ, Iэтыгъэ, мыдэныгъэ. Мы гушыIэухыгъэхэм аужкIэ тамыгъэ зэфэшхъафхэр агъэуцух.

4.1.6. Зэпыхэр, зэрагощрэ купхэр

ГушыIэзэгъусэ зэхэлъым иIахъэхэр е гушыIэ зэльэпкъэгъухэр зэтпыхыным пае бзэ IэпыIэгъу гушыIэу – зэпыхэр – тэгъэфедэх. Адыгабзэм зэпыхэр гушыIэ шхъафэуи хэтых, ахэм анэмыкIэу зэпх аффиксхэри хэтых.

Зэпх аффиксэу дгъэфедэрэр тIу мэхъу: 1) -рэ; 2) -и. Зэпх аффиксэу -рэ гушыIитIу нахъыбэ зэрипхышъурэп, ахэм азфагу зэпыут дэдгъэуцорэп, гушыIэм пае: кIалэрэ пшгъашгъэрэ; тхъапэрэ къэлэмрэ. Зэпх аффиксэу -и узыфэе гушыIэм фэдиз зэрипхын елъэкIы, ахэм азфагу ренэу зэпыут дэтын фае. ГушыIэм пае: кIали, пшгъашгъи; тхылы, къэлэми, тхъапи.

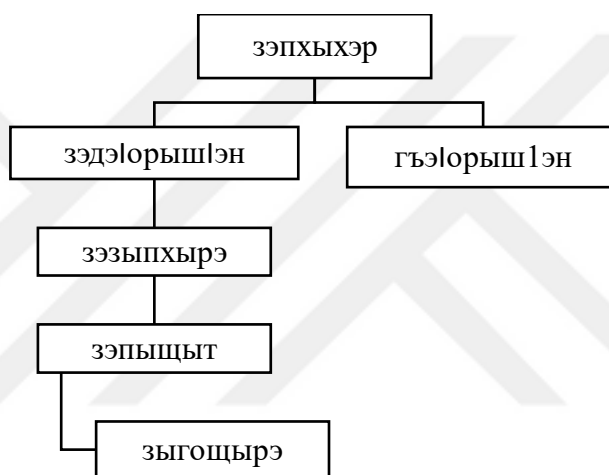
ЯпшгъэрылкъIэ зэпыхэр зэдэIорышIэн зэпыхэу ыкIи гъэIорышIэн зэпыхэу агощых. ЗэдэIорышIэн зэпыхэм (ыкIи, нахъ, е) гушыIэ зэльэпкъэгъухэр е гушыIэ зэгъусэзэхэлъым иIахъэхэр зэрапых.

ГушыIэм пае: Сабыйхэр унэ Iупэм **ыкIи** унэ кIыбым пIырагумкIэ щэджэгух (зэзыпхырэ). Хъасанрэ Мехметрэ кино кIуагъэх (зэзыпхырэ). Мы Iофыр е хъун, е хъунэп (зыгощырэ). Пикникым шэмбэтым е тьяумафэм

тыклошт.(зыгощырэ). Телевизорым уеплынэу уфай, **ау** уигъэцэкIэнхэр пшыгъэхэп (зэпыщыт). Унэ дахэ сщэфынэу сыфай, **ау** икьун ахъчэ сиIэп (зэпыщыт).

ГъэIорышIэн зэпыхэм (сыда пIомэ, ащ кьыхэкIэу) нахьбэмкIэ гушыIэухыгъэ зэпыхгъэзэхэлым иIахъэхэр зэрапых е ушгъхагъур кьэзгъэлягъорэ гушыIэ зэльэпкьэгъухэм асфагу дагъэуцо. ГушыIэм пае: Сышхэштэп, **сыда пIомэ** мэлакIэ сьлIэрэп (гъэIорышIэн). Ар боу сьмадж, **ащ кьыхэкIэу** еджапIэм кьэкуагъэп (гъэIорышIэн).

ЯмэхьанэкIэ адыгабзэм мыщ фэдэ зэпыхэр кьыхагъэщых: 1) зэзыпхырэ зэпыхэр; 2) зэпыщыт зэпыхэр; 3) зыгощырэ зэпыхэр.

зэпыхэр			
зэзыпхырэ	зэпыщыт	зыгощырэ	гъэIорышIэн
ыкIи	ау	е - е	сыда пIомэ
-рэ	нахь	зэ - зэ	нахь мышIэми
-и	шгъхьае	хьауми	ащ кьыхэкIыкIэ

5. С1 ЛЬЭГАПЭМ АДЫГАБЗЭР ЗЭЗГЪАШЭХЭРЭМ

АГЪОТЫН ФАЕ КЪУЛАЙНЫГЪЭХЭР

Мыш кыдэтллытагъэ еджэнымкIэ, тхэнымкIэ, едэлунымкIэ, гушыIэнымкIэ, бзэхабзэ зэгъэшIэнымкIэ е агу кьэгъэкIыжынымкIэ фэгъэхьыгъэ гъэцэкIэнхэр шъхьафэу мы таблицэу кьэттыгъэхэм адиштэу гуадзэ тиIофшIэн фэтшыгъ.

С1 льэгапIэм адыгабзэмкIэ иегъэджэн ипрограммэ хэт таблицэхэр дгъэхъазырыным пае типпрограммэкIэ дгъэфедагъэмэ, IэпыIэгъу хьугъэмэ ащыц IофшIэнхэу «Тырку Маариф Хасэм» 2019-рэ ильэсым кыдигъэкIыгъэ «Хымабзэу тыркубзэр егъэджэным ипрограмм» зыфиIорэ тхыгъэр, Тырку Республикэм шIэныгъэмрэ гъэсэнэгъэмрэ я Министерствэ епхыгъэ бзэ егъэшIэн IофшIапIэхэми адыгабзэ егъэджынымкIэ ашагъэфедэрэ программэхэу 2017- рэ ильэсым кыдагъэкIыгъэхэр «Хымабзэу адыгабзэмкIэ А1 льэгапIэм ипрограмм», «Хымабзэу адыгабзэмкIэ А2 льэгапIэм ипрограмм», «Хымабзэу адыгабзэмкIэ В1 льэгапIэм ипрограмм».

С1 льэгапIэм адыгабзэмкIэ иегъэджэн ипрограммэ хэт мы таблицэхэм, программэм кыдиллытэрэ къулайныгъэхэу бзэр зэзгъашIэрэм зэригъэгъотын фаехэр еджэн, тхэн, едэлун, гушыIэным тегъэпсыхьагъэу зэхэхыгъэу кышыдгъэлъэгъуагъэх.

Таблицэ 1. 5.1. АДЫГАБЗЭМ ИЗЭГБЭШГЭН ИТАРИХЪ		
ЕДЖЭН	АДЫГАБЗЭР Адыгабзэм итхыбзэ, ибзэхабзэхэм яуцун ехьыллагъ Гьэсэнэгьэм ехьыллагъ, шлэныгъэ егъэгъотын мурадкIэ гьэфедагъэ	
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зэджагъэ тхыгъэр зэхьыллагъэр егъэунэфы. 2. Тхыгъэм хэт зэфэдэныгъэхэр ыкIи зэфэмыдэныгъэхэр егъэунэфы. 3. Тхыгъэм зигугъу ышIыхэрэр кыыгурэIо. 4. Къызэрэзэгъ макъэкIэ тхыгъэм къеджэ. 5. Тхыгъэм хэт гушыIэ нахъ шъхьалэхэр егъэунэфы. 6. Тхыгъэр зытегушыIэрэм ехьылIэгъэ купкIыр кыыхехы. 	
ТХЫ	АДЫГАБЗЭМ ИТХЫБЗЭ ИТАРИХЪ Гьэсэнэгьэм ехьыллагъ, шлэныгъэ егъэгъотын мурадкIэ гьэфедагъэ	
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Тхыгъэм ехьыллагъэу гукъэкIыжь къэозгъэшIыжьыщтхэр етхы. 2. Тхыгъэр ежъ игушыIэхэмкIэ икIэрыкIэу етхыжьы. 3. Бзэм е нэмыкI темэ горэм пае зыгорэм шIэн ригъэгъотынэу тхыгъэ етхы. 4. Тхыгъэм хэтхэм ябиографиэхэр етхышъу. 	
ЕДЖЭН	УСЭУ «АДЫГЭХЭР» УСЭУ «СИНЫДЭЛЪФЫБЗ» Гьэсэнэгьэм ехьыллагъ, литературнэ тхыгъэхэм рылэжьэшъун мурадкIэ гьэфедагъэ	
	<ol style="list-style-type: none"> 1. ЗэдэIугъэ тхыгъэхэм ятемэ нахъ шъхьалэхэр егъэунэфы. 2. Къызэрэджэ, къызэрыгушыIэ макъэхэм елътыгъэу зэдэIурэ тхыгъэхэр зэхедзы. 3. ЗэдэIугъэхэм ахэт зыфэежьыщт информациер къахехы. 4. Тхыгъэ зэдэIугъэм ехьылIэгъэ гукъэкIыжь кIэкIхэр егъэунэфы. 	
ГУЦЫН	АСХЪАД ЯДЭЖЪ КЪЕГЪЭЗЭЖЫ Цыфым ежъ ышъхьэ ехьыллагъ, ны-бын, шы-шыпхъу зэфэшытыкIэхэм атегушыIэшъун мурадкIэ гьэфедагъэ	
	КъэIотэн	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зэджэгъэ тхыгъэр кIэкIэу къеIотэжьы. 2. Тхыгъэм фэгъэхьыгъэу игупшысэхэр къеIуатэ. 3. Тхыгъэм хэт зэдэгушыIэхэр-диалогхэр къеIуатэ. 4. Тхыгъэм къышыIотагъэ гурышIэ нахъ шъхьалэм къытегушыIэ.
	ЗэдэгушыIэн	<ol style="list-style-type: none"> 1. Тхыгъэм ехьылIэгъэ упчIэхэр етых. 2. Тхыгъэм ехьылIэгъэ упчIэхэм джэуап ареты. 3. Тхыгъэм ехьыллагъэу рагъэкIокI зэдэгушыIэм ахэлажьэ, ишIошIхэр къыреIотыкIы. 4. Зэджагъэ, зытетхыхьагъэ, зэдэIугъэ, зытегушыIагъэ тхыгъэхэр зэрегъапшэ, язэтефэныгъэхэмрэ язэтемыфэныгъэхэмрэ ехьыллагъэу зэдэгушыIэнхэм пае зэнэкъокъу-зэIукIэ цыкIу регъэкIокIы.
БЗЭХАБЗЭ	ЦЭПАПКIЭХЭР. ЗИЕ ЛЪЭПСАПЭХЭР ЦэпапкIэхэр гьэфедэнымкIэ хэукъоныгъэ ышIырэп, цыфым ыIэпкъ-лъэпкърэ иIахьылхэмрэ къэзгъэлабгорэ зие лъэпсапэхэр дэгъу дэдэу хэмыукъоу егъэфедэх, адрэ лъэпсапэхэм ахигъэкIуакIэрэп.	

Таблицэ 2. 5.2. ШЭНЫГЭМРЭ ГЭЭСЭНЫГЭМРЭ		
ЕДЖЭН	<p>АДЫГЭ ЛЬЭПКЪЫМ ИГЭЭСЭГЭШХОУ НЭГУМЭ ШОРЭ Гэесэныгэм ехылааг, гэесэныгэшхо бгьотыным ишлуагэхэр егэшлэн мурадкэ гэфедагэ</p>	
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зэджэгэ тхыгэм итемэ шъхьалэ егэунэфы. 2. Зэджэгэ тхыгэр кызытегушылэрэ цыфым инэшанэхэр, ишлуагэхэр кыхегэщы. 3. Тхыгэр зытхыгэм кылуатэхэрэм, кытынэу зыфае гупшысэхэм яхылаагэу енэгуе. 4. Тхыгэм итхыкэ лэужыгьор егэунэфы. 	
ТХХТ	<p>ЛЬЭПКЪ ГЭЭСЭНЫГЭМ ИКЪЕЖЭШАГЪ Гэесэныгэм ехылааг, еджапэм кыи еджапэ фэдэ Иошланлэхэм афэгэхыгэу гэфедагэ</p>	
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зэригэшаагэ гушылакэхэр егэфедэ. 2. Зэгэпшэным тетэу етхы. 3. Тхыгэм ехылаагэ игупшысэхэр етхы. 4. Тхыгэм гупшысэ шъхьалэу хэлым пае шлэн озгэгьот тхыгэ етхы. 	
ЕДЖЭН	<p>НЫБДЖЭГЪУР – НЫБДЖЭГЪУМЭ Цыфым еж ышъхьэ ехылааг, ныбджэгум пае литературнэ тхыгэу шыэмэ нэуасэ афэшлынхэу гэфедагэ</p>	
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зэдэлуагэр сьд фэдэ тхыгэми егэунэфы. 2. Зэдэлуагэм хэт члэгьчлэл гушылэхэр кыгурэло. 3. Зэдэлуагэм кытынэу зыфае купкыр егэунэфы. 	
ГУШЫН	<p>ПЦЫ Зэхэпхьэгэ Иофыгьохэм яхылааг, цыфыбэр зыгэгумэкырэхэм ащыщхэм тегушылэн мурадкэ гэфедагэ</p>	
	Кьэлотэн	<ol style="list-style-type: none"> 1. Тхыгэм хэт гурышлэхэм ехылаагэ игупшысэхэр кьелуатэ. 2. Тхыгэм хэль гупшысэ шъхьалэм ехылаагэ игупшысэхэр шлошь гэхуныгэ зыхэль гушылэхэмкэ кьелуатэ. 3. Тхыгэм зигугу шышыгэ зеклокэ, хьал мыхьунхэм ехылаагэу кьатегушылэ.
	Зэдэгушылэн	<ol style="list-style-type: none"> 1. Темэ шъхьалэм ехылаагэу шъхьадж игупшысэхэр кызышилотэжышъуцт зэфэсыр зэрегьакло. 2. Еж игупшысэхэм зэпкырыхыгэу а зэфэсым кьащытегушылэ. 3. Зэдэгушылэм хэтэу кылуагэ, кылотагэ игупшысэхэр кызыгурымылокэ нэмыкI гушылэхэмкэ икларькэу кьелотэжы.
	БЗЭХАБЗЭ	<p>ПКЪЫГЪУАЦЭХЭР ЗЭПЫТЭУ, ЗЭПЫМЫТЭУ Е ДЕФИС ДЭТЭУ ЗЭРАТХЫРЭР Пкыгьуацлэм инэшанэхэр: гэнэфагэ-мыгэнэфагэ, кызырыклуа-уная, зы пчяагэ-бэ пчяагэ икьоу ышлэн фае. Мыхэм яхылаагэу хэукьоныгэ ышлымэ зэрегэзэфэжы.</p>

Таблицэ 3.		5.3. ШЫПЭКІЭ-ПСЭУКІЭР	
ЕДЖЭН	ХЪАКІЭЩ Зэхэпхьэгьэ Іофыгьохэм яхьылагь, цыфхэр зышызэхэхьэу, унашьохэр кьызышаштэу зышызэдэгущыІэхэрэ адыгэ хьакІэщыр зэгьэшІэн мурадкІэ гьэфедагьэ		
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Тхыгьэм кьыгьэлагьорэ теплээр дэгьу дэдэу кьыгурэІо. 2. Зэджэгьэ тхыгьэм хэт теплэгьэ зэфэмыдэхэр зехефышьу. 3. Тхыгьэм кьыІуатэрэ адыгэ хьакІэщ теплэмрэ еж икультурэ ихьакІэщрэ зэрегьэпшэшьу. 4. Тхыгьэр зытхыгьэм кьыІотэнэу зыфаер кьыгурэІо. 		
ТХЭН	АДЫГЭ ЧЫЛЭ ТЫСЫКІЭХЭМРЭ ШАГУХЭМРЭ Зэхэпхьэгьэ Іофыгьохэм яхьылагь, цыфхэр зышыпсэурэ чыпэхэр кьэгьэлэгьон, егьэшІэным пае гьэфедагьэ		
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зышыпсэурэ кьуаджэм, кьалэм ехьылэгьэ теплээр кьэзыІуатэ тхыгьэ етхы. 2. Зышыпсэурэ чыпІэм ехьылагьэу ыгу рихь-римыхьхэр нэмыкІ чыпІэхэм аригьапшээ етхы. 3. Икьуаджэ е икьалэ ехьылэгьэ Іофыгьохэм язэшІохын пае лэу тхыт етхы. 4. Туристэу зыдэкІошт е зыдэкІуагьэ чыпІэм ехьылагьэу гукьэкІыжьхэр етхы. 		
ЕДІУН	ГУКЬЭКІЫЖЬХЭР Шыфым еж ышьхьэ ехьылагь, зышыпсэугьэ, зышыпсэурэ чыпІэхэм фэшІкІэ гьэфедагьэ		
	<ol style="list-style-type: none"> 1. ЗэдэІугьэ тхыгьэр зытегушыІэрэр егьэунэфы. 2. ЗэдэІугьэм зигьугьэ ышьІрэ чыпІІгум, ахэм ашыпсэурэ цыфхэм яхьылагьэу кьышыІотагьэ зэфэдэныгьэ-зэфэмыдэныгьэхэр кьыгурэІо. 3. ЗигукьэкІыжьхэр кьэзыІуатэрэм игурыщІэхэр, игупшысэхэр кьыгурэІо. 4. ЗэдэІугьэм кьышыІотагьэхэм ашыщ кьыгурыІуагьэхэр кІэкІэу зэхегьэуцо. 		
НЭПЫН ГУШЫН	СЫДЭУ УДАХА! Шыфым еж ышьхьэ ехьылагь, игурыщІэхэр кьэгьэлэгьоным фэшІкІэ гьэфедагьэ		
	КьэІотэн	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ихэку, ильэпкь, иунагьэ ехьылагьэ игупшысэхэр, ишІульэгьуныгьэхэр кьеІуатэ. 2. ЗыдэкІуагьэ хэкухэр, кьыщильэгьугьэ цыфхэр кьеІуатэ. 3. Еж ихэкурэ зыдэшыІагьэ хэкумрэ зэригьапшээ атегушыІэ. 4. ЗыдэшыІагьэ хэкум кьышильэгьугьэ культурэмрэ еж икультурэрэ яхьылагьэу кьатегушыІэ. 	
	ЗэдэгущыІэн	<ol style="list-style-type: none"> 1. ЗыдэкІуагьэ хэкум ихабзэ, икультурэ ехьылагьэу цыфхэм упчІэхэр ареты. 2. Еж ихабзэ, икультурэ фэгьэхьыгьэу упчІэ кьыратымэ джэуап аретыжы. 3. ЗыдэкІуагьэ хэкум ипроблемэхэм яхьылагьэу гущыІэхэм еж игупшысэхэмкІэ ахэгущыІэ, еж ихэку ипроблемэхэми атегушыІэ, проблемэхэр зэрегьэпшэ. 	
БЗЭХАБЗЭ		ПЬЫШЬУАЦІЭХЭР. КЬЭЗГЬЭПСЫРЭ ЛЬЭПСАХЭХЭР Нэшэнэ, ехьылэгьэ пльышьяуацІэхэр дэгьу дэдэу зехефы, заджэрэ, зэдэІурэ тхыгьэхэм хэт пльышьяуацІэхэр псынкІэ дэдэу кьыхегьуатэ, егьэфедэ.	

Таблицэ 4.		5.4. СЭНЭХЬАТХЭР	
ЕДЖЭН	АДЫГЭ ШЪУАШЭР		
	Цыфым еж ышгъэ ехылаагъ, зыфэпэн, зыпыльхъаным фэщкIэ гъэфедэгъэ		
ТХЭН	1. Зэджэгъэ тхыгъэр зыфэгъэхьыгъэ лъэпкъымрэ кылуатэрэм инэшанэрэ кыгурэло. 2. Зэджэгъэ тхыгъэм кыщылотэгъэ шъуашэм инэшанэхэр зэхешыкIы. 3. Адыгэ бзыльфыгъэмрэ хульфыгъэмрэ яшъуашгъэ ехылаагъэ еплъыкIэхэр зэхешыкIы. 4. Еж ильэпкъ шъуашгъэрэ зэджэгъэ тхыгъэм кылуатэрэ шъуашгъэмрэ зэрегъапщэ.		
	ЛЪЭПШЪЫ ИИАД		
ЕДЭМН	Сэнэхьатым, Иофым ехылаагъ, Iэмэ-псымхэр зэгъэщIэн, ахэмкIэ Иоф шIэнымкIэ гъэфедэгъэ		
	1. Къышэфыгъэ Iэмэ-псымэм ехылаагъэу ищытхъу е игубж къэзгъэлыагъорэ лъэлу тхыль етхы. 2. Iадэм е нэмыкI Iэмэ-псымэ горэм ехылаагъэ гъозэрышI етхы. 3. Iэмэ-псымэ горэм игъозэрышI еж игущылэхэмкIэ икIэрыкIэу етхыжы. 4. АгъэцкIэщт Иофым пае нахь Iэмэ-псымэ дэгъур кыгъэлыгъоным пае ишIошIхэр, иеплъыкIэхэр етхых.		
ЕДГУШЫН	НАРТ IАЦЭМЭЗЫ КЪАМЫЛЫМРЭ ПХЪЭКIЫЧЫМРЭ КЪЫЗЭРЭХИХЫГЪЭР		
	Сэнэхьатым, Иофым ехылаагъ, музыкэм, музыкэ Iэмэ-псымхэм фэгъэхьыгъэу гъэфедэгъэ		
ГУЩЫН I	1. Зэдэлуагъэ тхыгъэм музыкэм, музыкэ Iэмэ-псымхэм ехылаагъэу хэт шIэныгъэхэм гу альетэ. 2. Зэдэлуагъэ тхыгъэм еж шлу ыльэгъурэ музыкэм пае ыгъэфедэшъушт гушчысэхэр кыхехы. 3. Зэдэлуагъэ тхыгъэр сьд фэдэ тхыгъэми зэхешыкIы.		
	ХЪОХЪУХЭР		
БЗЭХАБЗЭ	Цыфым еж ышгъэ ехылаагъ, гъэмэфэкIым езэгъэу цыфхэм афэгушIон, шлу афиIон, гухэль дахэхэмкIэ зафигъэзэшъун мурадкIэ гъэфедэгъэ		
	КъэIотэн	1. Хъохъу гущылэхэр тэрэзуу къеIох. 2. Адыгэ хъохъухэр еж ыбзэкIэ къаIорэ хъохъухэм ригъапщэзуу къеIуатэх. 3. Хъохъухэм яхылаагъэ иеплъыкIэ кыгъэлыагъозэу къеIуатэ.	
	Зэдэгушылэн	1. Зыхэт гъэмэфэкIым екIоу хъохъукIэ цыфхэм ахэгущылэ. 2. Хъохъухэм афэгъэхьыгъэ зэдэгушылэным еж игушчысэхэмкIэ ахэгущылэ. 3. КъыIорэ хъохъухэм якъэIуакIэр тэрэзуу щэты.	
		НАРЕЧИЕХЭР ЛЪЭПСЭПЭ-ЛЪЭПСАХЭХЭМКIЭ ГЪЭПСЫГЪЭ ЗЭРЭХЪУХЭРЭР	
		Гущылэухыгъэхэм ахэт наречиехэр тэрэзуу кыхегъэщы, еж гущылэ зыхъукIи наречиехэр яупчIэхэм якIоу егъэфедэ.	

Таблицэ 5. 5. 5. НАРТ ЛЫХЪУЖЪХЭР ЗЭТЭГЪАШIЭ		
ЕДЖЭН	НАРТ ХЭР Дунаим икультурэ кIэнхэм ащыщэу нартхэм, эпосым, Юрыуатэм афэгъэхьыгъэ шIэныгъэ егъэгъотын мурадкIэ гъэфедагъэ	
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зэджэгъэ тхыгъэр зытегущыIэр кыгурэIo. 2. Тхыгъэм кыуатэрэ темэ шъхьалэм инэшанэхэр кыгурэIo. 3. Тхыгъэр шIэн озгъэгъот тхыгъа хьауми литературнэ тхыгъа зэхешыкIы. 4. Тхыгъэм темэ шъхьалэм ехьылагъэу хэт гущыIэхэр кыхегъэунэфыкIы. 	
ТХЭТ	ДЭХЭНАГЪУ Цыфым ежъ ышъхъэ ехьылагъ, мэз, бгы, фэдэ чIыпIэхэм атегущыIэшуным, атетхыхъэшуным фэгъэхьыгъэу гъэфедагъэ	
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Тхыгъэр кызытегущыIэрэр пэмыкIхэм кьагуригъэIоным фэщIкIэ тхыгъэ кIэкI етхы. 2. Тхыгъэм хэт лыхъужьхэм афэгъэхьыгъэ игупщысэхэр етхы. 3. Тхыгъэм кыхэщырэ чIыпIэхэр кызэрэщыIотагъэм ригъэхьышырызэ ежъми чIыпIэ горэхэр къэзыуатэ тхыгъэ етхы. 4. Тхыгъэм ехьылагъэу пэмыкI тхылъхэми ахэплъэ, кыгъотыгъэ шIэныгъэхэр зэхигъэуцозэ тхыгъакIэ етхы. 	
ЕДЖЭН	НАРТ САУСЫРЫКЪУ Цыфым ежъ ышъхъэ ехьылагъ, жэрыIом ишапхъэхэм фэгъэхьыгъэу шIэн егъэгъотын мурадкIэ гъэфедагъэ	
	<ol style="list-style-type: none"> 1. ЗэдэIугъэр зыфэгъэхьыгъэр егъэунэфы. 2. ЗэдэIугъэр кызэрэIотагъэ бзэр зэхешыкIы. 3. ЗэдэIугъэ тхыгъэм зигугъу ышIыгъэхэр Iахъэ-Iахъэу егощы. 	
ГУЩЫIЭН	IАДЫИФРЭ САУСЫРЫКЪОРЭ Цыфым ежъ ышъхъэ ехьылагъ, иунагъо исхэм яхьылагъэу гущыIэшуным фэгъэхьыгъ	
	КъэIотэн	<ol style="list-style-type: none"> 1. Унагъом ехьылагъэ игупщысэхэр кьеIуатэ. 2. Тхыгъэм кыщыIотагъэхэр ежъ игущыIэхэмкIэ кыIотэжъы зыхьукIэ езэгъ макъэм тетэу, гурыIогъошIоу кьеIотэжъы. 3. Кыуатэрэ темэм ехьылагъэу пэмыкIхэм ятхыгъэ е кьаIуагъэхэр зэрэщытым фэдэу ыгъэфедэзэ игущыIэ хегъэхъэ.
	ЗэдэгущыIэн	<ol style="list-style-type: none"> 1. Унагъом мэхъанэшхо зэриIэм фэгъэхьыгъэу зэдэгущыIэным ежъми гущыIэжъхэр ыгъэфедэзэ ахэгущыIэ. 2. Цыфхэм унагъом ехьылагъэ ягупщысэхэр зэригъэщIэным фэгъэхьыгъэу анкетэ регъэкIокIы. 3. Унагъохэм ягукъеохэм, ягушIуагъохэм фэгъэхьыгъэу ашырэ зэфэхьысым ежъ игупщысэ, иепллыкIэхэр кышеIo, гущыIакIохэм упчIэхэр шареты.
БЗЭХАБЗЭ	ГУЩЫIЭЛЪЫКIОХЭР ЗЭФЭДЭ ХЪАРЫФХЭР ЗЭГЪУСЭУ ЗЫЩАТХЫРЭР Тхэ е гущыIэ зыхьукIэ гущыIэлъыкIохэр тэрэзэу егъэфедэ, зэджагъэ е зэдэIугъэм хэт гущыIэлъыкIохэм яхьылагъэ мытэрэзыныгъэхэр зэрегъэзэфэжъы.	

Таблицэ 6.		5.6. ДУНАЙМ ИЗЫТЕТ	
НЭЖГЭ	ТИДУНАЙ ХЭБДЗЫН ГОРИ ХЭЛБЭЦ, ТЫФЭЖЪУГЪЭСАКЪ! Тызфэсакъын фаехэм ехыллагъэу гукъэгъэкъыжь мурадкIэ гъэфедагъэ		
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зэджэгъэ гъэзет тхыгъэм хэлъ гъэсэныгъэ, сакъыныгъэ мурадхэр, тхыгъэм кышыгъэлъэгъуагъэ щысэхэмкIэ къатынэу зыфэе мурадыр кыгурэIo. 2. Тхыгъэр зытхыгъэм игумэкIыныгъэхэр кыгурэIo. 3. Тхыгъэм хэт сакъыныгъэ, гумэкIыгъо, шIульэгъуныгъэ фэдэ гурышIэхэм гу альетэ. 4. Тхыгъэу зэджагъэм ехыллагъэу ежъ изэфэхьэсыжь егъэпсы. 		
НЭХТ	ПСЫМ ИКЪЭУХЪУМЭН Узфэсакъын фае Ioфыгъохэу дунаим изытет зэпхыгъэхэм нэIуасэ афэхьун мурадкIэ гъэфедагъэ		
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Цыфхэр зыфэсакъын фаеу ылыгътэрэ горэм пае етхы. 2. Зыфэсакъыпхъэу щытхэм пае щIэн фаеу ылыгътэхэрэр, гухэлъхэр етхы. 3. Зыфэсакъын фаеу дунаим тетхэм яхыллагъэу игукъеохэр, игупщысэхэр къэзыIуатэ тхыгъэхэр етхы. 		
НЭИГЭ	МЭЗЫР БЗЫУХЭМ ЫКIИ ПСЭУШЪХЪЭХЭМ ЯУН Цыфым ежъ ышъхъэ ехыллагъ, щагу хъайуанхэм, хъайуан Iалхэм яхыллагъэ шIэн егъэгъотыным пае гъэфедагъэ		
	<ol style="list-style-type: none"> 1. ЗэдэIугъэм хэт гушыIэхэр кыгурэIo. 2. ЗэдэIугъэм хэт псэушъхъэхэр, ахэм цыфхэм апае яIэ мэхъанэхэр кыгурэIo. 3. ЗэдэIугъэм кышыIотагъэхэр ежъ тэрэз е тэрээп ыIозэ зэхефы. 4. ЗэдэIугъэ темэм ехыллагъэу пэмыкI программэхэми яплъы, ядэIу, зэригъэшIагъэ зэкIэри зэрегъапшэ ыкIи ежъ зэфэхьысыжь ешIышъу. 		
НЭГУШЫН	ХЭТ НАХЪ ЛЪЭША? Цыфым ежъ ышъхъэ ехыллагъ, зэгъэпшэным, гушыIэхэр икIэрыкIэу къэпIожыным имэхъанэ къэгъэлъэгъон мурадкIэ гъэфедагъэ		
	КъэIотэн	<ol style="list-style-type: none"> 1. КIэу зэригъэшIагъэ гушыIэхэмрэ гушыIэзэгъусэхэмрэ тэрээу егъэфедэ. 2. Тегъэгушхон, шытхьун, пэуцун фэдэ гурышIэхэр къэзыгъэлъагъорэ гушыIэхэр ыгъэфедэзэ мэгушыIэ. 3. Усэ, пшысэ, къэбар фэдэхэр тэрээу къэIотэжьы. 	
	ЗэдэгушыIэн	<ol style="list-style-type: none"> 1. ЗыдэгушыIэрэр ина, цыкIуа, бзылфыгъа, хьульфыгъа ащ елытыгъэу адэгушыIэ, екIурэ гушыIэхэр егъэфедэ. 2. ЦыкIум дэгушыIэ е дэджэгу зыхъукIэ екIоу щыт гушыIэхэмрэ къэIуакIэхэмрэ егъэфедэ. 3. ЗэригъэщIэнэу зыфаем е кыгъотынэу зыфае горэм пае цыфхэм телефонкIэ адэгушыIэ, аIокIэ. 4. КыIонэу зыфаер сэмэркъэу, гушыIэжь, къэбар фэдэхэр ыгъэфедэзэ арэIo. 	
БЗЭХАБЗЭ	ЗЭПХЫХЭР. ЗЭЛЪЭПКЪЭГЪУ ПОДЛЕЖАЩХЭМ СКАЗУЕМЭР ЗЭРАРАПХЫРЭР Зэпхыхэр тхэ зыхъукIи, гушыIэ зыхъукIи тэрэз дэдэу егъэфедэ, зэпхыхэм яхыллагъэу пэмыкI горэм ышIагъэ хэукъоныгъэри егъэцэкIэжьы.		

Таблицэ 7. 5.7. СПОРТЫМРЭ УЗЫНЧЬАГБЭМРЭ	
ЕДЖЭН	<p align="center">СПОРСТМЕН ЦЭРЫПОХЭР</p> <p align="center">Гъэсэнэгъэм ехыллагъ, спортымрэ имэхъанэмрэ къэгъэлъэгъоным пае гъэфедэгъэ</p>
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Тхыгъэм къыщыцотагъэхэм ехыллагъэу къауагъэхэр къыгурэло. 2. Тхыгъэр ибэ нахьыбэу зыфэгъэхьыгъэ спорт Iахъэм ехыллагъэу еж игупшысэхэр егъэунэфы. 3. Зэджагъэ тхыгъэм щыщэу ыгъэфедэнэу зыфае шIэныгъэхэр къыхехы. 4. Тхыгъэм къыщыгушыIэхэрэм янэшанэхэр, ягурыщIэхэр къыхегъэунэфыкIы.
ТХЭН	<p align="center">IAЗЭМ ЫКЪО</p> <p align="center">Сэнэхъатым, Iофым ехыллагъ, цыфхэм зэрахьэрэ сэнэхъатхэр зэгъэщIэн мурадкIэ гъэфедэгъэ</p>
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Шу ыльэгъурэ сэнэхъатым ехыллагъэу тхыгъэ етхы, а сэнэхъатым епхыгъэ терминхэр егъэфедэ. 2. Сэнэхъат горэм икъэклоным ехыллагъэу иенэгъухэр, изэфэхьасхэр етхы. 3. Къыхихынэу зыфэе сэнэхъатым ехыллагъэу зэхэщIыкIыгъошIоу щыт маилхэр етхы. 4. IэзакIохэм яхыллэгъэ гукъэкIыжхэр етхы.
ЕДЖУН	<p align="center">КЪЭЛЭШЪАО ЫГУ КЪЭУЦУГЪ – ЩЫПЭЖБЭП</p> <p align="center">Цыфым еж ышгъхэ ехыллагъ, унагъом игушыуагъо, игукъао фэIо-фэшIэ зэхахьхэр къэгъэлъэгъон мурадкIэ гъэфедэгъэ</p>
	<ol style="list-style-type: none"> 1. ЗэдэIугъэр сьд фэдэ тхыгъэми, сьд фэдэ уахьтэм тыдэ къыщыхьугъэми къыгурэло. 2. ЗэдэIугъэм хэт гушIогъо зэхахьэр зэрэклокIырэм ехыллагъэу кIэу зэригъэшIагъэхэр еж икультурэ игушIогъо зэхэхьэхэм арегъапшэ. 3. ЗэдэIугъэм къыщыцотагъэ зэкIэри зэкIэлъыкIоу къыгурэло, гурыщIэу хэтхэр къыхегъэщы. 4. ЗэдэIугъэм хэт еж бзэм щымыщ гушыIэхэм гу альетэ.
ГУШЫН	<p align="center">ТЭЛАУ</p> <p align="center">Узыхэм яхыллагъэу цыфхэм ашIэн, зызэраухьумэжыын фаехэр къэгъэлъэгъон мурадкIэ гъэфедэгъэ</p>
	<p>КъэIотэн</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Цыфыбэ зыгъэллагъэ узыхэр къеIуатэ. 2. Тхыгъэм къыщыцотагъэ узым ехыллагъэу еж ихэку къыщыхьугъэхэр къеIуатэ. 3. Узым ехыллагъэу пщIэн фаехэр, пшIэн плъэкIыщт-умыльэкIыщтхэм яхыллагъэ игупшысэхэр фитэу къеIуатэ.
	<p>ЗэдэгушыIэн</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Зэпахрэ узхэм яхыллагъэу зэдэгушыIэным еж иеплъыкIэхэр къыIозэ ахэгушыIэ. 2. Зэпахрэ узхэм е еж иIэ узым ехыллагъэу джэуапэу зыфэештхэр къыгъотыным пае упчIэхэр аритызэ Iазэхэм адэгушыIэ. 3. Зэпахрэ узхэм е адрэ узхэм яхыллагъэу Iазэхэм къаIохэрэр зэригъапщэзэ еж нахь шIотэрэзыр егъэунэфы ыкIи иеплъыкIэ зыхэтхэм къафеIуатэ.
БЗЭХАБЗЭ	<p align="center">ГЛАГОЛХЭР. ГЛАГОЛ ЛЪЭПСЭПЭ ЗЭХЭЛЪХЭР</p> <p>ЛъыIэс/ лъымыIэс глаголхэр гъэфедэнымкIэ, шгъхьахэмкIэ зэхьокIыгъэнхэмкIэ гугъу ыхьырэп, тэрэзэу егъэфедэ.</p>

Таблицэ 8.		5.8. ЮРЫУАТЭМ ИНЭКИУБГЪУ	
БДЖЭН	ГУШЫЭЖЪХЭР Льэпкхэм ягупшысэ зэфэхысыжыгыгэу кьэзыгьэлыагьорэ гушыэжъхэм ямэханэ зэгьэшэн, гьэпсэолъэн мурадкэ гьэфедагьэ		
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Тхыгьэр зэхьылаагьэ темэр, кьылотэнэу зыфаер кьыгурэю. 2. Тхыгьэм хэт гушыэжъхэр зыфэгьэхьыгыгэ темэхэр зэхефы. 3. Ежэ имэфэ псэукэ шигьэфедэшгунэу щыт гушыэжъхэр кьыхехы. 4. Тхыгьэм хэт члэгьчлэлыбзэ зилэ гушыэхэр ымышлэми зыхэт гушыэхуыгьэм, текстым епхыгыгэу ахэм мэханэ ареты. 5. Тхыгьэм хэт гушыэжъхэм ащыщ ежэ икультурэ хэт хэмытхэр зэрегьапщэ. 		
ТХЛ	ХЪОХЪУХЭР, ШУФЭСХЭР Фэю-фэшэ зэхахьэхэм фэгьэхьыгыгэу гьэфедагьэ		
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кэу зэригьэшлэгьэ гушыэхэр ыгьэфедэзэ шуфаю тхыгьэхэр етхы. 2. Фэю-фэшэ зэхахьэхэм фэгьэхьыгыгэ гьозэрышл тхылыжыкыехэм-афишэхэм езэгьышт хьохьухэр, шуфэсхэр хэтэу етхы. 3. Кьэугупшысыгыгэ закэу щыт тхыгьэхэр етхы. 		
БДЖЭН	ХЫРЫХЫХЪХЭР Охьтэ нэкхэм, зэщ тегьэуныгьэхэм фэгьэхьыгыгэу гьэфедагьэ		
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зэдэугьэр зыхахьэрэ жанрэр егьэунэфы. 2. Зэдэугьэхэр зыфэгьэхьыгыгэм елытыгыгэу куп-купэу егощы. 3. Кьэгушылэрэм игушылакэ хэль кэнэкалэ, сэмэркьэу фэдэ юккэ-шыккэхэр кьыгурэю. 		
ГУШЫЭГ	ДЖЭГУАКИО Джэгу хабзэхэм, джэгу зешаклохэм фэгьэхьыгыгэу шэн зэгьэгьотын мурадкэ гьэфедагьэ		
	Кьэлотэн	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зэригьэшлаагьэ хабзэхэр кьызэрыгурыуагьэм фэдэу кьелотэжы. 2. Ежэ икультурэ хэмытэу кьыгурымыуагьэ хабзэхэм яхьылаагьэу зыгуригьэлон мурадкэ улчлэ ареты. 3. Зэригьэшлаагьэхэмрэ ишлэхэмрэ зэрэзэтефэрэ, зэрэзэтемыфэрэ кьыхигьэунэфыкыизэ кьелуатэ. 4. Ыпэккэ зыфимыгьэхьазырыгыгэу щытми зэригьащлэрэ бзэм, культурэм е нэмыккэ темэ фэгьэхьыгыгэу кьэгушылэ. 	
	Зэдэгушылэн	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зэригьэшлаагьэхэм фэгьэхьыгыгэу диалогхэм ахэгушылэ. 2. Темэу кьыхихыгыгэм ехьылаагьэу зэдэгушылэ-интервью егьэхьазыры. 3. Бзэ, культурэ зэфэшхьафхэм яхьылаагьэ зэюккэхэм ежэ иепллыккэхэр кьыщелэ, кьагуримыгьэюшгьэу гу зылытэккэ нэмыккэ гушылэхэр ыгьэфедэзэ игупшысэхэр иккэрыккэу кьеложы. 	
БЗЭХАБЗЭ	ПЧЪЭГЪАЦІХЭР. ПЧЪЭГЪЭЦІ ГУШЫЭГЪЭПСЫНЫР		
	Гошын пчъэгьацлэхэр гьэфедэнымккэ тлэккэу нахь гугьэу ехьэу щытми пчъэгьацлэхэр гушылэ зыхьуккэ, тхэ зыхьуккэ хэукьоныгьэшхо ымышлэу егьэфедэ.		

6. ЕВРОПЭ БЗЭ ЕГЪЭДЖЭН СТАНДАРТЫМ И С1 ЛЬЭГАПШЭ КЪЫТРЭ ЛЬЭОЯНЭХЭР

Ятлонэрэ бээр зэбгъашлэ хьумэ, зы льэоянэ гьэнэфагъэхэм уанэсын фае. Ахэр шысэтехыпшэу тштэгъэ Европэ стандарт программэм техыгъэу адыгабзэклэ къэттыгъэх.³⁸

6.1. Льэгапшэм якуп шьхьалэхэр

Таблицэ 9.

<p>С1-Инэу, къинэу щыт тхыгъэхэр къыгурэлошъу ыкли елокынэу хэльхэр зэхешлыкышъу. Бэ дэдэрэ гущылэ лыхьоным фэмыныкыоу къылон фаер псынклэу ыкли гущылэклэ дэгъуклэ къеллошъу. Бээр цыфыбэ зэхэтхэми, иофыми, игъэсэнэгъэ, еджэныгъэми фэгъэхыгъэу дэгъоу ыкли убгъугъэу егъэфедэшъу. Зэхэльэшъуагъэу щыт Иофыгъохэм ехыллагъэу еж игупщысэхэр зэлухыгъэу, зэклэлыклоу ыкли зэпкъырыхыгъэу къелотэшъу. Зэфэшхьаф бзэ лэмэ-псымхэр къызэрэзэгъэу ыгъэфедэзэ тхыгъэхэр зэрэпхышъу.³⁹</p>
ЗЭХЭШЫКТЫН
<p>С1- <i>Едэун</i>: Гущылэ кыхьэхэр, зэхэхыгъэу мыгъэпсыгъэми, зэфышытыклэхэр налоу къышымыгъэлъэгъуагъэми зэхэсэшлыкышъу. Телевизор къэтынхэр къинышхо сымылъэгъоу къызгурэлошъу.</p> <p>С1- <i>Еджэн</i>: Кыхьэу ыкли зэхэльэшъуагъэу щыт тхыгъэхэр къызгурэлошъу, тхыгъэм хэт къэлоклэ зэфэшхьафхэр зэхэсэшлыкы ыкли шлогъэшлэгъонэу щыт зы Иоф горэм емыхыгъэу щытми лэпэлэсэнэгъэ горэм ехыллагъэу щыт статьяхэмрэ техническэу щыт шлэнхэмрэ къызгурэлошъу.</p>
ГУЩЫЛЭН
<p>С1- <i>Зэдэгущылэм хэгущылэн</i>: Згъэфедэшт гущылэхэм бэ дэдэрэ салымыкыоу къэсонэу сызыфаер гурылогъошлоу ыкли къызэрыклоу къэсэлошъу. Бээр, гъэшлэ псэуклэми, Иофыми яхыллагъэу лантлэу ыкли шлоу сэгъэфедэшъу. Сигупщысэхэмрэ сигурышэхэмрэ зэхэфыгъэу дэгъу дэдэу къэсэлотэшъу ыкли мыхэр нэмыклэхэм ягущылэхэм ясэпхышъу, ясэхьыллэшъу.</p> <p>С1- <i>Зэпхыныгъэ хэлъэу гущылэн</i>: Зэхэгъэклухьагъэу, зэхэпхьагъэу щыт Иофыгъохэм, ахэм яхыллагъэхэм яспхызэ нафэу ыкли зэхэхыгъэу къэсэлотэшъу, еплыкклэ зэфэшхьафхэр къэзгъэлягъэозэ сигущылэ къызэрэзэгъыжыщтым тетэу клэух есэтышъу.</p>
ТХЭН
<p>С1- <i>Тхэн</i>: Къэсонэу, къэсэлотэнэу сызыфаер нафэу ыкли дэгъоу гъэпсыгъэу сэтхышъу ыкли сигупщысэхэр зэхэхыгъэу къэсэгъэлъэгъошъу. Иоф зэхэльэшъуагъэхэм фэшклэ письмэ, сочинение е рапорт сэтхышъу ыкли сэнэхь шьхьалэу къэслытэрэ Иофхэр апэ есэгъэуцошъу. Стхырэм, ар зыфэстхырэхэм диштэу, еклоу локлэ-шыклэр кыхэхэсэхышъу.⁴⁰</p>

³⁸ Европэ бзэ егъэджен стандартым С1 льэгапшэм фэгъэхыгъэу таблицэхэм арытхэр адыгабзэклэ зэзыдзжыгъэр **Озлем Гюнгёр**.

³⁹ telc. **Ып.кээ**. Н. 31.

⁴⁰ telc. **Ар дэдэм**. Н. 32.

6.2. Зэдэгүшылээ зэгурылоным иуплэкүн ехылаагээр

Таблицэ 10.

Зэфэшъхьафыныгээр/зэхылаагээр:
С1- Анахь къэлотэкIэ езэгъыжыштым пае зыфэежыштытхэр кызыыхышъун гушылэ Iэмэ-псым бэдэдэ иI. Къэгүшылэ зыхьукIэ кызыэшIомынэу шIэныгэм, Iофым е уахьтэ нэклим яхылаагээр Iофыгъо зэфэшъхьафыбэр зэхэшIыкIэу ыкIи кызыэрэзэгээр къеIошъу.
Шъыпкъэныгъ
С1- Бзэхэбзэхэ шъыпкъэныгээр сыдигъуи дэгъу дэдэу егъэцакIэ; загъо дэдэу хэукъоныгъэ ешIы ари нахьыбэм ежъ егъэтэрэзыжы.
Зэпымыуныгъ
С1- Ежъ занкIэу/зэу ыкIи зэпымыоу къеIотэшъу; термин кьин дэдэхэр зыхэт Iофыгъэ къодыхэм игушылэ Iэ зэпагъэошъункIи мэхъу.
Зэдэгүшылэн
С1- Гушылэным фежъэн е игушылэ ригъэукъудыным е ежъ игушылэ нэмыкIхэм ягушылэхэм Iазэу арипхыным фае зыхьукIэ, ежъ кыIохэрэр тэрэзэу кыIошъуным пае къэIокIэ шIыкIэхэм ащыщэу анахь езэгъышты къэлотэкIэ шIыкIэр кыыхышъу.
Зыпкъ итын
С1- Нафэу, зэпыугъэ хэмыльэу ыкIи дэгъу дэдэу гъэпсыгъэу мэгүшылэшъу, Iахьэ-Iахьэу зэхэхын е зэпхын фэдэ Iэмэ-псымэхэм зэрафэIазэр къегъэлыагъо. ⁴¹

⁴¹ telc. Ар дэдэм. Н. 33.

6.3. Жэрыуабзэклэ кьэлотэн

Таблицэ 11.

Жэрыуабзэклэ кьэлотэн, зэдряе
С1- Иофыгъо кьин горэм ехьылагъэ хьугъэ-шагъэхэр гурылогъошюу ыкли зэпкырыхыгъэу кьыгъэлабгъозэ кьэлотэшъу, ащ епхыгъэ пэмыклэ Иофыгъохэри хигъэуцозэ ахэр зэхэфыгъэу кьыуатэзэ еклушт кӀэухым репхышъу.
Зыгорэм епхыгъэу изакъоу кьэгушыӀэн: опытхэр кьэлотэн
С1- Зэхэпхьагъэу щыт Иофыгъохэр гурлогъошюу ыкли зэхэхыгъэу кьэлотэшъу. Зыгорэм фэгъэхьыгъэ кьэбарыр кьыуигъэлыгъурэм фэдэу кьело, кьэбархэмклэ егъэдахэ, ащ епхыгъэ пэмыклэ Иофыгъохэри хигъэуцозэ ахэр зэхэфыгъэу кьыуатэзэ езэгъыжышът зы кӀэухым репхышъу.
Кьэбаргъэлу/Кьэбар гъэлун
С1- Кьинышхо ымыльэгъоу зэрекӀушт макъэклэ ыкли хӀэтыкӀыкӀэклэ/ударениекӀэ мэхьанэ зэтекӀыныгъэхэри кьыхигъэщызэ ордэ-чылэм фэгъэзагъэу кьэбар егъэлүшъу.
Цыф купым ыпашъхэ кьышыгушыӀэн (ГукъэгъэкӀыжъ: Мы купыр кьэзылотэжъыщитхэр джырэ кьэс гъэнэфагъэп.)
С1- Зэхэпхьагъэу щыт зы Иофыгъо горэм фэгъэхьыгъэу, зы кьэлокӀэ шыкӀэ нафӀклэ гъэпсыгъэ зы кьэтын/къэлотэн ешышъу; ежъ иеплъыкӀэ/бгъодэхьакӀэхэр хьарзынэу кьелошъу, зытегушыӀэрэ Иофыгъом епхыгъэ пэмыклэ Иофыгъохэми шапхьэхэр, кьызыхэкӀхэрэр кӀэгъэкъон фешышъу. КьедӀүхэрэм яреакциехэм псынклэу ыкли кьин дэдэ ымыльэгъоу апэуцужышъу. ⁴²

⁴² telc. Ар дэдэм. Н. 61-63.

6.4. ТхыбзэкIэ кьэIотэн

Таблицэ 12.

ТхэкIэ хабзэхэм яшапхэ тетэу тхыгэ зэфэшхьафхэр, зэдряе
С1-ШIэн фаеу щыт Iофыгъохэр нахь хэлэтыкIыгъэу ыпэ итэу кыггэлыагъозэ зэхэшIыкIыгъошIоу, шIоу гъэпсыгъэу Iофыгъо зэхэпхьагъэхэм афэгъэхьыгъэ тхыгъэхэр етхышъу; иеплбыкIэхэр зэпкырыхыгъэу къэзыгъэлыагъорэ пэмыкI Iофыгъохэр шапхээхэмкIэ, кьэIотэнхэмкIэ ригъэкIузэ езэгъыжыщт зы кIэухым репхышъу.
Къэугупшысыгъэу тхэн
С1-ГурIогъэу, зэпкырыхыгъэу, дэгъу дэдэу гъэпсыгъэу ыкIи инэу щыт кьэггэлыэгъоныгъэ зыхэль тхыгъэхэр е ежъ кыггупшысыгъэ тхыгъэхэр еджакIохэм афэгъэхьыгъэу, шIошI хэльэу, ежъ ыбзэ кызырыкIокIэ етхышъу.
Рапорт е эссе/ статье тхын
С1- Темэ зэхэпхьагъэхэм фэшIкIэ гурIогъэу, дэгъу дэдэу гъэпсыгъэ тхыгъэшхохэр етхышъу ыкIи Iофыгъо шъхьалэхэр кыхеггэщышъу. ЕплбыкIэхэр зэпкырыхыгъэу нафэ кьешIышъу, епхыгъэ пэмыкI Iофыгъохэм езэгърэ шапхээхэр, кызылэхынхэр регъэкIокIышъу.
План шIын
С1- В2-м фэд. НэмыкIэу кьапIомэ кьедэлурэхэм кьазэрэшыхуными егупшысээ кыIожыщтхэр зэрэщытыным яплан ешIышъу.
Игъэкъужьын
С1- В2+-м фэд. НэмыкIэу кьапIомэ гущылэ е бзэхабзэм ехьылагъэу ищыкIагъэр ригъэкъужьын пае кыIон зыфаер пэмыкI гущылэхэр ыкIи гущылэхыгъэ лIэужыгъохэр ыгъэфедээ кьелотэшъу.
УплъэкIун ыкIи шIыжьын
С1- КьыIуатэрэр кьинэу кызыфакIокIэ игущылэ зэпимыгъэоу пэмыкI гущылэхэр ыгъэфедээ гущылэхыгъэ кIэкIэ кьэIотэным регъэукъудыишъу. ⁴³

⁴³ telc. Ар дэдэм. Н. 64-68.

6.5. Едэлүн – кыгурылон

Таблицэ 13.

Едэлүн – кыгурылон, зэдряе
С1- Загъорэ детальхэр зэрэтэрэзыр рагъэлыгэн фаеу щытми пэмыкІ зы диалект, говоркІэ кызыгущыІэхэкІэ, нэрыльэгъоу щымыт зэхэлъэшъуагъэ темэхэм яхьылагъэ къэлотэнхэр икъун фэдизеу кыгурэло. КъэлуакІэ зэфэшъафхэр ыкІи мэфэ псэукІэм икъэлотакІэ шыкІэхэр кыгурэлошъу ыкІи зыфэгъзэныгъэ зэфэшъафхэр тэрэзеу кыгурэлошъу. Дэгъу дэдэу мыгъэпсыгъэхэми зэпхыныгъэу хэтхэр наІо къэмышыгъэми гущыІэ кІыхъэхэм, зэфэсхэм ядэлүшъу, яплъышъу.
Ныдэльфыбзэр зыгъэфедэхэрэм азыфагу дэль зэдэгущыІэхэр кыгурылон
С1- Купэу рагъэкІокІрэ зэхэпхъэгъэ зэдэгущыІакІэхэр е зэдэоныгъэхэр нэрыльэгъоу щымытми, ымышІэрэ Іофыгъэ горэм афэгъэхъыгъэу щытми кьин ымыльэгъоу яплъышуъу, ядэлүшъу.
ЕпльакІоу е едэлуакІоу кыгурылон
С1- Университет десэхэм ащыщ бэ дэдэр, гущыІэхэр ыкІи зэдэонхэр кьин ымыльэгъоу дэгъу дэдэу кыгурэлошъу.
Къэбаргъэлүхэр ыкІи унашъохэр кыгурылон
С1- Макъэр Іаеу щытми ордэ-чылэ къэбаргъэлүхэм хэт шІэнхэм ащыщ шъхьаІэхэр кыыхышъу (щысэ, станцием е спорт зэфэсхэм). Зы Іэмэ-псымэ горэр е дэлэпэлэныгъэ горэр зэрэбгъэфедэжьыщтыр къэзылуатарэ техническхэ шІэныгъэ зэхэлъэшъуагъэхэр кыгурэлошъу.
Радио къэтынхэр ыкІи макъэ тетхагъэр кыгурылон
С1- Бзэ зэгъэзэфагъэ амыгъэфедэу щытми макъэкІэ тырагъэтхагъэхэр ыкІи радио къэтынхэр кыгурэлошъу, деталь куухэр, чІэгъчІэль зиІэ къэлуакІэхэр, епльыкІэхэр е зэдэгущыІэхэрэм азыфагу дэль зэфыщытыкІэхэм гу альетэшъу. ⁴⁴

⁴⁴ telc. Ар дэдэм. Н. 69-71.

6.6. Еджэн – кыгурылон

Таблицэ 14.

Еджэн – кыгурлон, зэдряе
С1- Ежь илоф емыхылаагыэми кыхыэ ыкйи зэхэлэшъяуагыэхэу щыт тхыгыэхэр, нахь лахыэ кыинхэм тло-щэ зяджэклэ зэпкырыхыгыэу кыгурэлошыу.
Зэфэтхэнхэр еджэн кыгурылон
С1- Загьорэ гущылаагыэ ыгыэфедээ зэфэтхэн тхылхэр зэклэри кыгурэлошыу.
Гупшысэ зэгьэгьотыным пае еджэн
С1- В2-м фэд. Пэмыклэу кьэпшоцтмэ, тхыгыэ кыхыэ ыкйи зэхэлэшъяуагыэхэм псынклэу ахэплэшъяу ыкйи шлэн шьхыалэу хэтхэр кыыхегьотэшъяу. Иоф горэм ехылаагыэу щыт темэхэм афэгьэхыгыэ кьэбархэм, статьяхэм ыкйи рапортхэм якупкыр ямэхьанэр псынклэ дэдэу кыгурэлошыу ыкйи ыужклэ еджэн пае фэмыем иунашьо ешышыу.
Шэнхэр ыкйи кызхэклыхэрэ кыгурылон
С1- Чылэ псэуклэм, Иофым е еджэным ехылаагыэ тхыгыэ кыхыэу, шыуамбгыоу ыкйи зэхэлэшъяуагыэу щытхэр кыгурэлошыу, занклэу е члэгьчлэлэу кьалотэрэ бгыодэхьаклэхэмрэ гупшысэхэмрэ хэль мэхьанэ куу зэфэшхьафхэмрэ кыгурэлошыу.
Унашьо тхыгыэхэр кыгурылон
С1- Шахыэ кыинхэм тло-щэ кьеджэн амал илэмэ, ежь илоф емыхылаагыэу щытми лэмэ-псымэ клэхэм е гьэцлэклэн пае Иофыгыохэм яхылаагыэу унашьо кыхыэхэр, зэхэлэшъяуагыэхэр зэпкырыхыгыэу кыгурэлошыу.
Телевидение кьэтынхэмрэ фильмхэмрэ кыгурылон
С1- Кинохэр, мэфэ псэуклэ гущылаклэхэр, кьэлуаклэхэр е хьон\арго гущылэхэр хэтэу щытми кыгурэлошыу.
Кьэзгэляагыорэр гьэунэфын ыкйи мэхьанэ кыыхэхын
С1- Зэпхыгыэм ехылаагыэу щыт кьэзгэлябгьонхэм, бзэхабзэ ыкйи гущылэ нэшанэхэм епхыгыэу еплыклэм, псэм ищытыклэм ыкйи гухэлхэм яхылаагыэу зэфэхысыжь ешышыу ыкйи ыужклэ кьэхушыуцтхэм гуцаф афишызэ ащ фэгьэхыгыэу мээклошыу. ⁴⁵

⁴⁵ telc. Ар дэдэм. Н. 72-75.

6.7. Жэрыгуабзэклэ зэгурылон

Таблицэ 15.

Жэрыгуабзэклэ зэгурылон, зэдряе
<p>С1- КъемыхьылъэкIэу, зэу ыкли псынклэу зыфаер къеIошъу, зыкъеIотэшъу, гушыIабэ зэришIэрэм фэшIклэ ымышIэрэ гушыIэхэм ачIыпIэ къемыхьылъэкIэу пэмыкI гушыIэхэр шегъэфедэшъу, загъорэ гушыIэ къыIоныр зэримыгъотыр нафэ къэхъуми зыщидзыен стратегиер егъэфедэшъу. Гупшысэм ыльэныкъокIэ кьинэу щыт Iофхэм яхьылIагъэу игушыIэклэ псынклэ зэпыункIи мэхъу.</p>
Ныдэльфыбзэклэ гушыIэхэр къыгурылон
<p>С1- Зэмысагъэу щыт зы акцент горэ загъэфедэклэ; загъорэ Iахьэхэр тэрэз-мытэрээр арагъэпытэу щытми мынэрльэгъу, зэхэльэшъуа ыкли ымышIэрэ техникскэ Iофыгъом фэгъэхьыгъэ темэхэм затегушыIэхэклэ къаIохэрэр зэпкъырыхыгъэу къыгурэIошъу.</p>
ЗэхэгущыIэн
<p>С1- Бзэр цIыф зэхэтыкIэм ехьылIагъэу дэгъу дэдэу ыкли лантIэу егъэфедэшъу; игурышIэхэр къыIотэн, зыгорэр еIокIын е сэмэркъэу ышIын зыхъукIи егъэфедэшъу.</p>
Зэныбджэгъухэм азыфагу къыщыхъу гүфэбагъэ зыхэль, хэбзэ Iофэу щымыт зэдэон
<p>С1- Купэу рагъэIокI зэдэоныгъэхэм рэхъат дэдэу лъэплъэшъу ыкли мынэрльэгъоу зэхэльэшъуагъэу бэ дэдэрэ зытемыгушыIэхэрэ темэ горэм ехьылIагъэу зэдаом халъхъэ фешIышъу.</p>
Хэбзэ Iоф зэдао ыкли зэфэс
<p>С1-Мынэрльэгъоу, зэхэльэшъуагъэу ыкли зэмысэгъашэхэу щыт Iофыгъохэм атегушыIэхэу щытми зэдаом тынчы дэдэу хэхъашъу. Зы зекIуакIэ горэ шIошI хэльэу къегъэгъунэ, упчIэхэм, еплъыкIэхэм джэуап аретышъу ыкли еплъыкIэ зэхэльэшъуагъэхэм занкIэу джэуап ретышъу.</p>
Зы мурад горэм фэгъэхьыгъэу зэдэлэжьэн
<p><i>(Зы ку горэ шIыжьын, зы тхыль горэм тегушыIэн, зыгорэ зэгъээфэн фэд)</i> С1- В2-м фэд. ПэмыкIэу къэпIоштмэ, зэхэтэу щыт гъозэ тхыльхэр, унашьохэр цыхъэ хэльэу дэгъу дэдэу къыгурэIошъу. Зы Iофыгъор е проблемэр нафэу пчэгум къырельхъашъу; къызыхэкIхэмрэ икIэуххэмрэ яхьылIалгъэу енэгущэу, бгъодэхъакIэ зэфэшъхъафхэм яшIуагъэхэм, яягъэхэм атегушыIэшъу.</p>

6.7.-м икIэлъыкIу

Таблицэ 15.

ПшIыштхэр: фэцIэнхэм яхьылIагъэу гушыIэн
С1- В2-м фэд. ПэмыкIэу къапIомэ, лые хэлъэу, кымылэжыгъэу кыратыгъэ трафик тазырым пае, унэм кышчыхъугъэ зы зэрар горэм пае пщынэжъ уасэ къаIихыжбын, зы аварием ехьылIагъэу пшIэрылхэр гъэцэкIэным фэгъэхьыгъэу бзэр тэрэзэу, икIоу егъэфедэшъу. Зы пщынэжъ уасэ горэм фэгъэхьыгъэ даор зэпкырыхыгъэу къегъэлъэгъошъу, аритыгъэ зэрарып зэрипщыныжбыным ехьылIагъэу зыдэгущыIэрэм ишIошI ышIэ зыхъукIэ зыпыкIын фаехэм ягъунапкъэхэри егъэунэфышъу.
Шэн зэлэпыхын
С1- В2-м фэд. ПэмыкIэу къапIомэ, ежъ иIоф ехьылIагъэ шIэныгъэ зэхэлъэшъуагъэхэр ыкIи шIошIхэр кыгурэIошъу ыкIи шIэн зэлэпехышъу, шIэн къаIехы, ареты. ШIэн детальхэр цыхъэ хэлъэу кыбгурегъэIошъу. ГъэцэкIэн фаеу щыт зы Iофыр зэрэпшIэн фаер гурэIо ыкIи зэпкырыхыгъэу къегъэлъэгъошъу. Тхыль, тхыгъэ зэфэшъхъафхэм къахихыгъэ шIэнхэмрэ кызыхэкIыхэмрэ гъэкIэкIыгъэу къеIотэшъу.
ЗэдэгущыIэн
С1- ЗэдэгущыIэным хэхъашъу; зытегушыIэрэ темэр псынкIэу ыкIи зы IэпыIэгъуи кыфэмыхъоу еукъудыишъу, зыреушъомбгъушъу; реакциехэм шIоу апэуцужьышъу. ⁴⁶

⁴⁶ telc. Ар дэдэм. Н. 77-83.

6.8. ТхыбзэкIэ зэгурылон

Таблицэ 16.

ТхыбзэкIэ зэгурылон, зэдряе
С1- Къылонэу зыфаер гурIогъоу ыкIи гьэнэфагъэ дэдэу етхышъу; зыфитхырэм езэгъышт шыкIэм тетэу лантIэу ыкIи ифэмэ-бжъымэ тыригъахъээ зыфегъээзэшъу.
Зэфэтхэныгъ
С1- Зэфэтхэныгъэ унаехэм гурыIогъошIу дэдэу ыкIи бзэ гьэнэфагъэкIэ зыкъышелотэшъу; сэмэркъэу ышIы зыхъукIэ, зыгорэ еIокI хэльэу къыло зыхъукIэ, игурышIэхэр къылотэ зыхъукIэ шIоу ыкIи лантIэу щыт зы бзэ егъэфедэшъу.
ГукъэгъэкIыжъ, къэбар ыкIи формхэр
С1- В1-м фэд. ПэмыкIэу къапIомэ зыгорэм, зы проблемэ горэ къызиIокIэ е зыгорэ зэригъэшIэнэу къызыгушыIэкIэ ащ къыIуагъэхэм яхылаIагъэу гукъэгъэкIыжъ тхыгъэхэр етхышъу. Иныбджэгъухэм е мафэ къэс ыльэгъоу Iоф зыдишIэхэрэм, кIэлэегъаджэхэм е нэмыкIхэм афэгъэзагъэу зыфэешт къызэрыкIо шIэнхэр зэрыт гукъэгъэкIыжъхэр афетхышъу ыкIи нахъ шъхьаIэу щыт Iахъэхэр къыхегъэунэфыкIышъу.
ГушыIаIомрэ едIуаIомрэ яролхэм изблэхъуныгъэ
С1- ГушыIэнэу зыфежъэкIэ е гушыIэ зыхъукIэ, тIэкIу егупщысэу еIанэ къэгушыIэным зыпиублэжъкIэ, бэрэ агъэфедэрэ гушыIаIэхэм ащыщ зы IуакIэ къахехышъу ыкIи ежъ икъэгушыIэным езэгъэу фежъэшъу.
Зэдэлэжъэн
С1- Зы зэдэгушыIэ горэм фишIырэ халъхъэхэр иныбджэбжэгъугъэм яхэльхъэхэм езэгъэу арепхышъу.
Зыгорэм пае лъэлон
С1- В2-м фэд. ПэмыкIэу къапIомэ, гушыIаIом къылонэу зыфаехэр тэрээу къыгурыIуагъэ къыгурымыIуагъэр зэхифыным пае, пхэнджэу уакъыгурызгъэIонкIэ хъушт чIыпIэхэр нафэ ышIын пае упчIэхэр аретышъу.
ГукъэгъэкIыжъхэр тхын (Къэтын ыкIи семинархэм)
С1- Конференцие фэдэ университет десэхэм, ежъ иIофым ехылаIагъэу пэмыкIхэми фэдэ къыхахышъунэу щыт детальнэ гукъэгъэкIыжъхэр зафэу ыкIи зытетым фэдэу етхышъу.
ТхыгъэхэмкIэ Iоф шIэн
С1- Тхыгъэ кIыхъэхэр ыкIи къинэу зэнэкъокъу зыхэльхэр егъэкIэкIышъу. ⁴⁷

⁴⁷ telc. Ар дэдэм. Н. 84-97.

6.9. БЗЭР ЗЭЗГЪАШИЭХЭРЭМ АГЪОТЫН ФАЕ ИКЪУНЫГЪЭХЭР

Таблиця 17.

Бзэ Гэмэ-псымэхэр, здрае
С1- Къызэлъызыубытырэ бзэ икъуныгъэ зэриГэм фэшГкГэ къыхихырэ къэГотэкГэ шыкГэхэмрэ къыГонэу зыфаехэмрэ къашимыгъакГэу зэхэфыгъэу зыкъеГотэшъу.
Шъхъэм иль гущыГэхэр
С1- Ышъхъэ гущыГэ бэдэдэ зэрилъым фэшГкГэ ымышГэрэ гущыГэхэм ачГыпГэкГэ къин ымылъэгъоу пэмыкГ гущыГэ горэ егъэфедэ ыкГи нэкГыр егъэпытэжышъу; зэзэмызэ дэдэу гущыГэм лъэхъу е ымышГэрэр ыгъэфедэным зыщедзые. ГущыГэ къэГуакГэ хэхыгъэхэмрэ мэфэ псэукГэм икъызэрыкГо къэГотакГэмрэ фэГаз.
Шъхам иль гущыГэхэм яфитыныгъ
С1- ГущыГэхэр ыгъэфедэ зыхъукГэ загъорэ дагъо цГыкГухэр къэхъоу щытми хэукъоныгъошхохэр мышГыныр.
Бзэхабзэ тэрэзыныгъ
С1- Нахыбэрэм бзэхабзэхэр егъэшыпкъэшъу; зэзэмызэу гуцаф зыфамышГырэ хэукъоныгъо горэхэр ешГы.
КъэГуакГэ тэрэзымрэ макъэм ильэгапГэмрэ фитыныгъ
С1- Мэхъанэ зэфэшъхъафыныгъэхэр къыхигъэшышъун фэдизэу зэфэмьдэ макъэ лъэгапГэмрэ хэГэтыкГынымрэ афит.
ТхэнымкГэ фитыныгъэ иГэн
С1- Тхыгъэр ихъухъаным, Гэхъэ-Гэхъэу гоцыным ыкГи пунктуацием фитэу дэлэжьэшъун. Загъорэ къыхафэрэ хэукъоныгъэхэр егъэтэрэзыжышъу.
Лъэпкъ бзэхабзэм езэгъыныгъ
С1- КъэГокГэ хэхыгъэ зиГэ къэГуакГэхэр ыкГи мэфэпсэукГэм шагъэфедэрэ гущыГакГэхэр инэГуасэх ыкГи зыфэгъэзыныгъэ зэфэшъхъафхэр тэрэзэу зэхефышъу; ау къэгущыГэрэм иакцент зэсагъэ акцентэу щымытмэ зыгорэхэр къыгурыГуагъэу е къыгурымыГуагъэу щытмэ зэхифыным пае упчГэн фае мэхъу. Егугъуныгъэ зыхэмылъ зы гущыГакГэ е зы куп горэм ыгъэфедэрэ бзэ гущыГакГэ зэфэшъхъафхэмкГэ агъэпсыгъэу щыт фильмхэм япльышъу. Бзэр екГокГырэ зэдэгущыГэм елъытыгъэу лантГэу ыкГи дэгъу дэдэу егъэфедэшъу, игурыщГэхэр къегъэлъэгъошъу, еГокГ хэлъэу мэгущыГэшъу ыкГи сэмэркъэу ешГышъу.
ЛэнтГэгъ
С1- В2+-м фэд. ПэмыкГэу къапГомэ, икъэГотэныгъэхэм якупкГыри, ятеплъэри зэхыылГэгэмрэ зыдэгущыГэрэ иныбджэгъумрэ езэгъэу зэрегъэээфэшъу ыкГи фае хъумэ официальнэ бзэми регъэээгъышъу. Зы зэдэгущыГэ горэм щагъэфедэу щыт гущыГакГэм ежъми адырегъэщтэшъу. КъыГонэу зыфаехэр къэГокГэ зэфэшъхъафхэмкГэ къеГошъу.

6.9.-м икIэлъыкIу

Таблицэ 17.

ГушыIакIомрэ едэIуакIомрэ яролхэм изэблэхуныгъэ
С1- ГушыIэнэу зыфежьэжIэ е гушыIэ зыхъукIэ, тIэкIу егупшысэу етIанэ икIэгущыIэн зиублэжьэжIэ, бэрэ агъэфедэрэ гушыIакIэхэм ащыщ зы IуакIэ къахехышъу ыкIи ежь икIэгущыIэным езэгъэу фежьэшъу.
Темэм зегъэушъомбгъун
С1- Зыгорэ зэпкъырыхыгъэу къеIотэшъу е ащ ехыIагъэу джэуап аретышъу, рапорт ешIышъу; темэм ехыIагъэ Iофыгъо зэфэшъхьафхэр зэрэпхышъу ыкIи мы Iофыгъохэр зы зэфэхъэсыжьым репхыжьышъу.
Зыпкъ итыныгъэ ыкIи зэпхыныгъэ
С1- ГурыIогъошIоу, щэрыоу ыкIи шIоу гъэпсыгъэу мэгушыIэшъу ыкIи Iахьэ-Iахьэу егощышъу, купкIыр бзэм регъэкIушъу, щэрыоу егъэфедэшъу.
Щэрыоныгъ (жэрыIуабзэ)
С1- Гъэретышхо ымышIэу зэу ыкIи щэрыоу зыкъеIотэшъу; терминкIэ къинэу щыт темэ къодыхэмкIэ къин елъэгъу.
Шыпкъэныгъ
С1- Цыхьэ шIын/цыхьэ мышIын, енэгуен/гурышхьон ыкIи хъункIэ хъуным ехыIагъэу зэтеутыныгъэхэр ыгъэунэфызэ еплъыкIэхэмрэ къэIотэнхэмрэ зэхедзышъу. ⁴⁸

⁴⁸ telc. Ар дэдэм. Н. 111-132.

7. ЗЭФЭХЫСЫЖЬХЭР ҮКНИ ШОШИХЭР

7.1. Зэфэхысыжьхэр

Зы лъэпкъыр мыкIодэу зэрэщыIэшъуным, культурэ зэIугэкIэныгэхэр зеришIышъуным иамалыр, лъэпкъым ицIыфхэм хэтхэми языгэшIэжьэу, лъэпкъым шыщэу зэрэщыт гурышIэр къязытэу щыт ныдэльфыбзэхэр уухъумэныр, ахэмкIэ рыгущыIэныр ары. Тыркуем ис лъэпкъхэм ащыщэу адыгэ лъэпкъым иныдэльфыбзэу щыт адыгабзэр ныбжыкIэхэм мэкIэ дэдэу зэрызэлъагэIэсыжыкIэ фэшIкIэ кIудын шынагъом хэфагъ.

Адыгэ лъэпкъыр зыщыпсэурэ Тырку Республикэм джырэ зэманым адыгабзэр мыкIодэу къызытенэжышъуным фэгъэхьыгъэу узыгэгүшIо, гугъэ озыгэшI лъыкIотэныгэхэр къыщыхъугъ. УблапIэ ыкIи гурыт еджапIэхэм фаехэм апае адыгабзэ десэхэр зэрэщырагэжыагъэм, Дюзджэрэ Ерджиес универстетымрэ адыгабзэкIэ шIэн егъэгъотыным зэрэщыфежыагъэм адыгабзэр мыкIодэу къызытенэным амалышхо къыраты.

Зы хымабзэ горэ зэгъэшIэныр, а бзэр зие лъэпкъым икультури игъашIэ псэукIэри зэбгъэшIэн фаеу зэрэщытым фэшIкIэ С1 лъэгапIэм адыгабзэмкIэ иегъэджен ипрограммэ хэт тхыгэхэр адыгэ лъэпкъым илитературэ итхыгэхэм къахэтхыгъ. Бзэр фитэу бгъэфедэшъуным иамал къэзытыщт, икъун фэдиз адыгэ гущыIэмрэ гущыIэухыгъэ гъэпсыкIэхэмрэ зыхэт тхыгэхэр, гъэцкIэнхэр зыхэт Iоф зэфэшъафхэр дгъэфедагъэх.

Мы Iахэхэм, адыгабзэм игъусэу адыгэ лъэпкъыми нэIуасэ фэзышIын, тхыбзэ тарихъым, шIэныгъэлэжъхэм, гъэсэныгъэ Iофхэм, гъэшIэ псэукIэм, сэнэхъатым, эпосым, адыгэм идунае еплъыкIэ, спортым, узынчэныгъэм, IорыIуатэм фэгъэхьыгъэхэу тхыгэхэм чIыпIэ щаубытыгъ.

Адыгэ лъэпкъым ехылаIагъэ шIэнхэмрэ литературнэ тхыгъэ шапхэхэмкIэ гъэпсыгъэ IофшIэнхэмрэ, гъэцкIэн зэфэшъахэмкIэ дгъэпытэжыгъ ыкIи адыгабзэр зэзгъашIэхэрэр С1 лъэгапIэм нэсынхэм пае тылэжыагъ.

С1 лъэгапIэм адыгабзэмкIэ иегъэджэн ипрограммэр адыгабзэм дэгъу дэдэу урыгущыIэшъуным фэгъэхьыгъэ бзэ егъэджэн программ. Ащ игъусэу Тыркуем щыпсэурэ лъэпкъхэм ащыщэу зыбзэ зышIокIодыным пэIуфагъэ адыгэ лъэпкъыр зыгъэгузажъорэ Iофыгъом пае IэпыIэгъу фэхъунэу гъэхъазырыгъэ программ.

Адыгабзэр цIыфыхэм икIэрыкIэу унэгъокIоцIым, къэзыуцухъэрэм щагъэфедэжы, ыкIи ныбжыкIэхэм зым зым нигъэсыжыэу щыт бзэхэм ахэуцожыным пае агъэцэкIэжыщт Iофхэр зы лъапсэ тетэу пшIэным фэдэ хэлъэу тэлытэ. Ащ фэшIкIэ мы программэр едэIун, тхэн, къэIотэн ыкIи зэдэгущыIэн фэдэ бзэ гъэцэкIэнхэм ялытыгъэу, хымабзэ егъэджынымрэ шыхъат тхыльхэр атыжынымрэ тет системэу «Европэ бзэ егъэджэн стандартым» екIоу дгъэхъазырыгъэ.

Типрограммэ дгъэхъазыры зэхъум, бзэ егъэджэн методхэм яхылыIэгъэ тхыль, материал зэфэшъхъафхэр, Европэ бзэ егъэджэн стандартым ыкIи мы Стандартым диштэу агъэхъазырыгъэ тыркубзэ бзэ егъэджэн материалхэр, адыгабзэкIэ тхыгъэ тхыльхэр шIэныгъэхэр къахэтхынымкIэ дгъэфедагъэх.

CEFR-м диштэрэ шапхъэхэм атетэу, бзэ ехъулIэныгыиплIыр зыIэкIэгъэхъан ыкIи адыгабзэкIэ бзэр фитэу гъэфедэшъуным амал къезытыжыщт къыхэхыгъэ адыгабзэ тхыгъэхэмкIэ, упчIэхэмкIэ ыкIи гъэцэкIэнэу хэгъэуцуагъэхэмкIэ унаеу щыт зы IофшIэн. Бзэ егъэджыныр нахь шIуагъэ хэлъэу ыкIи нахь псынкIэу пшIышъуным амал къезытыжыщт литературнэ тхыгъэ гъэшIэгъонхэмрэ бзэхабзэхэмрэ зэгъусэхэу гъэпсыгъэ, еджэн, тхэн, едэIун, гущыIэн Iахъэхэр, упчIэ, гъэцэкIэнхэр къыдэтлытэзэ зэхэдгъэуцуагъ. Тыркуем бзэ егъэджэн материал щыкIагъэ зэрэщыIэм елытыгъэу мэхъанэ иIэ хъун IофшIэнэу тэгугъэ.

7.2. ШIошIхэр

Европэ бзэ егъэджэн стандартым къытырэ шIошIхэм атетэу гъэхъазырыгъэ программэр адыгабзэ егъэджынымкIэ фэдэ къэзытыжыщт халхъэу щыт, ыкIи мы программэр десэ тхыльэу гъэфедэным тегъэпсыхъагъэу къэтэгъэлягъо.

С1 лъэгапIэм фегъэджэн программэр апэрэ IофшIэн ыпэкIэ щыкIагъэу иIэхэр дэдгъэзыжышъунэу, хахъо фэтшIынэу тыщэгугъу.

8. TÜRKÇE ÖZET

Güzel dünyamızın farklı renkleri olan tüm halkların varlıklarını devam ettirmesi her halkın kendi anadilini konuşması ve yaşatmasıyla mümkün olabilir. Dünyanın güzelliği ve zenginliği sayılan diller de canlılar gibi doğar, yaşar ve ölür. Diller konuşulduğu sürece yaşarlar ve o dili konuşan insanların bir halk olarak hayatta kalmasına, gelişmesine imkân sunarlar. Diller de insanlar gibi ölür ve hatta insanlar gibi hasta ve ölüm döşeginde olabilir.

Kültürel zenginlikler oluşturmuş ve oluşturmakta olan her bir halkın varlığını sürdürebilmesi açısından adillerinin korunması ve yaşatılması önemli olup bu konuda çaba sarf etmek, dünyanın farklı renkleri olan her bir topluluğun tüm mensuplarının ve yöneticilerinin sorumluluğunda olan önemli bir insanlık görevidir.

Toplumsal birlik ve yaşam gücünü arttıran adillerin korunması önemlidir çünkü o dilin sahibi toplumun tüm bireylerinin ifade gücünü sınırsız kılan bir mirastır. Adiller, halklarının sahip oldukları kültür gururunu besleyip özgüven kazandırdıkları, geçmişle olan bağlarını korudukları için önemlidir. Adillerin korunması önemlidir çünkü bir halkın bütün birikimlerini, değerlerini birleştiren, bir arada tutan, yaşadıkları çevreye yaklaşımlarını kültürel birikimleri ile yoğurarak toplumun tüm üyeleri arasında eşzamanlı yayan ve sonraki nesillere aktarımını sağlayan en önemli unsur dilleridir.⁴⁹

Dil Amerikalı dilbilimci Derek Bickerton'un ifadesi ile "insanı insan yapan"⁵⁰, Fransız dilbilimci Albert Dauzat'ın ifadesi ile "düşünmenin aracı"⁵¹, Amerikalı hekim,

⁴⁹ David Crystal, **Dillerin Katli**. İngilizceden çeviren: Gökhan Cansız (İstanbul: Profil, 2015), s. 45-63.

⁵⁰ Murat Özüdoğru ve Hakan Dilman, **Anadil Edinimi ve Yabancı Dil Öğrenim Kuramları** (Ankara: Anı Yay., 2014), s. vi.

⁵¹ Doğan Aksan, **Dil, Şu Büyülü Düzen** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2017), s. 35.

yazar ve şair Oliver Wendell Holmes'in ifadesi ile "içinde o dili konuşanların ruhunu barındıran bir mabed", İngiltereli dilbilimci Robert Malcolm Ward Dixon'un ifadesi ile "konuşanlarının simgesi", Amerikalı düşünür ve yazar Ralph Waldo Emerson'un ifadesi ile "yüzlerce yıllık tarihinde her güçlü kişinin bir taş koyduğu abide", Amerikalı dilbilimci ve etnolog Edward Sapir'in ifadesi ile "bilinen en devasa, en kapsamlı sanat, nesillerin bilinçaltının isimsiz dev eseri"dir.⁵² Dil, yalnızca konuşma dili olmayıp bilim, felsefe, edebiyat, endüstri, sanat, hukuk, din gibi kültürün bütün etkili unsurlarının da formudur. Yani araştırmacı yazar, akademisyen ve felsefeci Mübahat Türker Küyel'in ifade ettiği üzere "Bütün bunların hepsi dile yansır, dilde yankılanır, dille döndürülür, dile dökülür, dilden dökülür, dile getirilir".⁵³

Anadil Alman dilbilimci Leo Weisgerber'e göre "bir kültür serveti, bir toplum mülkü"⁵⁴ olup konuşurlarına kimlik ve aidiyet duygusu kazandıran, sosyalleşmelerini sağlayan en önemli unsurdur. Bir halkın mensupları o halkın anadili sayesinde toplumlarını, kültürlerini tanırlar. Kültürlerin bir parçası olan anadili, bir kuşaktan diğerine aktarılan beceriler, tutumlar ve bilgiler bütünü olmasının yanı sıra toplum içinde tesis edilen sosyal ilişkilerin de temel aracıdır.⁵⁵

Kesin sayısı konusunda net bilgiler olmamakla birlikte, ortalama olarak 5000-7000⁵⁶ arasında kabul edilen dünya dillerinin durumuna dair yapılan değerlendirmeler günümüzde konuşulmakta olan çok sayıdaki dilin yok olmanın eşiğinde olduğu, sonraki nesillere artık aktarılmadığı yönündedir.

Dillerin durumlarına dair "güvende", "tehlikede", "ölü", "ölüm döşeginde"⁵⁷ şeklinde sınıflandırmalar yapılmaktadır. Hayatta kalmalarına yönelik tehdit olasılığı zayıf olan, büyük ve artan bir nüfusa sahip diller güvende, hayatta kalmayı bir olasılık kılacak kadar sayıda insan tarafından konuşulan, bu olasılığın da uygun koşullar ve

⁵² Crystal, **Ön.ver.**, s. 54, 56.

⁵³ 'Küyel, Mübahat, 'İleri Dil' ve 'Dil Transferi' Üzerine Düşünceler, **Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1970), s. 97.' Hakan Poyraz, **Dil ve Ahlâk** (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016). s. 28, 29'daki alıntı.

⁵⁴ Aksan, **Ön.ver.**, s. 155.

⁵⁵ Özüdoğru ve Dilman, **Ön.ver.**, s. 71.

⁵⁶ Crystal, **Ön.ver.**, s. 16, 24.

⁵⁷ 'Kraus, Michael. 1992. **The world's languages in crisis**. Language 68. 4-10. 1998. The scope of the language endangerment crisis and receipt response to it. In Matsumura (ed), 108-9'. Crystal, **Aym.**, s. 33.

toplum desteği ile mümkün olabileceği diller tehlikede, son akıcı konuşmacısı da ölen diller ölü, çocuklar tarafından anadil olarak öğrenilmeyen diller de ölüm döşğinde olan diller olarak kaydedilmektedir.⁵⁸

Anadil olmadan kültür varlığının sürdürülmesi mümkün değildir. Her bir halkın üretmiş olduğu kültür varlığının korunması anadilini kullanabilmesiyle mümkündür. Anavatanları Kafkasya’da binlerce yıl yaşamış olan ancak Rus-Kafkas Savaşları sonucunda 1864 Büyük Çerkes Sürgünü ile dünyanın kırka yakın ülkesinde diasporik toplum konumuna düşen Adıgeler, anadillerini kaybetme gerçeği ile yüz yüzedir. Yaşanan büyük sürgünün üzerinden geçen zaman diliminde Adıgeler arasında Adıgecenin kullanımı kaygı verici düzeyde azalarak devam etmiştir. Günümüzde anadilleri kendilerine gerektiği şekilde aktarılmadığı için Adıgeceyi hiç bilmeyen yeni neslin yanı sıra anadilini çok iyi bilen yetişkin Adıgelerin de iletişim-bildirişim dili yaşadıkları ülkelerin dilleri olmuştur.

Eğitim, bilim ve kültür alanında dünya mirasına sahip çıkan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü UNESCO'nun 19 Şubat 2009 tarihinde yayımladığı “Tehlike Altındaki Dünya Dilleri Atlası’na” göre, Türkiye’de tehlike altında olan diller grubunda Adıgece de yer almaktadır. Adıgeceyi günlük hayatta kullananların sayısının her geçen gün azalıyor olması, evde kullanılmaması, yeni neslin hiç bilmemesi, ortalama yaş seviyeleri yüksek olup bilenlerin de artık iletişim-bildirişim dili olarak kullanılmaması bunun en açık göstergeleridir.

Bir dilin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olup olmadığı, o dil ile konuşan olup olmadığına ve konuşan sayısına bakıldığında anlaşılabilir. Diller konuşanı olduğu sürece yaşar, konuşanı kalmadığında ise ölür. Adıgecenin kaybolma tehlikesinin bilincinde olan kişiler, kurum ve kuruluşlar hem Adıgelerin anavatanları Kafkasya’da hem Türkiye’de bireysel ve kurumsal düzeyde çalışmalar yürütmektedir. Ancak bir dil, dünyada örnekleri bulunduğu üzere, ait olduğu toplumun sadece bir kesimi ile değil de tümünün birlikte hareket etmesi ve çalışması ile yok olmaktan kurtarılabilir.

⁵⁸ Crystal, *Aynı.*, s. 33-35.

Adıge toplumunun önemli bir kısmının yaşadığı Türkiye Cumhuriyeti'nde de son dönemlerde Adıgece adına böylesine büyük bir kaybın yaşanmaması için faydalı çalışmalara imkân verecek umut verici gelişmeler yaşanmıştır. İlk ve orta dereceli okullarda seçmeli Adıgece derslerinin başlaması, Düzce ve Erciyes Üniversitelerinde Adıgece eğitime başlanmış olması Adıgecenin içinde bulunduğu tehlikeyi bertaraf edebilmeye imkân sunmaktadır.

İnsan zekâsının, duygu ve düşüncelerinin, bilgilerinin, tecrübelerinin dışa vurumu dil ile mümkündür. Dünyanın farklı halklarının ayakta kalabilmesi, düşüncelerinin gelişimini sağlayan dillerini koruyabilmeleri ve geliştirebilmeleri ile mümkün olabilmektedir. Bu açıdan dillerin korunması konusundaki her türlü çaba, bireyler ve kurumlar tarafından ortaklaşa yürütülecek çalışmalar, belirlenecek uluslararası ortak bir öneri çerçevesinde yürütüldüğünde daha etkili olacaktır.

İşte bu noktada, dünyanın beşerî zenginliklerinden biri olan Adıge toplumunun yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan anadili Adıgecenin (Adıge dili) korunması amacıyla yürütülen çalışmalara bir katkı sunabilmek amacıyla, Avrupa Konseyi tarafından 2001 yılında yayımlanan dinleme, yazma, okuma ve konuşma gibi dil becerilerine dayalı bir yabancı dil öğretim ve sertifikalandırma sistemini öngören, “Common European Framework of Reference for Languages/Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi”ne⁵⁹ uygun “Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı” konu başlığıyla bu tez çalışmasının yürütülmesi planlanmıştır.

Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi/AOÖÇ, Avrupa ülkelerinde hedef dillere yönelik öğretim programlarının, program yönergelerinin, sınav ve ders kitaplarının hazırlanması için temel oluşturan bir çalışmadır. Ayrıca yeni bir dil öğrenenlerin o dil konusundaki gereksinimlerini karşılamak için neler yapmaları ve öğrenmeleri gerektiğini ayrıca başarılı olabilmeleri için hangi bilgi ve yeterliklerini geliştirmeye ihtiyaçları olduğunu kapsamlı şekilde betimleyen bir çalışmadır.

⁵⁹ ‘telc-language tests, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı,’

https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iain_Avrupa_Ortak_oneriler_AEeraevesi.pdf (Erişim: 14.11.2020), s. 6.

Kullanıcıların hedef ve yöntemlerini belirlemeyi kendisine görev edinmediğini ifade eden Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi şu iki amaç doğrultusunda yazılmıştır:

1. Hem dil öğrenenleri hem de dil alanında etkinlik gösterenleri, “Birbirimizle konuşur veya yazışırken neler yaparız?”, “Böyle davranmamız neye bağlı?”, “Amaçlarımızı nasıl belirleriz ve sıfırdan başlayarak etkin dil yeterliliğine doğru ilerlerken başarılarımızı nasıl ölçeriz?”, “Dil öğrenimi nasıl bir süreçtir, hem kendimiz hem başkaları için neler yapabiliriz?” sorularının cevaplarını bulmaya teşvik etmek.

2. Dil öğretiminde etkinlik gösterenlerin aralarında bilgi alışverişi yapabilmelerini sağlamak ve öğrencilere de hangi amaçlara nasıl ulaşabileceklerini anlatmak.

Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi, yeni bir dil öğrenenin bu dil ile ilgili kazanımlarının ölçülmesi için gerekli yeterlik düzeylerini de tanımlayan, farklı eğitim sistemlerinden kaynaklanan ve modern dil eğitimi alanında çalışanların bildirişimini olumsuz etkileyen engellerin kaldırılmasını sağlayan, eğitim yöneticilerine, ders kitabı yazarlarına, öğretmenlere, öğretmen yetiştirenlere, sınav sunucularına vb., malzemeler sunan ve bu malzemelerle, ilgililerin çalışmalarını tekrar gözden geçirip bir sisteme oturtmaları ile eşgüdümlü çalışmalar yürütülmesini ve öğrenenlerin gerçek ihtiyaçlarının karşılanabilmesini amaçlayan bir çalışmadır.⁶⁰

Dil öğrenim olanaklarının planlanıp hazırlanmasında amaç ve hedefleri kapsayacak şekilde kullanılabilmesi açısından çok işlevli, çeşitli koşullarda kullanıma uyartılabilir olması açısından esnek, daha fazla geliştirilip ayrıntılandırılmaya uygun olması açısından açık, kullanımına bağlı deneyimlere dayalı olarak sürekli geliştirilebilir olması açısından dinamik, kullanıcısı yönünden anlaşılır ve kullanılabilir olması açısından kullanışlı, çeşitli dilbilimsel ya da eğitim bilimsel kuram ve didaktik yaklaşımlardan birine kayıtsız şartsız bağlanmaması açısından saplantısız⁶¹ olan Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nin ileri düzey sınıflandırmasının özellikleri kısaca şöyle ifade edilebilir:

⁶⁰ telc, **Aynı.**, s. 7, 11.

⁶¹ telc, **Aynı.**, s. 17.

Bir dilin konuşucusu- a) Pek zorlanmadan, anında ve akıcı olarak kendini ifade edebilir. b) Sahip olduğu geniş sözcük dağarcığı sayesinde bilmediği sözcükler yerine hiçbir sorun yaşamadan başka sözcükler kullanabilir. c) Nadiren bir sözcük aradığı belli olsa da kaçınma stratejisi kullanabilir. d) Sadece kavram açısından zor olan konular gündeme geldiğinde doğal konuşma akışı engellenebilir. e) Söze girmek ya da zaman kazanmak ve düşünme payı elde edebilmek için sık kullanılan söylemler dağarcığından uygun bir deyimle konuşmasına başlayabilir. f) Anlaşılır, çok akıcı ve iyi yapılandırılmış şekilde konuşabilir, bölümlemeye ve içerik açısından bağlantı kurmaya hâkim olur.⁶²

Dil öğrenenlerin sosyal bağlamdaki gereksinimlerinin göz önüne alınarak saptanacak hedeflere ulaşmak için etkili yöntemlerin dil öğretimi, öğrenimi ve araştırılmasında kullanılmasını en temel yöntem ilkesi olarak belirleyen Avrupa Konseyinin Ortak Öneriler Çerçevesi görev tanımı, yabancı dil öğrenimi için belirli bir yöntemin önerilmesi olarak değil bu doğrultuda seçeneklerin önerilmesi şeklinde kaydedilmektedir.⁶³

Farklı isimler altında ele alındığı görülen dünyadaki yabancı dil öğretiminde kullanılan belli başlı dil öğretim metotları kısaca şu şekilde izah edilmektedir:

1. *Dilbilgisi-Çeviri Metodu*: Dilbilgisi kurallarından yararlanılarak yabancı dil öğretimi yapılmaya çalışılır. Öğretim esnasında anadil ve hedef dil birlikte kullanılır.
2. *Doğal Metot*: Yabancı dilin anadile benzer biçimde öğretilmesi gerektiğini savunan bir metoddur. Öğretim esnasında yapılacak açıklamalar sadece hedef dille yapılır.
3. *Direkt Metot*: Yabancı dil öğrenmenin anadili öğrenmeyle aynı olduğunu ileri sürdüğü için öncelikle sözlü öğretim yapılır. Öğretim hedef dili çok iyi derecede bilen ve konuşan öğretmen merkezli olarak yapılsa da öğrencilerin de derse aktif katılımı istenir.
4. *İşitsel-Dilsel Metot*: Konuşma, yazmadan daha önemlidir. İnsan önce konuşmayı, sonra yazmayı öğrenir. Bu nedenle dil öğretiminde; dinleme, okuma ve yazma sırası izlenmelidir.
5. *Bilişsel Metot*: Bu metotla yapılacak bir yabancı dil öğretiminde, ezbere dayalı mekanik bir öğrenme yerine, anlamlı öğrenmeye önem verilir.

⁶² telc, *Aynı.*, s. 41

⁶³ telc, *Aynı.*, s. 142.

Dilbilgisi kuralları tümevarım ve tümdengelim yoluyla öğretilir. Dört temel dil becerisine, bireyin dili yaratıcı biçimde öğrenip kullanabilmesi için aynı derecede önem verilir.

6. *İşitsel-Görsel Metot*: Metinleri işitsel ve görsel teknolojik materyaller eşliğinde öğretmek dil öğretimini kolaylaştırmayı amaçlar. İşitsel-Görsel metotla yapılan dil öğretiminde bütün duyu organlarından yararlanılmaya çalışılır.

7. *Telkin Metodu*: Bu metodun yabancı dil öğretimine yaptığı en önemli katkı, sınıf içi iletişimin rahat bir ortamda yapılmasını sağlamasıdır. Bu amaçla sınıflar, bir oturma odası tarzında düzenlenmekte ve en etkili ders aracı olarak da müzikten yararlanılmaktadır.

8. *İletişimsel Metot*: Bu metotla yabancı dil öğretimi öğrenci merkezli yapıldığı için ders malzemeleri, öğretim ortamı ve aktiviteler özel olarak öğrenci odaklı üretilir.

9. *Seçmeli Metot*: Dil öğretiminde tek bir metodun yeterli olamayacağını düşünen bazı dilbilimciler tarafından savunulan seçmeli metot, çeşitli metotların en iyi yönlerinin alınması ve karma bir metodun uygulanmasından ibarettir.

10. *Grupla Öğretim Metodu*: Öğrenci merkezli söz konusu metodun temelinde öğretmen ile öğrenciler arasında karşılıklı iyi niyet, ilgi ve olumlu tutum önemli yer tutar. Sınıfta öğrencilerin oturma biçimleri daire şeklinde olup her grup bir danışman-öğrenci başkanlığında çalışır, bu da öğretmen ve öğrencilerle rahat iletişim imkânı sağlar.⁶⁴

Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı, dört temel beceriyi- dinleme, okuma, konuşma ve yazma- kazandırmaya yönelik dil öğrenimi ve öğretimi konusundaki farklı yöntemlerin amaca uygun yönlerini kullanan seçmeci yöntem ile yani seçmeci yaklaşım üzere işlevsel, iletişimsel, sarmal, doğrusal, tematik, beceri ve görev odaklı bir bakış açısı ile eylem odaklı yaklaşım üzerine hazırlanmıştır.

Bu tez çalışması Adıgey Cumhuriyetinde resmî dil statüsüne sahip olan ve Türkiye'deki Adıgelelerin kullandığı, Düzce Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri, Çerkez Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda ders dili olarak kullanılmakta olan Batı Adıgecesi ile ileri düzey öğretim programı olarak hazırlanmıştır.

⁶⁴ Yaşar Seracettin Baytar. (2016). Ekev Akademi Dergisi 20 (67), s. 319-334.

http://www.evakademi.org/Makaleler/1323390789_15%20Yasar%20Seracettin%20BAYTAR.pdf.

(Erişim: 19.03.2021).

Problem. Yok olma tehlikesi gibi büyük bir problemle karşı karşıya kalan Adıgecenin ölü diller listesine düşmemesi için yeniden canlandırılması konusunda kararlılık ve sorumlulukla yapılabilecek pek çok husus vardır. Adıgecenin yok olma tehlikesi içinde olduğu konusundaki ortak kabulün ardından yapılabilecek önemli çalışmaların da toplumun bir kesimi ile değil tümü ile yürütülmesi büyük önem arz etmektedir.

Adıgecenin içinde bulunduğu yok olma tehlikesi, bir dilin canlandırılması için atılabilecek birçok adım arasında yer alan öğretim ve materyal yazımı⁶⁵ çerçevesinde ele alınarak hazırlanan Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı başlıklı tez çalışmasının problemini oluşturmaktadır.

Araştırmanın amacı. Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı başlıklı tez çalışması yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan “Adıgecenin öğrenimi ve öğretimi konusunda ileri düzeyde bir öğretim programı nasıl olabilir?” sorusuna cevap verebilme amacıyla hazırlanmıştır.

Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı tez çalışması ile, Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi’nin Temel Dil Kullanımı A1-A2, Bağımsız-Orta Dil Kullanımı B1-B2, Yetkin-İleri Dil Kullanımı C1-C2⁶⁶ olmak üzere yapmış olduğu dil öğrenim ve öğretimi konusundaki seviyelerden biri olan C1 düzeyinde bir Adıgece öğretim programı hazırlanması amaçlanmıştır.

Bu çerçevede tez çalışmasında şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi’nin yetkin dil kullanım seviyesi olan C1 düzeyinde Adıgece bir öğretim programı nasıl hazırlanır?

2. Adıgece C1 düzeyi öğretim programında dil öğrencisine yönelik ne tür metinlere yer verilebilir?

⁶⁵ Crystal, **Ön.ver.**, s. 181.

⁶⁶ telc, **Ön.ver.**, s. 31.

3. Adıgece C1 düzeyinde bir dil öğretim programında kamusal, meslek, eğitim, özel alan ile ilgili metinlere dair ne tür uygulamalı alıştırmalara yer verilebilir?

4. Adıgece C1 programı ile ileri düzey dil kullanıcısının aşağıdaki değerlendirmelere cevap verebilecek seviyeye ulaşması sağlanabilir mi?

- Geniş çapta, iddialı, uzun metinleri anlayabilir ve ima edilen anlamları da kavrayabilir,
- Sık sık sözcük arama zorunluluğu duymadan kendini anında ve akıcı bir dille ifade edebilir,
- Dili toplumsal ve meslek yaşamında, eğitim ve öğretimde etkin ve esnek bir şekilde kullanabilir,
- Karmaşık konularda görüşlerini açık, düzenli ve ayrıntılı biçimde belirtebilir,
- Çeşitli dilsel araçları uygun şekilde kullanarak metinleri birbirine bağlayabilir,
- Kendisini yazılı olarak açık ve iyi yapılandırılmış bir şekilde ifade edebilir,
- Dilbilgisel konularda hata yaptığında hatalarını kendisi düzeltebilir.⁶⁷

Araştırmanın önemi. Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı tez çalışması;

1. Yok olma tehlikesindeki diller grubunda yer alan Adıgecenin öğrenimi ve öğretimi konusunda amaç, içerik ve yöntemlerin, dil yeterlilik tanımlarının Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'ne uygun olarak hazırlanması açısından önemli görülmektedir.

⁶⁷ telc, Aynı., s. 31-33.

2. Adigece dil öğrenimi ve öğretimi konusundaki diğer çalışmaların, Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'ne dayalı ortak bir sisteme oturtularak yürütülmesine katkı sağlaması açısından önemlidir.

3. Türkiye'de ve dünyanın farklı ülkelerinde yürütülen Adigece dil öğretimi konusundaki çalışmaların ortak bir sistem üzerinden yürütülmesi, işbirliğinin sağlanması ve artırılması konusuna katkı sağlaması açısından önemlidir.

Araştırmanın sayıtları. Adige Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programının hazırlanmasında, Türkiye'de konuşulmakta olan ancak yok olma tehlikesi bulunan dillerden biri olan Adigece'nin öğretimi konusunda yeterli materyal bulunmadığı, bu boşluğun doldurulmasında ise yabancı dil öğretiminde temel oluşturan Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nin esas alınmasının uygun ve yararlı olacağı varsayımı ile hareket edilmiştir.

Temel hedefi, okul, günlük yaşam ve iş yaşamı gibi sosyal ortamlarda eyleme dönük olarak yabancı dili kullanabilmek olan Eylem Odaklı Yaklaşımın esin kaynağı olan Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nde bilgi bağlamında bir dilin konuşulduğu toplum ve kültürü üzerine bilgi edinimi öngörülmekte öğrenenlerin yeni deneyimleri gözleme, deneyimlere katılma, yeni bilgi ile var olan bilgiyi kaynaştırma, gerektiğinde varolan bilgiyi yeniden tasarlama becerileri geliştirmeleri hedeflenmektedir.⁶⁸ Adigece ileri düzeyde bir öğretim programı olarak hazırlanan çalışma da Adige toplumunun üretmiş olduğu sözlü ve yazılı eserlere yer verilmesinin dilin yetkin şekilde kullanımının sağlanmasında önemli rol oynayabileceği varsayımı üzerinden hazırlanmıştır.

Çalışma ayrıca, Adigece öğretim programlarının tümünün ortak bir çerçeve üzerinden yürütülmesinin faydalı olabileceği varsayımı üzerinden Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'ne uygun olarak hazırlanan Türkçe C1 programlarından istifade edilerek hazırlanmıştır.

⁶⁸ Rıfat Günday ve Hasan Atmaca. (2017). **Öğrenme Stratejileri ve Eylem Odaklı Yaklaşım**. s. 443, 444. https://4a055a4f-eeb8-45f0-8fd2-e285ee130016.filesusr.com/ugd/ba512c_f0aa9db5e7aa4efeb9b8152c255d9a4.pdf?index=true. Erişim: 20.03.2021.

Araştırmanın sınırlılıkları. Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı tez çalışması, yayımlandığı günden beri yabancı dil öğreniminde, dersler ve sınavlara yönelik ortak bir zemin oluşturarak destek sağlama çabasında olan “Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi” (AOÖÇ/CEFR) ile sınırlıdır.

Bu çalışma, 2018’de CEFRCV “Common european framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment. Companion volume with new descriptors” ve 2020’de CEFRCV “Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment Companion volume”⁶⁹ ile güncellenmiş olmasıyla birlikte Avrupa Konseyi tarafından 2001’de yayınlanmış olan Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi’nin 2013’te Avrupa Dil Sertifikaları Kurumu “telc” ve Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Türkçeye kazandırılmış metni ile sınırlıdır.

Öğrenci odaklı bir yol takip edilerek hazırlanan Adıgece C1 programında başvurulan **yöntem ve teknikler** şunlardır:

Araştırmanın modeli. Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey C1 seviyesi çalışmasında AOÖÇ C1 Türkçe seviyesine uyum ve benzeşim, Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi’nin karşılaştırılabilir standartları üzerine nitel tekniklerden tarama modeli kullanılmıştır.

Adıgece C1 tez çalışması, AOÖÇ ve bu çerçeveye uygun olarak hazırlanmış Türkçe programlara uyum ve benzeşim modeli kullanılarak, Diller İçin Ortak Öneriler Çerçevesi, bu çerçeve hakkındaki yazılı kayıtlar, bu çerçeveye uygun olarak hazırlanmış program ve çalışmaların taranması ve elde edilen verilerin Adıgeceye uygun olarak değerlendirilmesi ile hazırlanmıştır.

Evren ve örneklem. Yabancı dil dersleri ve sınavları konusunda ortak bir zemin hazırlayan Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi, Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı’nın çalışma evrenidir.

⁶⁹ Bayram Özbal. **IV. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Bildiriler.** Ankara, 2020. s. 530.

348183702_2020_DILLER_ICIN_AVRUPA_ORTAK_ONERILER_CERCEVESI_TAMAMLAYICI_CILT_GUNCELLENEN_VE_EKLENEN_TANIMLAYICI_OLCEKLER_2020_COMMON_EUROPEAN_FRAMEWORK_OF_REFERENCE_FOR_LANGUAGES_COMPANION_VOLUME_UPDATED_AND_ADD. Erişim: 25.05.2021.

Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programında, dil öğretim düzeylerini temel düzey A1-A2, bağımsız-orta düzey B1-B2, yetkin-ileri düzey C1-C2 şeklinde altı farklı sınıf üzere belirleyen AOÖÇ'nin bu evreninden sadece ileri düzey C1 örneklemini ele alınmıştır.

Veri toplama araçları. Bu çalışmada veriler Adıgece İleri Düzey bir öğretim programının hazırlanabilmesi için AOÖÇ'ye uygun olarak hazırlanmış Türkçe öğretim programlarının incelenmesi ile oluşturulmuştur. Ayrıca programa uygun metin seçimleri de Adıgece yazılı eserlerin incelenmesine dayalı materyal tarama yolu ile gerçekleştirilmiştir.

Seçilen Adıgece metinler, AOÖÇ'ye uygun olarak hazırlanmış ve eğitimde kullanılmakta olan Türkçe öğretim programlarına uyarlanarak Adıgece İleri Düzey (C1) Öğretim Programının hazırlanmasında kullanılmıştır.

Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nin dil konusunda sunmuş olduğu olgulara dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nin dil konusunda sunmuş olduğu genel olgulara dayalı olarak gerçekleştirilen Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı tez çalışması, dil öğrenim-öğretim seviyeleri, dil, anadil eğitimi, önemi ve dil öğretim metotları konusunda ilgili kitap, dergi, gazete, görsel kaynaklar, Adıgece dil ve edebiyat eserlerine dayalı yargısal veriler taranarak hazırlanmıştır.

Verilerin toplanması. Kaynak taraması ile başlayan çalışma, dilbilim ve Adıgece konusundaki yazılı eserler, kamu kurumları ve gönüllü kuruluşların kitaplıkları, şahsi kitaplık ile Kafkas dilleri ve kültürlerine ilişkin çalışmalar yürüten araştırmacıların şahsi kitaplıkları, internet ortamından ulaşılabilen basılı ve dijital kitaplar, dergiler, gazeteler, makaleler, tezler ve diğer bilimsel materyallerden toplanan verilerin Adıgece ileri düzey öğretim programının oluşturulmasına uyarlanması ile gerçekleştirilmiştir.

Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı tez çalışması, dil, dil öğretimi alanında yürütülen literatür tarama çalışmaları sonucunda elde edilen

veriler ve Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nin dil öğretimi konusunda sunmuş olduğu öneri çerçeve verilerinin kaydedilerek ve sınıflandırılarak işlenmesi ile başlamıştır.

Verilerin analizi. Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı için elde edilen bu verilerin işlenmesinin ardından tez çalışması, işlenen bu verilerin Adıgece ileri düzey bir öğretim programının oluşturulabilmesi yönünde farklı dil öğretim teknikleriyle çözümlenerek yorumlanması şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Adıgece öğretiminin ilgi çekici metinler üzerinden daha kolay şekilde yürütülebilmesi için Adıgece yazılan eserlerin taranması sonucunda ileri düzey dil kullanıcılarının seviyesine uygun metin seçimleri yapılarak elde edilen veriler ileri düzey dil kullanıcılarının seviyesine uygun soru ve alıştırmalarla yorumlanarak sunulmuştur.

Bulgular ve yorumlar. Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi C1 düzeyi özelliklerine uygun konuşucuların dil becerilerini geliştirme ve pekiştirmeye yönelik somut bir örnek olarak hazırlanmış bir çalışmadır. Adıgece C1 düzeyine uygun olarak sentaks konularından cümlenin temel ve yan öğelerine, yapısına ve anlamına göre cümle türlerine, bağlaçlar ve gruplarına, okuma, dinleme, konuşma ve yazma alanında C1 düzeyi kazanımlarına yer verilen bu çalışmada AOÖÇ'nin C1'e dair tüm kazanımlar listesi de Adıgeceye çevrilerek sunulmuştur.

Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi/AOÖÇ-CEFR C1 Türkçe kaynaklar temelinde uyuma dikkat edilerek hazırlanan İleri Düzey Adıgece C1 Programında farklı dil öğretim tekniklerinin imkânlarını bir arada kullanan seçmeci yöntem kullanılmış olup, bazı yerlerde ezber, bazı yerlerde tercüme, bazı yerlerde işitsel şekilde farklı dil öğretim tekniklerinden istifade edilmiştir. Boş semboller olmayan kelimelerden oluşan dillerin öğrenilmesinde öğrenilen dilin kültürünün öğrenilmesi büyük önem arz etmektedir çünkü dil denince yalnızca günlük konuşma dili anlaşılmayıp o dilin sahibi toplumun bilim, edebiyat, felsefe, sanat, din alanlarındaki bilgi birikimi de anlaşılmaktadır.

Bu çalışma da Adıge Dili İleri Düzey bir konuşucunun geniş çaplı ve iddialı uzun metinleri anlayabilmesi, ima edilen anlamları kavrayabilmesi, sık sık sözcük arama zorunluluğu duymadan kendisini akıcı şekilde ifade edebilmesi, toplumsal, mesleki, eğitim ve öğretimde etkin şekilde dile hakim olabilmesi, karmaşık konulardaki görüşlerini ifade edebilmesi, dilsel imkânları uygun şekilde kullanabilmesi⁷⁰ için Adıge toplumunun sözlü ve edebi eserlerinden metin seçimleri, metinler üzerinde dil pratiğinin yapılmasını sağlayacak alıştırmalar ve temel dilbilgisi kurallarının hatırlanmasını sağlayacak şekilde, her biri beşer bölümden oluşan sekiz ünite şeklinde hazırlanmıştır.

Ünitelerde, Adıge dilinin öğretimi ile birlikte Adıge toplumunun da öğrenilmesi ve dil kullanımının ileri seviyede olması amacıyla Adıge dili, yazı tarihçesi, aydınları, eğitim çalışmaları, toplumsal yaşantıları, sanatları, efsaneleri, dünya görüşleri, spor ve sağlık anlayışları, folklor alanındaki zenginliklerini yansıtan metinlere yer verilmiştir. İşlenen ünitelerde Adıge toplumunun kültürünü yansıtacak metin seçimindeki hassasiyetle birlikte yetkin düzey dil kullanıcısının seviyesine uygun alıştırmalara yer verilmiştir. Yazılı ve sözlü üretimi desteklemeyecek ezber dilbilgisi kurallarından kaçınılmış olup pratiğe dayalı temel dilbilgisi kurallarının hatırlatılması üzerinde durulmuştur. Üniteler hedeflenen dil kazanımlarının yer aldığı tablolar ile başlatılarak, okuma, yazma, dinleme, konuşma bölümlerinde yer verilen metinler, dilbilgisi kurallarının ardından dil öğrencisinin kendi kendini kısaca sınamasına, öğrendiklerinin pratiğini yapmasına imkân sunacak metin sonu soruları ile oluşturulmuştur. Ünite sonunda “Neler öğrendik” başlığı ile dil öğrencisinin ünite geneline dair kendi kendini değerlendirmesine imkân sunacak mini sınav örneğine yer verilmiştir. Ayrıca ünitelerde yer alan okuma, dilbilgisi, yazma, dinleme, konuşma bölümleri renkli yazı, mini tablo ve şekiller ile biçimlendirilerek tez çalışmasına ders kitabı görünümü kazandırılmıştır.

Sonuç ve öneriler. Türkiye’deki etnik topluluklardan biri olan Adıge toplumunun anadili Adıgecenin öğretimine yönelik somut bir öğretim programı olarak

⁷⁰ telc, **Ön.ver.**, s. 31.

hazırlanan “Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Programı” bu alanda mevcut ihtiyacın karşılanmasında önemli katkı sağlayacaktır.

Programın yabancı dil öğretimi konusunda uluslararası kabul görmüş olan Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi’ne uygun olarak yürütülmüş olması Adıgece dil öğretim programlarının ortak bir çerçeve üzerinden yürütülmesi açısından faydalı olacak, örneklik teşkil edecektir.

Adıgece ileri düzey dil kullanıcılarına yönelik somut örneklerin bulunmadığı Türkiye’de Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı dil öğretim materyali alanında önemli bir ihtiyacın karşılanması açısından önemli olacaktır.

Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi’nin dil öğretimi konusunda sunmuş olduğu öneriler temelinde hazırlanmış olan Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı Adıgece dil öğretimi konusunda fayda sunacak bir katkı olup ders kitabı olarak istifade edilmesi önerilmektedir..

AOÖÇ’nin 2001’de yayınlanmış olan ilk versiyonu üzerine hazırlanmış olan Adıge Dili Öğretiminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programının Adıgecenin öğretimi konusunda katkıda bulunabileceğinden hareketle, Çerçeve’nin diğer dil seviyelerine uygun Adıgece programların hazırlanması, ayrıca gerçekleştirilecek çalışmaların AOÖÇ’nin 2018 ve 2020’deki yeni düzenlemelerinin gözönünde bulundurularak yapılması katkının genişletilebilmesi için faydalı olacağı düşüncesiyle önerilmektedir.

AOÖÇ’ye uygun ölçütler temelinde dört temel dil becerisinin edinilmesi ve Adıgece ileri düzeyde bir öğretim programına somut bir örnek olarak hazırlanmış olan Adıge Dili Öğretiminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı seçilen Adıgece metinler ve yer verilen soru ve alıştırmalar ile kendine özgü bir çalışmadır.

Adıge Dili Öğreniminde İleri Düzey (C1) Öğretim Programı, alanında hazırlanan ilk somut örnek olup, AOÖÇ’ye uygun olması, içeriğinde yer verilen metin ve soru türlerinin çoğaltılabilir olması açısından geliştirilebilir bir öğretim programdır.

9. АДЫГАБЗЭКИЭ ЛИТЕРАТУРЭР

1. Абэтэ, Ц. Р. Диктантхэмрэ изложениехэмрэ / Ц. Р. Абэтэ, Т. Ш. ЖэнэлI.- Мыекьуапэ, 1994.- 210 н.
2. Адыгэ Тхыдэжьхэр. - Мыекьуапэ, 1993.- 376 н.
3. Адыгэ пшысэхэр.– Мыекьуапэ, 1987.- 215 н.
4. Бахьукьо, Е. Литературэм итерминхэм ягушыIаль / Е. Бахьукьо, Хь. ЛъэщIэрышэ, Щ. Хьут. - Мыекьуапэ, 1994.- 245 н.
5. Бырсыр, Б. Адыгабзэм итхэнхэбзэ гушыIаль / Б. Бырсыр, Хь. Даур, А. Шьаукьо.- Мыекьуапэ, 1994.-204 н.
6. Бэгьушьэ, М. Адыгабзэ Адыгейский язык я 8-рэ класс / М. Бэгьушьэ, С. Анцокьо.- Мыекьуапэ, 2014.-192 н.
7. Гьыщ, Н. ПсэушьхьацIэмэ ягушыIаль / Н. Гьыщ. - Мыекьуапэ, 1990.- 189 н.
8. Гьыщ, Н.Т. Адыгабзэм изэхэф гушыIаль/Томищ / Н.Т. Гьыщ, У.С. ЗекIогьу, Кь.Хь. Мэрэтыкьо, М. К Тутарыщ, Ю. А Тхьаркьохьо, Н. А. Тэу (Хьабэхьумэ).- Мыекьуапэ, 2011-2013.- Том I. 485 н, Том II. 499 н, Том III. 550 н.
9. Долэ, Р. Темьдзагьэ магистратурэ десэхэр / Р. Долэ.-Дюзджэ, 2020.
10. ЕмыкI, Н. Хьохьухэр / Н. ЕмыкI.- Мыекьуапэ, 2011.-138 н.
11. ЕмтIыль, Н. ЕгъэжьэпIэшIу зыфашIыгьэр лыкIотэшт / Н. ЕмтIыль // Гьээзетэу «Адыгэ макъ» (adyvoice.ru).– 2020.– Чьэпыогьум и 28.
12. Клепинина, З. ПриродэшIэныгь 4/ З. Клепина. (ЗэзыдзэкIыгьэхэр: Хьот Хь., Шьхьаплъэкьо С.).-Мыекьуапэ, 1992.-175 н.
13. КьардэнгьушI, З. Адыгэ псалъэжьхэр./ КьардэнгьушI З. <http://fond-adygi.ru/dmdocuments/Адыгэ%20псалъэжьхэрЗэхуэзыхьэсар%20Кьардэнгьу%20I%20Зырамыкущ.pdf>.

14. Къэбэрдей-урыс псэлыгъэ / М. Л Апажэ, Н. А Багъ, П. М. Багъ, М. Дж. Бэлыкъэр, Ж. Н. КӀуэкӀэ, Хь. Хь. ЖьэкӀэмыхьу, Хь. Ш. Урыс.- Москва, 1957.- 576 н.

15. Къуныжь, М. Литературэм реджэнэу тхыль 7 / М. Къуныжь. - Мыекъуапэ, 1994.- 327 н.

16. Къуекъо, А. Чыгъэе пкӀашь / А. Къуекъо. Повестхэмрэ рассказхэмрэ.- Мыекъуапэ, 2003.-194 н.

17. КӀэрэщэ, З. Шэныгъэгъэпс гъозэшхоу Нэгумэ Шор / З. КӀэрэщэ.- Мыекъуапэ, 1994.- 92 н.

18. Мамырыкъо, Н. Тидунай хэбдзын гори хэлыэп/ Н. Мамрыкъо// гъэзетэу «Адыгэ макъ».- 2016, тыгъэгъазэм и б.

19. Мэрэтыкъо, Къ. АдыгацӀэхэм ятарихь / Къ. Мэрэтыкъо.- Мыекъуапэ, 1994.- 84 н.

20. МэщбэшӀэ, И. Бзыкъо зау / И. МэщбэшӀэ.- Мыекъуапэ, 1988.- 750 н.

21. Нало, З. Сабий цэнгъасэ / З. Нало. - Налшык, 1998.- 416 н.

22. Нэхэе, Р. Косынкэ плыжь / Р. Нэхэе.- Мыекъуапэ, 1987.- 39 н.

23. Пэрэныкъо, М. Гъогупэхэр / М. Пэрэныкъо.- Мыекъуапэ, 1993.- 142 н.

24. Русско-кабардинско-черкесский словарь / Б. Карданов, А. Бичоев.- Москва, 1955.-1054 с.

25. Сэкий, Н. Дыгъэ, дыгъэ! Къепс, къепс... / Н. Сэкий, Л. Бэчыжь. Сабий усэхэр, къебжэкӀхэр, джэгукӀэхэр, таурыхьхэр.- Черкесск, 1965.- 101 н.

26. Тамбий, Дж. Сиadyгабз / Дж. Тамбий. IкӀыб къэралхэм ащыпсэурэ адыгэхэм апае.- Мыекъуапэ, 1999.- 143 н.

27. Тхьабысымэ, У. Тыгъэм оред фэсэю / У. Тхьабысымэ.- Мыекъуапэ, 1993.- 294 н.

28. Тхьаркъуахьо, Ю. А. Адыгэбзэ тэрэтхакӀэм ихабзэхэр / Ю. А. Тхьаркъуахьо.- Мыекъуапэ, 2006.- 107 н.

29. Унэрэкъо, М. Адыгэ хабз 1-6 / М. Унэрэкъо.- Мыекъуапэ, 2007.- 78, 103, 151, 176 н.

30. Унэрэкьо Р. Тыркуем ис адыгэхэр. – Иорыгуатэр / Унэрэкьо, Р. - Мыекьуапэ, 2004.- 578 н.

31. Урыс, Хь. Адыгэбзэм и тхыдэ / Хь. Урыс.- Налшык, 2000.- 357 н.

32. Уцужыкью, П. Зы лыпсэ кыкыгыгэх / П. Уцужыкью.- Мыекьуапэ, 1995.- 338 н.

33. ХьакIэмызэ, Б. Орида, дахэр кьэтэщэ / Б. ХьакIэмыз, Щ. Шыу.- Мыекьуапэ, 1990.- 86 н.

34. ХьэдэггэлIэ, А. Нартхэр/Адыгэ Эпос I-VI / А. ХьэдэггэлIэ.- Мыекьуапэ, 1968- 1971.- 318, 342, 352, 308, 334, 328, 425 н.

35. Хьэкьун, Б. Ю. Адыгэ кьэкIыгыгэцIэхэр /. Б. Ю. Хьэкьун.- Налшык, 1992.- 248 н.

36. ШакIо, А. Унагъом сабий кыхьуаггэмэ.../ А. ШакIо.- Мыекьуапэ, 1994.- 39 н.

37. Шэрджэс, А. Адыгэхэмрэ ахэм яхабзэхэмрэ / А. Шэрджэс, М. Хьэкьун.- 2000.- 351 н.

38. Шорэ, Н. Адыгэ лыпкыым и тхыдэ / Н. Шорэ.- Налшык, 1999.-177 н.

39. Шорэ, И. Адыгэ лыпкыым этнопедагогикэ / И. Шорэ.- Мыекьуапэ, 1993.- 406 н.

40. Шьяукьо, А. Джырэ адыгабз / А. Шьяукьо.- Мыекьуапэ, 2009.- 539 н.

41. Шьяукьо, А. Лыпкы гьэсэнныггэм икьежэпIагь / Шьяукьо А. // Гьэзетэу «Адыгэ макь».- 2016, шэкIоггум и 30.

42. Шьхьаплъэкьо, Хь. Заом имафэхэр / Хь. Шьхьаплъэкьо.-Мыекьуапэ, 1993.-238 н.

10. ТЫРУБЗЭКІЭ ЛИТЕРАТУРЭР

- Açumij Özen, Hilmi (2013). *Türkçe-Çerkesçe Açıklamalı Sözlük*. Maykop: Magarin Basımevi.
- Aksan, Doğan. (2017). *Dil, Şu Büyüklü Düzen*. (4. Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arslan, Muhammed Ali. (2020). *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesinde Temel Düzeyde Çerkesçe Öğretim Programı*. Yüksek Lisans Tezi. Düzce Üniversitesi SBE. Düzce.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 439. (1995). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim). I. Cilt*. (5. Baskı). Doğan, Aksan. Ankara: Levent Ofset Mat. Ve Yayıncılık.
- Ateşman, Ender. (1997). *Türkçede Okunabilirliğin Ölçülmesi*. Dil Dergisi, Sayı:58, 71-74. <http://www.atesman.info/wp-content/uploads/2015/10/Atesman-okunabilirlik.pdf>. Erişim: 08.12.2020.
- Aydar, Hidayet ve Ulutaş İsmail. (2010). *Dilin Kökeni: Kur'an-ı Kerim ve Diğer Kutsal Kitaplara Göre Dil Olgusu*. Turkish Studies, 5 (4), 679-696. https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=14668. Erişim: 24.11.2020.
- Başutku, Serdar. (2018). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde B1 Düzeyinde Kelime Öğretimi*. Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Eğitimi, Ankara. <http://dspace.baskent.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11727/2905/10201536.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim:20.03.2021.
- Başutku, Serdar ve Durmuş, Ersin. (2018). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde B1 Düzeyinde Kelime Öğretim Tekniklerinin Değerlendirilmesi*. DergiPark 1 (2), 139-162. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/606970>. Erişim: 16.09.2020.
- Baytar, Yaşar Seracettin. (2016). *Belli Başlı Dil Öğretim Metotları Ve Bunların Arap Dili Öğretimi Açısından Eleştirel Değerlendirmesi*. Ekev Akademi Dergisi 20 (67), 315-337. http://www.ekevakademi.org/Makaleler/1323390789_15%20Yasar%20Seracettin%20BAYTAR.pdf. Erişim: 19.03.2021.

- Biçer, Nurşat ve Aslan, Yakup. (2017). *Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kullanılan Yeni Hitit 3 ve İstanbul C1+ Ders Kitaplarındaki Metinlerin Okunabilirlik Düzeylerinin Karşılaştırılması*. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 13 (3), 1130-1139.
https://www.researchgate.net/publication/322130425_Yabancılara_Turkce_Ogretiminde_Kullanilan_Yeni_Hitit_3_ve_Istanbul_C1_Ders_Kitaplarındaki_Metinlerin_Okunabilirlik_Düzeylerinin_Karşılaştırılması. Erişim: 07.12.2020.
- Buran, Ahmet ve Yüksel Çak, Berna. (2019). *Türkiye’de Diller ve Etnik Gruplar*. (2. Baskı). Ankara: Akçağ Yayım.
- Chomsky, Noam. (2018). *Dil ve Zihin*. (3. Edisyon). (Çeviren: Ahmet Kocaman). Ankara: BilgeSu.
- Crystal, David. (2015). *Dillerin Katli*. (3. Baskı). (İngilizceden çeviren: Gökhan Cansız). İstanbul: Profil.
- Çelikkıran, Mehmet Yasin. (1992). *Çerkesçe-Türkçe Sözlük*. Maykop: Adıge Yayınevi.
- Dessales, Jean- Louis., Picq, Pascal ve Victorri, Bernard. (2018). *Dilin Kökenleri*. (2. Basım). (Fransızcadan çeviren: Atakan Altınörs). İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- Deutscher, Guy. (2019). *Dilin Aynasından. Kelimeler Dünyamızı Nasıl Renklendirir?* (3. Basım). (Çeviren: Cemal Yardımcı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2011). *Tez Yazım Kılavuzu*. http://sobe.duzce.edu.tr/Dokumanlar/sobe/41854ad6-f0a5-4e10-b647-508af7390bbb_tezyazimkilavuzu.pdf. Erişim: 05.05.2020.
- Düzce Üniversitesi Uluslararası Adıge Filolojisi Sempozyumu. (2016). *Adıge Filolojisi Güncel Konular*. İstanbul: APRA.
- EFSET. <https://www.efset.org/tr/cefr/c1/>. Erişim: 04.04.20.
- Erciyes Üniversitesi Yayınları No:22. (2015). *Kabardey-Çerkes Dili Uygulamalı Ders*. Albek Abazov. (Çeviren: Özlem Güngör). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası.
- Fişekçioğlu, Aslı. (2019). *Yabancılara Türkçe Öğretiminde Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Ölçütlerine Göre Türk Kültürü Tanımlayıcılarının Oluşturulması: B1 Dil Düzeyi Model Önerisi*. Doktora Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Eğitim Bilim Dalı.
https://www.academia.edu/43231381/Aslı%20C4%B1_F_tez. Erişim: 22.11.2020.
- Günday, Rifat ve Atmaca, Hasan. (2017). *Öğrenme Stratejileri ve Eylem Odaklı Yaklaşım*. International Black Sea Conference on Language and Language

Education, September 22-23, 2017, Ondokuz Mayıs University, Samsun.
https://4a055a4f-eeb8-45f0-8fd2-e285ee130016.filesusr.com/ugd/ba512c_f0aa9db5e7aa4efebe9b8152c255d9a4.pdf?index=true. Erişim: 20.03.2021.

Gündüz, Fikriye. (2020). *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı C1 Seviyesinde Görünüş Kategorisi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 11 (1), 49-55.
<http://sobild.ankara.edu.tr/index.php/sobild/article/view/1246/431>.
 Erişim: 07.12.2020.

Huber, Emine. (2013). *Dilbilime Giriş*. İstanbul: Yabancıdil Yayınları.

İmer, Kâmile. (1990). *Dil ve Toplum*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

İngilizce Bilgisi. <https://ingilizcebilgisi.com/ingilizce-seviyeleri/>. Erişim: 22.11.2020.

İstanbul, (2013). *Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı C1/+*. İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.

Kara, Mehmet ve Altunsoy, Şafak. (2017). *B1, B2 ve C1 Düzeyindeki Yabancı Öğrencilere Türkçedeki Kalıp İfadelerin Öğretiminde Televizyon Reklamlarının Kullanılması*. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 6 (18), 799-813.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/444202>. Erişim: 16.09.2020.

Karasar, Niyazi. (2018). *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*. (20. Basım). Ankara: NOBEL Yayın Dağıtım.

Karasar, Niyazi. (2018). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler*. (20. Basım). Ankara: NOBEL Yayın Dağıtım.

Maksudoğlu, Mehmet. (2020). *Arapçayı Öğreten Kitap*. İstanbul: Akdem Yayınları.

Özbal, Bayram. (2020). *2020 Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Tamamlayıcı Cilt: Güncellenen ve Eklenen Tanımlayıcı Ölçekler*. IV Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu-Bildiriler.
https://www.researchgate.net/publication/348183702_2020_DILLER_ICIN_AVRUPA_ORTA_K_ONERILER_CERCEVESI_TAMAMLAYICI_CILT_GUNCELLENEN_VE_EKLENEN_TANIMLAYICI_OLCEKLER_2020_COMMON_EUROPEAN_FRAMEWORK_OF_REFERENGE_FOR_LANGUAGES_COMPANION_VOLUME_UPDATED_AND_ADD. Erişim: 25.05.2021.

Özcan, Levent. (2020). *Türkiye’de Çerkezce Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Yüksek Lisans Tezi. Düzce Üniversitesi SBE.

Özel, Songül. (2020). *Yabancı Uyruklu Öğrencilere Türkçe Öğretimi ile İlgili Yaşanılan Zorluklar ve Çözüm Önerileri*. Eğitime Bakış Dergisi. 16 (48), 144-158.

- Özüdoğru, Murat ve Dilman, Hakan. (2014). *Anadil Edinimi ve Yabancı Dil Öğrenim Kuramları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Poyraz, Hakan. (2016). *Dil ve Ahlâk*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü. (2017). *Yabancı Diller Adigece A1 Seviyesi Kurs Programı*. https://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kurslar/Yabanc%C4%B1%20Diller_Ad%C4%B1gece%20A1%20Seviye.pdf. Erişim: 20.11.2020.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü. (2017). *Yabancı Diller Adigece A2 Seviyesi Kurs Programı*. https://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kurslar/Yabanc%C4%B1%20Diller_Ad%C4%B1gece%20A2%20Seviye.pdf. Erişim: 22.03.2021.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü. (2017). *Yabancı Diller Adigece B1 Seviyesi Kurs Programı*. http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kurslar/Yabanc%C4%B1%20Diller_Ad%C4%B1gece%20B1%20Seviye.pdf. Erişim: 22.03.2021.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı telc-LANGUAGE TESTS. (2013). *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*. (2. Baskı). https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iain_Avrupa_Ortak_öneriler_AEeraevesi.pdf. Erişim: 14.11.2020.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. (10. Baskı). Ankara:TDK.
- Türkiye Maarif Vakfı. (2019). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Programı*. <file:///C:/Users/pc/OneDrive/Masa%C3%BCst%C3%BC/C1son/yabancidilolarakturkceogretimi.pdf>. Erişim: 22.03.2021.
- Vargelen Akcin, Hatice ve Açık, Fatma. (2018). *Türk Cumhuriyetlerinde Ana Diline İlişkin Dil Tutumu Ölçeğinin Geliştirilmesi*. ÇÜTAD 3 (2), 281-301. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/599081>. Erişim: 05.07.2020.
- Varışoğlu, Mehmet Celal ve Hamzadayı, Ergün. (2018). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen C1 Düzeyindeki Öğrencilerin Bağlayıcı Bilgi Düzeyleri*. Turkish Studies, 13 (4), 1291-1304. https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=21185. Erişim: 24.11.2020.
- Yunus Emre Enstitüsü. (2015). *Yedi İklim Türkçe Seviye C1*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.

11. ГУАДЗЭХЭР

I

АДЫГАБЗЭМ ИЗЭГЪЭШЭН ИТАРИХЪ ЗЫФИНОРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.1.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКІЭНХЭР

Бээр – лъэпкъым ыпс

ЕДЖЭН

АДЫГАБЗЭР

Адыгэхэр дунаим тет зыхьугъэм щегъэжыагъэу адырэ лъэпкъэхэм ахэзымыгъэкIокIэрэ лъэпкъыбзэ аIуль. Лъэпкъыбз зыфаIорэр а зы лъэпкъым кыхиубытэрэ цIыфхэр зэгурыIонхэм пае агъэфедэрэ бээр ары. Лъэпкъыр хэзгъэушъхъафыкIырэ анахь мэхъанэ зиIэ нэшанэу бээр щыт. Лъэпкъыр зыщыкIодыжырэ лъэхъаным аужырэу ащ IэкIэзыжърэр бээр ары. Джары сьд фэдэрэ лъэхъани хэгъэгу пэпчъ бээр къэралыгъо Iофэу зыкIыщытыр. Лъэпкъыбзэм лъэпкъым ишIэныгъи, иIофшIэн опыти-уплэкIуныгъи къеухъумэх ыкIи ахэр нэмыкIхэм альегъэIэсы, цIыфхэр IофшIэным фызэхещэх, ахэмэ яакъыл зырегъэушъомбгъу ыкIи епсыхъэ, сэнэхъат лэжыгъэмэ/художественнэ произведениемэ альапсэу щыт.

Адыгабзэр Кавказ бзэ быным иабхъаз-адыгэ къутамэ щыц. Мы бзэ къутамэм абхъазыбзэр, абэдзабзэр, адыгабзэр, къэбэртэе-щэрджэсыбзэр ыкIи убыхыбзэр кыхеубытэ. Ахэр купитIоу гошчыжыгъэх: абхъаз-абэдзэ бзэ купымрэ адыгэ-къэбэртэе-щэрджэс бзэ купымрэ. Убыхыбзэр а купитIумэ азфагу ит. Убыхыбзэм тэ тильэхъан рыгушцIэжъхэрэп. ЗэкIэ убыххэр Кавказ заом ильэхъан Тыркуем икIыжыгъагъэх ыкIи адыгэхэмрэ абхъазхэмрэ ахэпхъагъэу зэрэхъугъэхэм кыхэкIэу, абзэ ащыгъупшэжыи нахъыбэмэ адыгабзэр аIуль хъугъэ, адырэмэ абхъазыбзэр аштагъ.

Бзэ пэпчъ еIани диалект-диалектэу зэтеутыжыгъ. Абхъазыбзэр диалектитIоу зэхэт: абжуй ыкIи бзыб диалектхэр. Абхъаз литературабзэм лъапсэ фэхъугъэр абжуй диалектыр ары.

Абэдзабзэм диалектитIу кыхагъэщы: тапантымрэ ашхарымрэ. Абэдзэ литературабзэм лъапсэу иIэр тапант диалектыр ары.

Къэбэртэябзэм диалектиплI иI: къэбэртэешхо, быслынэй, пшызэ ыкIи мээдэгу диалектхэр.

Адыгабзэм диалектиплI кыхеубытэ: абдзахэр, бжъэдыгъур, кIэмгуер, шапсыгъэр. Адыгэ литературабзэм ыльапсэр кIэмгуе диалектыр ары.⁷¹

А. Тхыгъэм елгытыгъэу унчIэхэм джэуап къяшгъут.

1. Лъэпкыбз зыфаIорэр сыда?
2. Бзэм сыдым пае мэхъанэшхо иIа?
3. Адыгабзэр сыд фэдэ бзэ кьутамэм хэта?
4. Кавказ бзэ быным иабхъаз-адыгэ кьутамэм диалектэу иIэхэр сыд фэдэха?

Б. Тхыгъэм хэт цIэпапкIэхэр кыхэжъугъэуцых.

1. Кыхэшъухыгъэ цIэпапкIэхэр сыд фэдэ купа зыхахъэхэрэр?
2. Шъхъэ цIэпапкIэ хэтэу зы гущыIэухыгъэ зэхэжъугъэуцу.
3. Зие цIэпапкIэ хэтэу зы гущыIэухыгъэ зэхэжъугъэуцу.
4. Къэзгъэлягъорэ цIэпапкIэ хэтэу зы гущыIэухыгъэ зэхэжъугъэуцу.

БЗЭХАБЗЭ

ЦIЭПАПКИЭХЭР. ШЪХЪЭ ЛЪЭПСАПЭХЭР

ЦIэпапкIэхэр. КIэджыкIыжыи⁷²

Пкыгъохэм ачIыпIэкIэ гущыIэухыгъэхэм цагъэфедэх цIэпапкIэхэр. Ахэр ямэхъанэкIэ куп-купэу агощых:

1. *Шъхъэ цIэпапкIэхэр: сэ, о, ар/аиц\|тэ, шъо, ахэр/ахэм.*

2. *Къэзгъэлягъорэ цIэпапкIэхэр: мы/мыр, мо/мор, а/ар\|мыхэр, мохэр, ахэр.*

3. *Зие цIэпапкIэхэр: Адыгабзэм пкыгъом е цIыфым иер зие лъэпсапэхэмкIэ ыкIи гущыIэ шъхъафэу щыт зие цIэпапкIэхэмкIэ къэзгъэлягъуагъэ мэхъу: сэсий, оуий, ий/си-, уи-, и-\| тэтий, шъошъуий, йй/ми-, шъуи-, я-.*

ГукъэгъэкIыжъ: ны, ты, нэнэжъ, тэтэжъ, анэш, анэшыпхъу, атэш, атэшыпхъу зыфиIорэ гущыIэхэм къапыуцуорэ лъэпсапэхэр нэмыкIых: сян, сят, сянэжъ, сятэжъ, сянэшыпхъу, сятэшыпхъу, сятэш.

4. *УнчIэ цIэпапкIэхэр: Хэт? Сыд? Хэт пае? Сыд пае? Хэт ий? Тыдэ? Тхъапи? Сыд фэдиз? Сыд фэд? Сыдигъу? Тары? Сыдэуцтэу?*

5. *Къэзгъэнэфэ цIэпапкIэхэр: ЫшъхъэкIэ, зэкIэ, шъхъадж, хэти, хэтрэ, сыди, сыррэ.*

6. *Мыгъэнэфэгъэ цIэпапкIэхэр: зыгорэ, горэ. Мыгъэнэфэгъэ цIэпапкIэу зыгорэ изакъоу тэгъэфедэ, ау горэ гущыIэм, пкыгъуацIэм е пчъэгъацIэм игъусэу тэгъэфедэ.*

7. *ШъхъэфэшIэжъ цIэпапкIэхэр: ежъ, сэр-сэрэу, ор-орэу, тэр-тэрэу.*

8. *Мыдэныгъэ цIэпапкIэхэр: зи, зыми, зыпари, зыци.*

⁷¹ Шъаукъо Аскэр. *Джырэ адыгабз*. Мыекъяупэ, 2009. Н. 8-10.

⁷² **КIэджыкIыжыи**: Дюзджэ университетым икIэлэегъаджэу доцентэу Долэ Рузанэ 2019-2020-рэ илгъэсым магистратурэм шаригъэджыгъэ десэхэр дгъэфедэгъ.

Шъхьэ лъэпсапэхэр

1. Шъхьэ лъэпсапэхэу си-, ти-, уи-, шъу-, я- зыфадохэрэр ыкIи нэмыкIхэр зэхьылIогъэ цIэ унаемэ апымытэу атхых: *Си Мыекъуапэ къэлэ дах. Уи Дюзджэ сэри сыгу рехьы.*

2. Шъхьэ лъэпсапэхэу *п-, б-* зыфидохэрэр ятIонэрэшъхьэм итамыгъэ: *сыбдэгущыIэ, кыпфэсэгъоты, сыбдыдэхьан, сыпфэгумэкIын*; ахэр гущыIэм хэмытынхэр ящэнэрэшъхьэм итамыгъэ: *сидэгущыIэ, кыпфэсэгъоты, сыдыдэхьан, сыфэгумэкIын*. ЯтIонэрэшъхьам итамыгъэ зыхэзыкIэ, гущыIэр ящэнэшъхьам иты фэдэу мэхьу, ащ гущыIэхуыгъэм имэхьанэ гурылогъуае къешIы. Щысэ, - *Сид пай мыхъуит, уихьалэл, - фэшхырэр ихы, - фэмышхырэр уиджыбэ итакъу, - ыIуагъ (Ль.Ю)*. Адырэм, ящэнэрэшъхьам итым, фэшхырэр о пшхына, фэмышхырэр уиджыбэ иптэкьона?! *Пфэшхырэр, пфэмышхырэр* зыфиIорэ гущыIэ гъэпсыкIэхэр арых ишыкIэгъагъэхэр.

3. Мэкъээрэщэ дэгү буквэ закъоу щыт лъэпсапэхэу *с-, п-, т-, шъу-* зыфидохэрэр мэкъээрэщэ чан буквэхэу къакIэлъыкIохэрэм мэкъээзэщэ азыфагу дэмытэу залукIэхэкIэ, ежъ ятефэгъу япэпчъ мэкъээзарщэ чанхэу *э-, б-, д-, жъу-* зыфидохэрэмкIэ зэблэхъугъэ мэхьу: *стхыгъэ, птхыгъэ, ттхыгъэ, шъутхыгъэ-згъэтхагъэ, бгъэтхагъэ, дгъэтхагъэ, жъугъэтхагъэ.*

4. Апэрэшъхьам итамыгъэ шъхьэ лъэпсапэу *з-*мрэ ящэнэрэшъхьэм е ятIонэрэшъхьэм итамыгъэ шъхьэ лъэпсапэу *зы-*мрэ зэхагъэкIуакIэрэп. *Щысэ, Сэ тхыльэу зэзгъэфагъэр осэты. Тхыльыр зэзыгъэфагъэр сэрэп, оры нахь. Мафэу сэ къэзгъэнэфагъэр ори ошIэ. Мафэр къэзыгъэнэфагъэр сэрэп, модрэр ары нахь.*

Адыгэ литературабзэм шъхьэ зэфэшъхьафхэм ятамыгъэхэр зэхигъэкIуакIэрэп. Лъэпсапэу *зы-* зыфиIорэм ычIыпIэкIэ *з-* агъэфедэныр, ятIонэрэшъхьэм е ящэнэрэшъхьэм ычIыпIэкIэ апэрэшъхьэ тамыгъэр агъэфедэныр ары хэукъоныгъэу нахьыбэрэмкIэ ашырэр.⁷³

ТХЭН

АДЫГАБЗЭМ ИТХЫБЗЭ ИТАРИХЪ

Адыгабзэр зиныдэльфыбзэр адыгэ лъэпкъхэу абдзахэхэр, бжъэдыгъухэр, кIэмгуехэр, шапсыгъэхэр. Адыгэ Республикэм ичылэгъуиплIэу Коцхьабл, Блэщэпсын, Улап ыкIи Фэдз ащыпсэурэ къэбэртаехэмрэ ыкIи беслыныехэмрэ адыгэ литературэбзэкIэ еджэх ыкIи матхэх. Адыгэхэр, къэбэртаехэр, щэрджэсхэр (бэслыныехэр) зэрэадыгэ лъэпкъхэм кыхэкIэу абзэкIи яшэн-зэхэтыкIэхэмкIи зетекIыныгъэу азфагу ильыр мэкIэ дэд. Мы лъэпкъхэр ежъхэр адыгэкIэ зэджэжыхьы ыкIи бзэу зэрыгущыIэхэрэр адыгабзэу алъытэ. Дунаим ахэр зэрэщашIэхэрэр черкесых.

Адыгэмэ тхыбзэ яIэ зыхъугъэр 1918-рэ илъэсыр ары ныIэп. Ар лъэпсэ зэфэшъхьафмэ атетэу гъэпсыгъэ хъугъэ: апэ дэдэ араб хьарыф тхыкIэр лъапсэ фэхъугъагъ, етIанэ 1927-рэ илъэсым араб хьарыф тхыкIэр латин хьарыф тхыкIэкIэ зэблэхъугъэ хъугъэ, 1936-рэ илъэсым щыублагъэу урыс хьарыф тхыкIэм теуцожьы. Джыдэдэм адыгэм яIэ тхыбзэр урыс хьарыф тхыкIэм

⁷³ Тхьаркъуахьо Юныс. *Адыгэбзэ тэрэзтхакIэм ихабзэхэр*. Мыекъуапэ, 2006. Н. 18-21.

техыгъэу щыт. 1918-рэ илъэсым кыщегъэжыагъэу АдыгабзэкIэ буквархэр/Гэлфыбэхэр, тхылъхэр кыдагъэкIых.⁷⁴

Адыгабзэм диалектиплI кыыхеубытэ: абдзахэр, бжьэдыгъур, кIэмгуер, шапсыгъэр. Адыгэ литературабзэм ыльапсэр кIэмгуе диалектыр ары.

КIэмгуе диалектыр адыгэ литературабзэм лъапсэ фэхъуныр кызыхэкIыгъэр мыхэмэ япхыгъ: 1. КIэмгуе диалектым ифонетикэ нэшанэхэр, бжьэдыгъу ыкIи шапсыгъэ диалектхэм ялытыгъэмэ, нахь лыкIотагъэхэу, нахь псыхъагъэхэу, нахь кызырыкIохэу щытых. 2. КIэмгуе диалектыр гупчэ диалектэу щыт: зы бгъумкIэ абдзахэхэмрэ кьэбэртаехэмрэ игъунэгъух, адырэ бгъумкIэ бжьэдыгъухэмрэ шапсыгъэхэмрэ гъэзагъэх. Ащ фэдэ географие чыпIэр кIэмгуе диалектым зэриубытырэм мэхъанэшхо иI.

А. Тхыгъэм елытыгъэу джэуапхэр къяшъут.

1. Адыгабзэм итхыбзэ итарихъ сыд фэда? КIэкIэу кьэшъутх.
2. Адыгабзэм кыыхиубытэрэ диалектхэр сыд фэдэха?
3. Адыгэ литературабзэм лъапсэ фащIыгъэ диалектыр тара?
4. Гупчэ диалектыр тара, сыдым пае?

Б. Тыркубзэм итхыбзэ итарихъ кIэкIэу адыгабзэкIэ тэжъугъэтх.

В. Тхыгъэм хэт цIэпакIэм ащыщ тфы кьэжъугъэгъот, сыд фэдэ цIэпакIэха кьэшъутх.

Г. Тхыгъэм хэт глаголхэм ащыщэу щы кыыхэшъух, глаголхэр шъхьэхэмкIэ зэшъухъокихI.

ЕДЭИУН

УСЭУ «АДЫГЭХЭР», УСЭУ «СИНЫДЭЛЬФЫБЗ»

Адыгэ тхэкIошхоу МэщбэшIэ Исхъакъ иусэу «Адыгэхэр» зыфиIорэм тежъугъэдэIу.

АДЫГЭХЭР

Щэпсэух дунаим адыгэ лъэпкъхэр,
 Дахэшъы дахэ ягугъэ нэпкъхэр.
 Тыгъэм кIэгушIух,
 Ощх дахи пэплъэх.
 Яхьэсэ шIагъи чIыльэм щэшъхьальэ.
 Цыфыр къафэхъумэ, гушIуагъом пае,
 ШхончкIэ ошьогу, огу дэуаех.

⁷⁴ Гъыщ Н. Ып.кэ. Н. 5.

Насып кьежыапIэр чыгыкIэ фаублэ,
КыфэкIмэ, блэкIрэм фэхьун жьаупIэ.
Щэпсэух дунаим адыгэ лъэпкьхэр,
Дахэшгы дахэ ягугьэ нэпкьхэр.⁷⁵

А. Анэрэ едэIугьом ыуж усэм щыц тыгу кынагэхэр кьэтэжьугьэIуат.

Б. Усэу тыздэIугьэр гукIэ зэтэжьугьэгьаиI.

В. Усэм пкыгьуацIитф кьыхэжьугьэиц, мыхэр хэтэу гуцыIэухыгьэ жьугьэпсы.

Адыгэ усакIоу Бэрэтэрэ Хьамид адыгабзэм фитхыгьэ усэу «Синьдэльфыбз» зыфиIорэм тежьугьэдэIу.

СИНЫДЭЛЬФЫБЗ

Джыри згьэшIэнэу сэшIэ сэ гьышгьэ,
Ау сымьшIэжьмэ синьдэльфыбзэ,
Нарт Саусырыкьо сшIэна ихьышгьэ,
Айдамыркьан сшIэна игьыбзэ?

СIорэмылгыжьи адыгэ псалгьэр,
Сянэ сьдэуштэу ыцIэ кьесIона?
Сьбзэ Iумылгьмэ, шIульэгьу пщыналгьэр
Сльэпкь сьдэуштэу фэзгьэлэжьэна?

СэшIэ сэ Iэджи адыгэ хабзэр
ШьорышI тамыгьэ зыфишIыжьиыгьэу,
Ау Пшызэ икIмэ, иадыгабзэ
ЗигьэнэшIошIэ цыгьупшэжьиыгьэу.

СикIыгь сэ Пшызи, сикIыгь хэгьэгум,
Ау сщыгьупшэжьиыгьэп лъэпкьым ыльапсэ,
Гупшысэ кьабзэу дэльыр сьбгьэгум
КьырысIотагь сэ сиадыгабзэ.

Адыгэ усэу сыкьызэджагьэр
СырихьылIагь сэ зыгу лыIэсыгьы,
Адыгэ тхыльэу афыздэсцагьэр
Анахь тынышIухэм апэ зышIыгьы...

Зьбзэ дэдзыхы зышIырэ цIыфыр,
О кьыпфэсэшIы зы дао закьо:

⁷⁵ Унэрэжы Мир. Адыгэ Хабз 1. – Мыекьуапэ, 2007. Н. 7.

Пфэпшыныжыына нымкIэ учIыфэ,
Пфэщэчыжыына льэпкыымкIэ хьакьыр?⁷⁶

А. Усэм елгытыгъэу учIэхэм джэуап къятэжъугъэт.

1. Льэпкыым ыльапсэр сыда?
2. ЗыбзэкIэ мыгушыIэрэм сыда шIокIодырэр?
3. Зыбзэ дэдзых зыщIырэм фашIырэ даор сыд фэда?
4. Усэм хэт цIэпапкIэхэр къэжъугъот, ахэр купэу зыхахьэхэрэр къашьуIо.

Б. Ныдэльфыбзэм ехьылIагъэу тигунышыхэр къэтэжъугъэIуат.

«СИНЫДЭЛЬФЫБЗ» УСЭМ ИГУЩЫПАЛЪЭ ЦЫКIУ

ПкыгыуацI	Глагол
адыгэ/бгъэгугу/бзэ/гъэ гъыбз/гу/гупшысэ дао/льапсэ/льэпкь ны/ныдэльфыбз псалъэ/пщыналъ тамыгъэ/тыны/тхыль усэ/хабзэ/хэгъэгугу хьышъ/хьакь/цIэ чIыфэ/шIульэгъу	гъэлэжъэн/фэгъэлэжъэн гъэшIэн/дэлын/еджэн зыгъэнэшIошIын/икIын лбыIэсын/рехьылIэн пщынын/пщынэн шIын/фэшIын/шIэн щыгъупшэн/ щэн/здэщэн/щэчын Iон/Iулын/Iорылын/Iотэн

В. Гущыпалъэм хэт гущыIэхэр дгъэфедээ гущыIэухыгъэ тфырытф зэхэжъугъэуцу.

ГУЩЫПЭН

АСХЬАД ЯДЭЖЪ КЪЕГЪЭЗЭЖЫ

Асхьад ячылэ зыщыдэхьажыным ныо горэм шкIэ плъыжъ цыкIу горэ къыфыжъэу ыльэгъугъ. Ныом кIалэм гу къылытагъ, IэльэныкъомкIэ бэщ псыгъо кIыхьэу ыIыгъым зытыригъакIээ, ыIэ ынатIэ Iульэу къэпльагъ.

КIалэр нахь благъэ къызэхъум, зэхыригъэхэу ныом къыIуагъ:

– Хэта, нынэ, тхэ зэтагъэу укъызфэIожыгъэр? Уянэ гущэ уиIэмэ, Iаджи бгъэгугушIон.

⁷⁶ Шьаукъо А. Ып.къэ. Н.33-34.

Асхад ышхъэ кыпхъуати, чемоданыр ыгъэуцуи, ныом кIэрыльэдагъ, зырищэкIыгъ, гуIээ, кызылуипхъотыгъ:

– Орыба, нан, сыкыызфэкIожыгъэр!

Зэ шъхам ыльэгъурэр ышIошъ мыхъоу, ныор щтагъэ, зэльапIэ инхэр зэрыхъэгъэ нэгуфыр чъэкIыгъэ, ыIупшIэхэр къэхъублэблагъ, ыIэмэ псэ ахэмылгыжъ пIонэу, зыдимышIэжъэу бэщыр IэкIэзыгъ.

– А сикIэлэхъу! Къурмэн сызфэхъун! – ышIошъ мыхъу фэдэу, ныор къэупчIагъ, чылэ гъогу шъыпкъэм зэрэтетыр ыгу къэкIыжьи, ышхъэ кыIэтыгъ, ыIэхэр кызэкIихъажыгъ, ыкIо IаплIкIорэгъ рищэкIыгъэу чылэгум зэритыр емыкIу зыфильэгъужъэу зиплтыхъагъ гуIээ. Ожъубаныкъомэ яныо лъэкурэ шъхъатехъо цыпэмкIэ ынэпсыхэр кIилъэкIыкIыгъ, еIэбэхи бэщэу IэкIэзыгъэр кышIтэжыгъ. ИлъэситIум ехъугъ икIалэ кызымыкIуагъэр, нэмыкIымэ зэрашIырэм фэдэу, сыкыэкIожы ыIоуи, макъэ къаригъэIугъэп.

– Мыдэ, кысэт а пIэ едзэкIыгъэр, сикIэлэхъу. Тхъам сигъэлIагъ, утепшъыхъагъэ гущи гъогум...

Шульэгъуныгъэ фабэр къебэкIэу, гъэшIо гущыIэ шъабэхэр ным кыIушъэшъыкIыгъ.

– Хъау, нан, сыда сызгъэпшъыщтыр...

– Кысэт сэлэ, а пIыгыр...

Янэ гуIээ къэIаби кIалэм, хыльэшхо Iихыгъэ фэдэу плащыр IэкIитхыгъ.

Зэрэхъу хабзэу, Асхад ядэжъ дэмыхъажызэ, кызэрэкIожырэм икъэбар хъаблэм дилъэсагъ. Мары джыри яунэ нэсыжыгъэгъоп, ау къэбарыр ащи ильэдэгъах. Ышыпхъу нахыкIэу Сурэт къэчъэ! НэкIубэ фыжъмэ шэпIыыр къахехы, ынэмэ дэнагъо акIэлъэшъуагъэ фэд, шъхъац чIыпцIэ Iужъу кIыхъэр утысэхэу ыплIэIу идзагъ, мэээ кIихъэгъакIэу ынапцэхэр тетхыхъагъ. IэльэныкъомкIэ дэнэ косынкэ къолэныр егъэкIэрао, къачъэрэп, къэбыбы нахъ!

– ЕгъашIи чылэмэ зэрамышIэу мээекIо. ТымышIахэу къытшъхъарыхъажыгъ. Джары ащ ишэныр!

Сурэт ыш рыпагэу, игушыIэхэр цыфмэ зэхаригъэхи, жыы кыIуумыкIыжъэу ышнахыжъ дэжъ Iульади IаплIыкIэ зыжэхидзагъ.⁷⁷

А. Лъэустэн Юсыф ироманэу «Ожъубаныкъохэр» щыщ тыкыызэдэжэгъэ нычыгъом хэт гурышIэхэм яхылыIагъэу тызэдэжъугъэгъущыI.

⁷⁷ Къуныжъ Мыхъамэд. Литературэм реджэнэу тхыль 7. Мыскъуапэ, 1994. Н. 105-106.

Б. Адыгабзэм шапхъэхэу кышыИотагъэм яхьылIагъэу тызэдэжъугъэгуицI.

СЫДА ЗЭДГЪЭШАГЪЭХЭР

ГушыIэухыгъэхэм ящыкIэгъэ гушыIэхэр хэжъугъэуцожь. Джэуану къяшутыгъэхэм елытагъэу 1, 2, 3, 4, 5 зыфэжъугъэуцу.

I

Адыгабзэр/цIэпапкIэхэр/мыгъэнэфагъ/зие/сяткIи/тхыбзэ/кIэмгуе/
адыгэхэм/сэ/1918-рэ/сянэшымрэ/бзэр/хэт/иабхъаз-адыгэ/
сятэшыпхъумрэ/ кIэмгуе/

1. Дунаим тет лъэпкъхэм ащыщ альэпкъыбзэ ары. Лъэпкъхэм ауж дэдэу аIэкIэзы.
2. Адыгабзэр Кавказ бзэ быным къутамэм щыщ.
3. Адыгабзэм диалектиплI иI: абдзах, бжъэдыгъу,, шапсыгъэ.
4. Адыгэ литературабзэм ыльапсэр диалектыр ары.
5. Пкъыгъохэм ачыпIэкIэ гушыIэухыгъэхэм щагъэфедэ.
6. ЦIэпапкIэхэр куп-купэу гошыгъэх: шъхъэ, къэзгъэлягъорэ,, упчIэ, мыдэныгъэ,, шъхъэфэшIэжъ.
7. Мы тхылъыр сэсий мо тхылъыр ия?
8. Мыхэр сиIахьылых, сэ сянэкIи Iахьылхэр сиIэх.
9. СятэкIэ сиIахьылхэр сятэшымрэ, сянэкIэ сиIахьылхэр сянэшыпхъумрэ ары.
10. Адыгэмэ яIэ зыхъугъэр..... ильэсыр ары.

II

ШIЭНЫГЪЭМРЭ ГЪЭСЭНЫГЪЭМРЭ ЗЫФИОРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.2.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКIЭНХЭР

Дунаир зыгъэнэфырэр тыгъэ,

Дунаир зэзыгъэзафэрэр шIэныгъ

ЕДЖЭН

АДЫГЭ ЛЪЭПКЪЫМ ИГЪЭСЭГЪЭШХОУ НЭГУМЭ ШОРЭ

Адыгэмэ ящыIэкIэ-псэукIэ нахьышIу зышIыщт пстэуми яльыхъуакIоу, яльэгъохэщэу, лыгъэшхорэ губзыгъагъэрэ зинэшэнэ гъэсэгъэшхоу Нэгумэ Шорэ щытыгъ.

Ар адыгэ лъэпкъымкIэ апэрэ тарихь ушэтакIу, апэрэ филолог ин.

Адыгэ лъэпкъыр дунаим тетыфэ, Нэгумэ Шорэ ыгурэ ыпсэрэ етыгъэу, игубзыгъагъэ, илЫгъэ иакъылышхо, ищыIэныгъэ иныдэльф лъэпкъ зэрэфигъэIорышIагъэм пае, егъашIэм ащ ыцIэ лъытэныгъэшхо фашIэу, агъэлапIэу агъэшIошт.

Апэрэ адыгэ гъэсэгъэшхоу, адыгэ культурэм, шIэныгъэ-гъэсэныгъэм игъэпсэклэшхоу Нэгумэ Шорэ я XIX лIэшIэгъум ипэублэ Кавказым ианахь общественнэ-политическэ IофышIэ инхэм ащыщэу алыгъэ.

Адыгэ тхыдэжъхэм, пшысэхэм ахэт лIыхъужъхэм афэдэу, ныбжьи амыльэгъугъэ, зигугъу амышIыгъэ къиныгъохэм Нэгумэ Шорэ къагъэщтагъэп, къызэкIагъэкIуагъэп, гъэсэныгъэ Iофэу рихъыжъагъэр егъашIэм мыкIодыжъын щытхъу хэлъэу, адыгэ лъэпкъым физэшIуихыгъ.

Нэгумэ Шорэ ишIушIагъэхэр:

1. Апэрэу Нэгумэ Шорэ адыгэмэ ятарихь афызэхигъэуцуагъ;
2. Осэшхо зиIэ оредыжъхэр, гущыIэжъхэр къыугъои лъэпкъым къыфигъэнагъ;
3. Апэрэу IорыIуатэм иуцэтын ригъэжъагъ. Ащ пае IорыIотэ шIэныгъэм (фольклористикэм) икъежъапIэ Нэгумэ Шорэ ыцIэ рапхы ыкIи IорыIуатэм шIэныгъэм илъэпсэгъэуцоу алыгъэ.
4. Апэрэ гущыIалъэр, апэрэ адыгэ бзэхабзэр (грамматикэр) зэхигъэуцуагъ, ацкIэ адыгэ филологием ылапсэ ыгъэчъыгъ.

Лъэпкъхэм къакIугъэ гъогур, ахэмэ ятарихьхэр, ядунэеплъыкI, бзэу зэрыгущыIэщтыгъэхэр дунаир щэлэфэ цIыфмэ зэрагъэшIэнэу ящыкIэгъэщт. Нахь илъэсыбэ тешIэ къэс Нэгумэ Шорэ итхыгъэмэ ямэхъанэ ахэхъошт нахь, къащыкIэщтэп.

Адыгэхэр зэфагъэм, гъэсэныгъэм, цIыфыгъэм, лъэпкъ шъхъэ лъытэжъыным, щыIэкIэ дахэм афищэу, лъэпкъым лъэгъохэщэу иIагъэхэм къахэлыдыкIэу, адыгэмэ ягъозэшхоу шIэныгъэ гъэпсэхэм Нэгумэ Шорэ апэ итыщт.⁷⁸

А. Тхыгъэм елытыгъэу унчIэхэм джэуап къяшъут.

1. Нэгумэ Шорэ хэта?
2. Адыгэхэм Нэгумэ Шорэ сыдым пае лъытэныгъэшхо фашIыра?
3. Нэгумэ Шорэ илъэпкъы сыд фэдэ шIуагъэхэр филэжъыгъа?
4. Нэгумэ Шорэ сыд фэдэ лIэшIэгъум псэугъа?

Б. ГущыIухыгъэхэм унчIэхэр афэжъугъэуцу.

1. Нэгумэ Шорэ адыхэхэр зэфагъэм, гъэсэныгъэм, цIыфыгъэм, лъэпкъ шъхъэ лъытэныгъэм фищагъ.
2. Адыгэхэм ятарихь апэрэу зэхэзыгъэуцуагъэр Нэгумэ Шорэ ары.

⁷⁸ КIэрэщэ Зайнаб. **ШIэныгъэгъэпс гъозэшхоу Нэгумэ Шор.** Мыекъуапэ: Республиканское издательско-полиграфическое объединение «Адыгея». Н. 5-6, 87-88.

3. Ар тарихъ ушэтакIу, филолог ин.
4. Нэгүмэ Шорэ я XIX лэшIэгүм Кавказым шыпсэугъ.

В. Тхыгэм хэт пкыгъуацIэхэмрэ цIэпакIэхэмрэ акIэжсугъэтхь.

БЗЭХАБЗЭ

**ГУШЫПЭХЭР ЗЭПЫТЭУ, ЗЭПЫМЫТЭУ Е ДЕФИС ДЭТЭУ
ЗЭРАТХЫРЭР**

ПкыгъуацIэхэр. КIэджыкIыжын

Бэ лэпсэ гушыIэхэм ашыщэу пкыгъуацIэм пкыгъор кьегэлыагъо, ыцIэ кыреIо. ПкыгъуацIэхэр куп-купэу агошых: кызырыкIохэр, унаехэр, цIыфыр кызырыкIрэр, пкыгъор кьэзгэлыагъорэр. ПкыгъуацIэм гьэнэфагъэ, мыгъэнэфагъэ шыуашэхэр иI. Зы пчъагъэми, бэ пчъагъэми еты, падежхэмкIэ зэхьокIы.

Шысэ:

КызырыкIохэр: кьэгъагъ, чыгыр, цIыфы.

Унае: Адыгэ хэку, Тыркуе, Кавказ.

ЦIыфыр кызырыкIхэрэр (хэт?): ныбджэгъу, кIалэ, пшъашгъэ, ны.

Пкыгъор кьэзгэлыагъохэрэр (сид?): унэ, псы, ошхы, дунай.

ПкыгъуацIэхэр адыгабзэм падежхэмкIэ зэхьокIы:

Падеж	Мыгъэнэфагъэ	Гьэнэфагъэ
ЦIэеIо	цIыфы	цIыфыр
Эргатив	цIыфы	цIыфым
Лэжь	цIыфкIэ	цIыфымкIэ
Гьэунэф	цIыфэу	цIыфэу

ГушыIэхэр зэпытэу, зэпымытэу е дефис дэтэу зэратхырэр

1. ПкыгъоцIэ зэфэшъхьафхэм альапсэхэр зэхахьээ, кызыздагъэпсыгъэ гушыIэ зэхэльыр зэу, зэпымыхыгъэу, дефиси дэмытэу атхы: *ку + лэамыдэж = кулэамыдэж, тхьэ + мафэ = тхьэмаф.*

2. ПчъэгъацIэ зэхэльхэр зэпытэу атхы: – *Моу шьымIу горэ фигъахьу!-еIо ащ.*

3. *пчъэгъэцIэ мыгъэнэфагъэхэу лэпсэ кыкIэIотыкIыжсынкIэ гьэпсыгъэхэр дефис дэтэу атхы, ау пкыгъуацIэу зигъусэм патхэх: тхыльымIу-цы (горэ), килограммищ-плIы (горэ кьэишэф).*

4. Лъэпсапэу зэ-кIэ кыригъэжьэрэ гушыIэхэр, зэдэль, зэкIад, зэкIэль, зэкIэт, зэпыль, зетель, зетет зыфиIохэрэр, пкыгъуацIэм пытэу атхых: *цокъээзэкIад, шъэжъыезэдэль, кузэкIэт.*

5. ПкыгъоцIитIоу гъэIорышIэн шыкIэмкIэ зэпхыгъэхэр зэпымытэу атхых: *чылэм ыгъун – чылэ гъун, псым инэпкъ – псы нэпкъ, хым ыIушыу - хы Iушыу.*

6. Шъхъэ лъэпсапэхэр пкыгъоцIэ унаемэ апатхэрэп, шъхъафэу атхых: *Ти Мыекъяупэ, Шъуи Москва, уи Аскэр.*

7. Чыналгэм илъэныкьо зэфэшъхъафитIумэ ацIэхэу гушыIэ зэхэлъым иIэкIоцI мэханэ зэдэзыгъэпсыхэрэр дефис дэтэу атхых: *темыр -къохъэпIэ, темыр - къокIыпIэ.*

8. Мэханэ гъэнэфагъэ зиIэ пкыгъуацIэм е пльышъуацIэм имэкъэпэджэжъэу изакъоу жабзэм щамыгъэфедэрэр («нэмыкIхэри» зыфэпIон мэханэ зиIэр) кыкIэлъыкIо зыхъукIэ, гушыIэ зэхэлъым иIахыгъуитIумэ азыфагу дефис дагъэуцо: *ахъцэ-жъуахъцэ, джанэ-жъуанэ, кIалэ-гъуалэ, къолэн-сэлэн, дыргъ-сыргъ, IэмэкIэ-лъэмакI.*

9. КыкIэIотыкIыжъ зыхэлъ Iахъэу гушыIэзэхэлъым хэтхэр дефискIэ зэгуагъэушъхъафыкIых: *зэи-зэишъхъухэр, Iэпэ-лъап, Iэмэкъэ-лъэмакъ.*⁷⁹

ТХЭН

ЛЪЭПЪ ГЪЭСЭНЫГЪЭМ ИКЪЕЖЪЭШАГЪ

Адыгэхэм ясабийхэм апае Мыекъяупэ еджапIэ кызыщызэIуахыгъагъэр илъэси 155-рэ мэхъу. Урыс-Кавказ заор уцужыгъэкIагъ. Илъэсишгъэм ехъурэ зишъхъафитныгъэ фэбэнэгъэ адыгэхэр заом кыкIэрызыжыгъагъэх. ТхэкIэ-еджакIэ зыщызэрагъэшIэщт, езыгъэджэщтхэри яIагъэхэп, еджапIэхэр кызыIуахынхэм тегъэпсыхъэгъагъэхэп.

1866-рэ илъэсым адыгэ кIэлэцIыкIухэм апае апэрэу Мыекъяупэ къушъхъэчIэс еджапIэр кыщызэIуахыгъ. ЕджапIэм илъэсиплIэ щырагъаджэщтыгъэх, апэрэ илъэс еджэгъум урысыбзэр, кыкIэлъыкIохэрэм дерс зэфэшъхъафхэр щызэрагъашIэщтыгъэх. КIэлэеджакIохэм шIэныгъэу арагъэгъотырэм ыкIи еджапIэхэм япшъэрылхэр зэрагъэцакIэхэрэм урыс пачыхъэм ышъхъэкIэ ыналэ тетыгъ. КъушъхъэчIэс еджапIэхэм яхабзэ ыIоу зэхагъэуцогъагъэм ежыр ыIэкIэ кIэтхэжыи зэраштэгъагъэми еджапIэхэм зэралыплъэщтыгъэр къеушыхъаты.

Тарихълэжъэу Г.А. Ананенкэм къалэу Мыекъяупэ кырыкIуагъэр зэригъэшIэным охътабэ тыригъэкIодагъ. Ащ кызызэриIощтыгъэмкIэ, московскэ архивхэм ащыщ «КъушъхъэчIэсхэм яеджапIэхэм я Устав» чIэлъэу ыпэ къифэгъагъ ыкIи ялъэIуи ащ копие кытыраригъэхыгъагъ. А хабзэм пачыхъэм

⁷⁹ Тхъаркъуахъо Ю. Ып.къэ. Н. 58-73.

ылапэ зэрэклэдэжыгыгэр зэрилэггуггэр этнографым кылоштыгь. Хабзэм зэритыгэмкIэ, кьушьхьэчIэсхэм якIалэхэм еджапIэхэм урысыбзэр, дин шIэныггэхэр, хысапыр, географир, быслымэн хабзэхэр ыкIи черкесыбзэр ащызэраггэшIэнхэ фаеу итыгь.

Адыгэ кIэлэцIыкIухэм янэ-ятэхэм еджапIэу афатырэр, зыхэтхэ лъэхъаным елгытыггэмэ мымэкIаггэми, ильэс псэум ар ауггюиштыгь, ясабийхэм шIэныггэ яIэ хьумэ, якъыл зыкыызэрээIуихыштыр ыкIи псэукIэшIум зэрэфишэцтхэр кьагурылоштыгь. Кьоджэ чыжъэхэм кьарыкIырэ кIалэхэр мафэ кьэс янэ-ятэхэм адэжэ кIожьынхэу амал зэрямыIаггэм кьыхэкIэу еджапIэм пансионат кьышызIуахыггэ. Ащ шаггашхэцтыггэх, шычъыештыггэх, нэмыкI фэIо-фашIэхэри ащафаггэцакIэцтыггэх. Ар кIалэхэмкIэ гупсэфыгь.

Апэрэ ильэсхэм еджапIэм щеджэггэ кIалэхэм ащышхэм лъэпкь культурэм зыкыеггэлэтыггэнымкIэ ыкIи цIыфыбэ шыIакIэм цIыфхэр хэцэггэнхэмкIэ инэу яшIуаггэ кьэкIуаггэ, ацIэхэр Адыгеим ыкIи Темыр Кавказым ащызэлашIаггэх. Ахэм ащышых Сихьу Сэфэрбий, Цэй Нухьэ, Хьатхьохьу Алджэрые, НэмытIэкьо Кьадыр, Гито Дзасоховыр, нэмыкIхэри.

1871-рэ ильэсым Мыекьопэ кьушьхьэчIэс еджапIэм псэупIэу Усть-Лабинскэ дэтыггэм щеджэхэрэри кьащэжыггэ. Ащ гьогу тэрэз екIуалIэцтыггэп, нэмыкI псэупIэхэм ахэдзыггэу шысыгь. Ахэр яушьхьаггэу кIэлэеггэаджэхэри ащ дэсынхэу ыкIи Iоф шашIэнэу фэяггэхэп, кIалэхэр езыггэаджэхэрэр икьуштыггэхэп. А лъэхъаным кIэлэеггэаджэ пстэури кьушьхьэчIэс еджапIэхэм аштэцтыггэхэп, ахэм университетхэр кьаухыггэу шытынхэ фэяггэ. Дэггэу еджэрэ кIалэхэм стипендие/бурс кьаратыштыгь. ЕджапIэр кьэзыухырэ кIалэхэм ушэтынхэр амытэу Пшызэ шьолбыр ит сэнэхьат кьэзыт гурыт еджапIэхэм ачIэханхэ фитыггэх. А ильэсхэм Мыекьопэ кьушьхьэчIэс еджапIэр культурэм ылапсэ кьыzscheжьэрэ гупчэу адыггэхэмкIэ хьуггэ. Ащыггэ.

Нэужым еджапIэр тIо зэтэтэу ашIыггэ чырбышхэ унэм кощыжыггэ. Ар еггэаджэн-пIуныггэ Iофхэм дэггэу атеггэпсыхьэггэ. ЕджапIэм Iоф зэришIэрэр зыуплэкIунэу кьакIохэрэм ар Кавказым итхэм ямызакьоу, нэмыкI кьэлэ инхэм кьащызIуахыггэ еджапIэхэми зэрээтеггэпсыхьаггэмкIэ зэрэтекIырэр кьалоштыгь. Адыгэ кIэлэцIыкIухэм урысыбзэр ащ шызэраггашIэцтыгь, литературнэ-музыкальнэ пчыхьээзхахьэхэм усэхэр, орэдхэр кьащалоштыггэх, урыс литературэм нэIуасэ зышчыфашIыштыгь. КIэлэеггэаджэхэр яггусэхэу пьесэхэм ащышхэ сценэхэр кьыздэшIыштыггэх, ахэм янэ-ятэхэр кьараггэблаггэцтыггэх.

Апэрэ еджапIэу адыггэхэм кьафызIуахыггэггэр непэ кьызнэсыггэм Мыекьуапэ зэрэдэт. Нэужым ащ мээ техникумыр, мэкьумэц техникумыр чIэтыггэх. Непэ ар Мыекьопэ кьэралыггэ технологическэ университетым иеджэпIэ псэуалIэхэм ащышхэ. Джыри ащ изытет дэп, итепльи дахэ, Лъэпкь театрэм исэмэгубггукIэ В.И. Лениным исауггэт ыпашхьэ итэу шыт. Унэр бэмэ мафэ кьэс альэггэу, ау ащ апэрэ адыгэ еджапIэр чIэтыггэмэ пстэуми ашIэрэп. Итепльэ зэхьокIыггэп. Ильэси 155-кIэ узкIэлэбэжьмэ зыфэдаггэм зэрэтэт.

Адыгэхэм якIалэхэм шIэныгъэ зэрагъэгъотынэу зыщырагъэжыгъэ унэм гъэсэныгъэр мыкIодыжын былымэу зэрэщытым гупшысэкIэ уфещэ.⁸⁰

А. Тхыгъэу тыкыызэджагъэм елътыгъэу упчIэхэм джэуап къышъут.

1. «Дунаир зыгъэнэфырэр тыгъэ, дунаир зэзыгъэзафэрэр шIэныгъэ». Мы гущылэжым къыжъугуригъэIуагъэр сыда?
2. Мыекъуапэ апэ дэдэу къыщызэIуахыгъэ еджапIэм ыцIэ сыда?
3. ЕджапIэр сыд фэдэ илътэсым къызэIуахыгъа?
4. Мы еджапIэм щеджагъэу Адыгеим ыкIи Кавказым щыцIэрыIохэр хэта?

Б. Мы гущылэжэр хэтэу гущылухыгъэхэр зэхэжъугъэуцу.

1. ШIэныгъэ:
2. Гъэсэныгъэ:
3. КIэлэегъадж:
4. КIэлэеджакIу:

В. Гущылухыгъэхэр тэрэзэу зэхэжъугъэуцуи мэхъанэ зиIэ едзыгъо жъугъэпсы.

1. 1866-рэ илътэсым адыгэ кIэлэцIыкIухэм апае апэрэу Мыекъуапэ къыщызэIуахыгъэ еджапIэм
2. ыкIи лъэпкъ культурэм зыкъегъэлэтыгъэнымкIэ цIыфыбэ щылакIэм цIыфхэр хэщэгъэнымкIэ инэу яшIуагъэ къэкIуагъ
3. Сихъу Сэфэрбий, Цэй Нухъэ, Хъатхъохъу Алджэрые, НэмытIэкъо Къадыр, Гито Дзасохов
4. урысыбзэр, дин шIэныгъэхэр, хысапыр, географир, быслъымэн хабзэхэр ыкIи черкесыбзэр щызэрагъэшагъ

ЕДЭIУН

НЫБДЖЭГЪУР – НЫБДЖЭГЪУМЭ

Ныбджэгъур – ныбджэгъумэ,
ЕгъашIэм къыбгот.
Ныбджэгъур – шульэгъумэ,
ИцуплътIа гуIэт.
Ытамэ, о птамэу
Уихыльэ теплъхъэн.
Угу илътыр къыльэгъоу,
Уапашхъэ къыхъан.
Ныбджэгъу зимыIэм –
ЫIэхэр кIако.
Жыыбгъэр къытекIо
Къурэу зизакъом.

⁸⁰ Шъаукъо Аслъангуаш. Лъэпкъ гъэсэныгъэм икъежэпIагъ — Адыгэ макъ (adygvoice.ru). Ихъагъу: 18.12.2020.

Ныбджэгур – ныбджэгумэ,
 Уигэгьощэнэп.
 Мысагэ кыбдешэмэ,
 Кыбдищээнэп.
 Ыгу ущыщ урищыклагэу,
 А зы быдзыщэм узедешуагэу.
 Ащ фэдэ ныбджэгур спсэ езгэпшэн,
 Хьадэгьу пашхэми сщымыгьупшэн.⁸¹

А. Усэм шьуедэгу унчлэхэм джэуап кьяшгьут.

1. Усэу тызэдэгугээр кызытегущычэрэр сыда?
2. Ныбджэгьушум игьэсэнэгьэу усэм кыыхэщырэр сыда?
3. Усаклом ныбджэгьу зимычэр кызырегьэлыагьорэр сыд фэда?
4. Усэм хэт пкыгьуацлэхэм аклэжьугьэтхь.

Б. «Ытамэ тэ ттамэу тихьылгэ зытетлгьэхьшгун» тиныбджэгьухэр кьэтэжьугьагу.

В. Гущычэ зэблэдзыгьэхэртэрэзэу зэжьугьэгьус.

гулэт	клакгу
хьылгэ	гум
лэ	гушлгэ
иль	тель

ГУЩЫЧЭН

ПЦЫ

Сэ сишлшлыкэ, пцым нахь дэй щычлэп. Ар кызызгурылуагээр бэшагэу, ильэситф нычлэп сыныбжыгээр. Ащыгьум кысэхьулэгьагьэм сыкытемыгущычлээ, синыбджэгьу зэрыфэгьагэ чьпчлэм игугьу кьэсшыжы сшлшгьу.

А мафэм сибысымыгээр синыбджэгьу ары. Ыдэжь хьэклакло сызыщычэр мэфитгу хьугьагэу. Кьалэм уиклэу кьоджэ рэхьатым узыклоклэ нахь огупсэфымэ сшчэрэп, зечьэн-гулэныр маклэ мэхьу. Мэфитгум дэгьоу зызгэпсэфыгь. Етланэ сызгьэтхьэжыгьапэр ныбджэгьум ишэожьый ары, нэщх-гушх зэпыгэу, иупчлэ мыухьжэу, тэ тыщычлэми тауж зэритыщтым пылыщтыгэу. Ятэ зегьэадыгэлл шьыпкьэти, зыгорэ щыт зыхьуклэ, икчалэ ихьэнэ-гьунэ кьыригьахьэщтыгэп. Сэри ащ хэслухьэрэ щылагьэп, тым ыкьо ежь игьэсэн слоти. Армырымэ шьузымэ

⁸¹ Нэхэе Руслан. **Косынкэ пльыжь**. Мыекьуапэ, 1987. Н. 13.

аныхъ Iae хъужыгъэ хъульфыгъабэ тил, хэт щыси, щыти амылоу, нахыжь-нахыкIи щымыукIытэжьыхэу, якIалэхэр апшъашъо дэсыхэу кыздыхрахаакIых.

Шъыпкъэ, сэ сихъатыркIэ ныбджэгъум шъэожъием зытыриIэтыкIын фаеу хъуцтыгъэ, мэгъумытIымыми, зэрэтигъусэм еуцуалIэщтыгъэ. КIэлэцIыкIум ыпсэ ятэ зэрэхэтIагъэр, ац зэрэлуплтыхырэр зыслэгъукIэ, сисабыигъо сыгу къэкIыжьти, кьинэу зэпысчыгъэм кIэлэцIыкIур щысыухъумэ сшIоигъоу, ткIэригъэкIын зиIокIэ ятэ фаздэщтыгъэп. Тым иIэшIугъэ сэц нахъ дэгъоу хэт зэхишIэни.

Яцэнэрэ мафэм щэджэгъоуж хъазырэу сибысым кыдэхъажь, Бжьэдыгъу къалэм (джауцтэу адыгэхэр Краснодар еджэщтыгъэхэшъ, сэри къэсэIо еIошъ, ныбджэгъум нэмыкIыцIэ ыгъэфедэрэп) футболым тыкъепллынэу тызэрэкIоштыр кыIуагъ. ХъакIэм сьд, кыфашIырэр иунашъу аIуагъэба, зи хэсIухъагъэп, сэри сикIас а джэгукIэр, сыныбжьыкIэ зэхъум боу сигуапэу сешIэщтыгъэ.

Зызэрэдгъэхъазырыгъэм охътабэ ыхыгъэп, бисымлахъ зытэIо уж шагум тыкъыдэкIыгъ. Шъэожъьер нэтIуцIэу кытIлыдэкIыгъ. Ятэ зыдимыщэнэу мэщынэти, сэ кысэлъIугъ. ЕтIанэ ятэ екIолIагъ.

— Пыпа, сыздащэба сэри, — убзэ макъэкIэ елъIугъ.

— IукI адэ, о укъесщэкIэу сыхэтын слъэкIыщтэп сэ, дэхъажь, — кызыэриIокIи, сэ зыкысфигъэзагъ. — НекIо, ыуж икI мыш, автобусыр кытэжэ, тыгужъомэ емыкIу.

Шъэожъием джыри нэку-нэпсэу ятэ зырищэкIыгъ, ау адрэр кыкIэкIэлункIи, кыIуигъэкIыгъ.

— Дахъ сIуагъэба!

— Кыздащ шъыу, сэ сигъусэщт, зыкыиплтыхъан мыхъуми, — сфэщыIагъэп сабий нэпсыр зысэлъэгъум.

— КIо, уянэ зыкыегъэфапи кыкIыжь шIэхэу, — IушхыпцIыкIыгъ тыр.

Бнэпсыцэхэр ынэгу кытежьыукIэу, шъэожъьер къэгущIуи, кIитхъугъ.

Ылъэкъо цIыкIухэр псынкIэу-псынкIэу зэблиыхэу зэрэлучыжьыгъэм сэри сыщыгушIукIыгъ.

— НекIо, некIо, къэмысыжьызэ шIэхэу тыдэгъэкI, армырымэ тауж икIыщтэп, — сIэгъуапэ ыкбудыйзэ, ныбджэгъур ежьагъ.

Сапэ ишъи, седжэми кысфэмыуцуоу, «елбэт, тэгужъо» кызыэриIокIызэ, автобусым нэси, итIысхъагъ. Сэри тыдэ сыкIожъыни, сылтыхъагъ. СыкызызэплъэкIым, къэлэпчъэжьыем кыдэчыгъэ шъэожъием кызыэрэкIитхъугъэр слъэгъугъэ, ар ятэ зэресIуагъэзи тыригъэжагъэп, «еу-еу» ыIуи, тежьагъ. Чъыбагъэп шъэожъьер, хъазырэу къэсыгъагъ, игуIэни, игъыни зэрээхэтыр слъэгъугъэти, сыгу кышипIыртIыкIыгъ. Илъэсихым ситэу сятэ сыгъымэ сылтыхъэзэ сызэрэгуIэжьыгъагъэр, ац ыуж нибжьи сызэрэтемыплъэжьыгъэр сынэгу IупкIэу кыкIэуцожъыгъ...

Ар зыхьугьагьэм ыуж джы ильэс тIокIитIум ехьу тещIэжыгьэми, а сятэ сызэригьэпцIэгьагьэр сщыгьупшэрэп, фэзгьэгьун сльэкIырэп. СыцIыкIугьэми шьыпкьэр кьысиIогьагьэмэ кьызгурыIощтыгьэу непэ кьызнэсыгьэми кьысцэхьу.⁸²

А. УпчIэхэм тхыгьэм ялытыгьэу джэуап кьяшгьут.

1. ТхакIом анахь шэн дэй зыфиIорэр сыда?
2. ТхакIор апэ дэдэ загьапцIэм ильэс тхьапшым итыгьа?
3. ХьакIэм кьыфашIырэр иунашгьуа?
4. ТхакIом щымыгьупшэрэр сыда?

Б. ГуцыIухыгьэхэр зэхэжьугьэуцуи мэхьанэ зиIэ зы едзыгьо жьугьэпсы.

1. НекIо, некIо, кьэмысыжызыэ шIэхэу тыдэгьэкI ыIуагь
2. Сибысым футбол тыкьеплынэу тызэрэкIощтыр кьыIуагьэ уж
3. Ятэ, уянэ зыкьегьэфапи кьэкIожь ыIуи шагум дигьэхьажыгь, етIанэ
4. Щагум тыкьыдэкIыгь, шьэожьыери нэтIупцIэу кьытлыдэкIыгь ау

В. Мы гуцыIэхэр хэтэу гуцыIухыгьэхэр зэхэжьугьэуцу.

1. Ныбджэгьу:
2. Бысым:
3. ХьакIэ:
4. Унашгьо:

Г. ПцIым ехьылIагьэу тигуныцысэхэр кьэтэжьугьэIуат.

СЫДА ЗЭДГЬЭШАГЬЭХЭР

ГуцыIухыгьэхэм ящыкIэгьэ гуцыIэхэр хэжьугьэуцожь. Джэуапэу кьяшгьутыгьэхэм елытыгьэу 1, 2, 3, 4, 5 зыфэжьугьэуцу.

II

пIэхэр/ яакьыл/ еджапIэу/ Мыекьуапэ/ апэрэ/ унае/ сщыгьупшэрэп/
гьэсэгьэшхоу/ Кавказым/ инхэм/уихьыльэ/ кьагурыIощтыгь/ дэй/
иунашгьу/ пкьыгьор/ ясабийхэм/ шIэныгьэ-гьэсэнныгьэм/ жьыбгьэр/
кьызэрыкIо/1866-рэ/ уигьэгьощэнэп/ Нэгумэ Шорэ/ кIэлэцIыкIухэм/
Бжьэдыгьу/ сльэкIырэп/

⁸² Кьуекьо Асфар. **Чьыгьэ пкIашь.** Повестхэмрэ рассказхэмрэ. Мыекьуапэ, 2003. Н.179-180, 182.

1. Адыгэ кӀэлэцӀыкӀухэм апае апэрэу Мыекъуапэ ильэсым еджапӀэр кыщызэӀуахыгъ.
2. Адыгэ янэ-ятэхэм шӀэныгъэ яӀэ хьумэ..... зыкӀызэрэзэӀуихыщтыр ыкӀи псэукӀэшӀум зэрэфищэщтхэр
3. Апэрэ адыгэхэм къафызэӀуахыгъагъэр непэ кызнэсыгъэм..... зэрэдэт.
4. Бзэ лъэпсэ гушыӀхэм ащыщ пкыгъуацӀэм кӀегъэлыагъо.
5. ПкыгъуацӀэр купитӀоу агощ:,
6. Адыгэхэр Краснодар кӀалэкӀэ еджэщтыгъэх.
7. Адыгэхэм, хьакӀэм кыфашӀырэр..... аӀо.
8. ПцӀым нахь щыӀэп, ильэсихым ситэу сятэ сызэригъэпцӀэгъагъэр, фӀэгъэгъун
9. Апэрэ адыгэ, адыгэ къультурэм,-..... игъэпсэкӀошхоу я XIX лӀэшӀэгъум ипӀэублэ..... ианахь общественнэ-политическэ ӀофышӀэ ащыщэу альытэ.
10. Ныбджэгъур-ныбджэгъумэ, теплъхьэн, ныбджэгъу уимыӀэмэ кӀако хьун кыптекӀон.

III ЩЫӀЭКӀЭ-ПСЭУКӀЭ ЗЫФИӀОРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.3.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦӀЭКӀЭНХЭР

ХэбзэшӀу бзыпхьэ тырахы

ЕДЖЭН

ХЪАКӀЭЩ

Адыгэмэ хьакӀэр егъашӀэм агъэлыапӀэ. Якъэлэпчъэ дэхьагъумэ аӀут шышӀоӀумэ ащыублагъэу хьакӀэщ унэмэ ащакӀэкӀыжъэу ар къаушыхьаты. Гъогум кытекӀыгъэ хьакӀэр ихьанэу хьакӀэщыпчъэр ренэу зӀухыгъэ. Къубгъан-лэджэныпсери хьазырэу пчъэкъуахэм къот, ӀапльэкӀри фыжыбзэу пӀэкӀор бармэкъым едзэкӀыгъ. ФэкъолӀ хьакӀэщыр ащ фӀедизэу ӀапӀэкӀэ зэтемыгъэпсыхьагъэми, хьакӀэм ищыкӀэгъэщтхэр итых. Пхъэ пӀэкӀор, Ӏанэ, пхъэнтӀэкӀу заул. Нэмаз шӀыгъор къэсмэ, нэмаз ришӀынэу къубгъан-лэджэныр зыдэщыт дӀэкъ жэкъым нэмазлыкӀери, нэмазщыгъри кыпӀэщы. ЧэмыкӀэм хэшӀыкӀыгъэ бӀдзэуалъэми пхъэ пӀэкӀорыр зыдэщыт дӀэкъыр ичӀыпӀ.

Пщы хьакӀэщымрэ фэкъолӀ хьакӀэщымрэ ягъэпсыкӀэкӀэ зэрагъэхьрэ щымыӀэми, зӀтекӀых. Пщымэ, оркъмэ яхьакӀэщхэр хьоо-пщаох, нэфынэх. ФэкъолӀ хьакӀэщым ит ӀапӀэхэр армэ, ащ итхэм ятеплъэ нэмыкӀ, нэм кыкӀэуцохэу гъэкӀэрэкӀагъэх. БӀдзэолякӀэм изакъоу пщтэми, ар кыуегъашӀэ: пхъакӀэм тыжын тегъэлыдагъ. Джэрз лэджэныр зӀпӀэжыужы, пхъэ пӀэкӀорми ибармэкъ нахь лыаг, Ӏанэр зэрӀпщыӀанэр кыуигъашӀэу, джэхашъом зыкытрӀэтыкӀы. ДӀэкъым дӀэулӀэгъэ алрэгъум Ӏэшэ кӀэракӀэу хэльхэр щызӀпӀэжыуух.⁸³

⁸³ МэщбэшӀэ Исхьакъ. **БзыкӀсо зау**. Роман. Мыекъуапэ: Краснодарскэ тхыль тедзапӀэм и Адыгэ отделение, 1988. Н.107-108.

A. Тхыггэм елгытыггээ унчлэхэм джэуан кьяшгут.

1. Хьаклэщыр сыда?
2. Адыгэхэр хьаклэм зэрэфыщытыр сыд фэда?
3. Пщы хьаклэщымрэ фэкьолл хьаклэщымрэ ятеплээхэр сыд фэда?
4. Адыгэ хьаклэщым икьэбзаггэ тхыггэм сыдэушгтэу кыщыггэлыггэуаггэ?

B. Гуцылэхэр хэтэу гуцылэхыггэхэр зэхэжгуггэуцу.

1. Пхьэ:
2. Бэдзэуальгэ:
3. Джэрз:
4. Шышлoly:

B. Гуцылэ зэблэдзыггэхэр зэжгуггэуцус.

пхьэ	лэджэн
пщы	лэплэкл
фыжыбз	плэкlor
джэрз	хьаклэщ

БЗЭХАБЗЭ

ПЛЫШГЬУАЦЛЭХЭР КЪЭЗГЪЭПСЫРЭ ЛЪЭПСАХЭХЭР Плышгьуацлэр. Клэджыкыжыын

Пкыггэохэр зыфэдэр къэзггэлыггэорэ плышгьуацлэхэр ямэхьанэклэ купитлу мэхьу: 1) нэшэнэ плышгьуацлэхэр; 2) ехьыллэггэ плышгьуацлэхэр.

Пкыггэуацлэм ыуж итэу аггэфэдэрэ плышгьуацлэхэр нэшанэх. Пкыггэор итеплэклэ, ышгьоклэ, иинаггэклэ зыфэдэр кьяггэлыггэо. Ехьыллэггэ плышгьуацлэхэр пкыггэуацлэм ыпэ етых, пкыггэор зыхэшлыкыггэр, охьтэ, чьплэ нэшанэхэр кьяггэлыггэох.

Нэшэнэ плышгьуацлэхэм зэфэггэдэн шьуашэхэр ялэх ыкли зэоггэпшэшгух, ау ехьыллаггэ плышгьуацлэхэм ац фэдэ шьуашэхэр ялэп.

Пкыггэуацлэмрэ плышгьуацлэмрэ зэггусэмэ падеж клэухыр ыуж ит гуцылэм кыпыхьэу хабзэ.

Нэшэнэ плышгьуацл: дахэ, лушы, фыжы, ггэшлэггон.

Щысэ: Пшггэшгэ дах; клэлэ луш; унэ фыжы, тхьль ггэшлэггон.

Нэшэнэ плышгьуацлэм ифэггэдэн шьуашэ зыггэпсырэ гуцылэхэр: нахь, нахьы нахь.

Щысэ: А пшггашгэр нахь дах.

Клэлэ цыкьлур клэлэ нахьыжыым нахьы нахь луш.

Нэцэнэ пльышгуацIэм икъебэкрэ шгуашэ зыгъэпсырэ гуцыIэхэр:
анахь, дэд.

Щысэ: Ар анахь пшгъэшгъэ дах. Ар кIэлэ Iуш дэд.

ЕхьылIэггъэ пльышгуацI: дышгъэ, гъучIы, чырбыш, непэрэ.

Щысэ: дышгъэ сыхъат; гъучI лэныст; чырбыш ун; непэрэ маф.

ПльышгъоцIэ лъапсэхэм къатекIыгъэ нэшэнэ пльышгуацIэхэр къэзгъэпсырэ лъапсэхэхэр

Лъэпсахэу *-шэ*. Мэхъанэм инэшанэ зэрымкыпэрэр къегъэлыагъо, гуцыIэм пае:
фыжъышэ (фыжъы+шэ), шэпльышэ (шэпльы+шэ).

Лъэпсахэу *-жъый*. ГъэцIыкIун мэхъанэ гуцыIэм реты, гуцыIэм пае:
цIыкIужъый (цIыкIу+жъый).

Лъэпсахэу *-нау*. ГъэцIыкIун мэхъанэу гуцыIэм иIэр нахь егъэцIыкIу, гуцыIэм
пае: *цIыкIунау (цIыкIу+нау), тIэкIунау (тIэкIу+нау).*

Нэшэнэ пльышгуацIэхэр мыщ фэдэ лъэпсэ-лъэпсахэхэмкIэ гъэпсыгъэхэу мэхъу:
-жъ, -шхо, -шгъо.

Лъэпсахэу *-жъ*-м пльышгуацIэм гъэлыгъэшын-гъэшIон е кIэнэкIэн мэхъанэр реты,
гуцыIэм пае: *Iушы-жъ, дэхэ-жъ, дэгъу-жъ, мышгъомылы-жъ.*

Лъэпсахэу *-шхо* зыфиIорэм пльышгуацIэм гъэинын мэхъанэр иIэу ешIы,
гуцыIэм пае: *дэхэ-шхо, къэбзэ-шхо, фыжъы-шхо, ины-шхо.*

Лъэпсахэу *-шгъо*-м пкъыгъом инэшанэ имыкыпэу зэрэщытыр къегъэлыагъо,
гуцыIэм пае: *фыжъы-шгъо, гъожъы-шгъо, пльыжъы-шгъо.*

Лъэпсэ-лъэпсахэу *-пльы* ыкIи *-ф(ы)* зыфиIохэрэр пкъыгъоцIэ лъапсэхэм
агуахьэхэзэ нэшэнэ пльышгуацIэхэр къагъэпсы, гуцыIэм пае: *нэкIу-пль, джэ-
фы.*

ЕхьылIэггъэ пльышгуацIэхэр лъэпсахэхэмкIэ гъэпсыгъэ зэрэхъухэрэр

Лъэпсахэу *-(а)шIэ*. Пчъэггъэ пчъэггъацIэхэм къапэхъэ, гуцыIэм пае: *зашIэ
(зы+ашIэ), тIуашIэ (тIу+ашIэ), цаашIэ (цы+ашIэ).*

Лъэпсахэу *-акъо*. Пчъэггъэ пчъэггъацIэхэм къапэхъэ, гуцыIэм пае: *закъо
(зы+акъо), пIлакъо (пIы+акъо).*

Лъэпсахэу *-рэ*. Нэшэнэ пльышгуацIэхэмрэ наречиэхэмрэ къапэхъэ, гуцыIэм
пае: *пэсэрэ (пэсэ+рэ), класэрэ (класэ+рэ), непэрэ (непэ+рэ), тигъосэрэ
(тыгъуасэ+рэ), гъорекIорэ (гъорекIо+рэ), джырэ (джы+рэ).*

Лъэпсахэу *-нэ*. ПкъыгъуацIэхэм къапэхъэ, гуцыIэм пае: *бжыхъэпэ
(бжыхъэ+нэ), гъэтхэпэ (гъатхэ+нэ), пчэдыжъыпэ (пчэдыжъ+нэ).*

Льэпсахэу *-нч(э)*. ПкыгъуацІэхэм къапэхъэ, гущыІэм пае: *гъунэнчъэ (гъунэ+нчъэ), бынынчъэ (быны+нчъэ), акъылынчъэ (акъыл+нчъэ), амалынчъэ (амал+нчъэ)*.

Льэпсахэу *-гъу*. ПкыгъуацІэхэм къапэхъэ, гущыІэм пае: *Іэээгъу (Іазэ+гъу)*.⁸⁴

ТХЭН

АДЫГЭ ЧЫЛЭ ТЫСЫКІТЭХЭМРЭ ЩАГУХЭМРЭ

Адыгэхэр ижъыкІи, джыри къушъхъэми, шъофми ащэпсэух. КъушъхъэчІэс адыгэхэм ячылэхэр псыныбэ къуладжэхэм адэсыгъэх. Шъофрыс адыгэхэм къуаджэхэр чыгІыркІэ, пэнэсэрайкІэ къэшІыхъэгъагъэх. Къуаджэм лъэныкъо пстэумкІи къэлапчъэхэр хэльыгъэх. Ахэр сэхтеом къыІуихыщтыгъэ ыкІи ыгъэпыгъэжыщтыгъэ.

Къоджэ тІысыпІэр псыхъом, мэзым, лэжъэкІупІэхэм апэблагъэу къыхахыщтыгъэ.

Къуаджэхэр хъаблэ-хъаблэу тІысыщтыгъэ. А зы хъаблэм зэунэкъошхэр щыпсэоу хъуштыгъэ. Чылэр зыгъэтІысыщтыгъэр пщыхэмрэ оркъ лІэкъольэшхэмрэ. Чылэм ыцІэ ахэм къатекІэу бэрэ хъуштыгъэ: Очэпщый, Къунчыкъохъабл, Хъатыгъужыкъуай, нэмыкІхэри. ЧыпІэу чылэ тІысыпІэкІэ къыхахыгъэм итефэрабгъоуи къуаджэм ыцІэ хъуштыгъэ: Псэйтыку, Афыпсып, Улап, Лэшэпсын, нэмыкІхэри. Адыгэ лъэпкъ горэм ыцІэ къытекІэуи хъуштыгъэ: Адэмый, Нэтыхъуай, Мамхыгъ.

Адыгэ хапІэр щэу зэтеутыгъагъэ: щагур, хъамэщыр, Іэщыр.

Щагум унищ дэтыгъ: унэшхор, пщэрыхъапІэр, хъакІэщыр. Унэшхор плІэу зэпытыгъ: бысымым итІысыпІ, пшъэшъэ унэр, собэр – сабыххэм апай, лэгъунэр – кІэлэ-гъуалэмэ ятІысыпІ.

ПщэрыхъапІэр унэшхом егунаплъэу ашІыщтыгъэ. Ар тІо зэтеутыгъагъ: зым шхыныр цагъэхъазырыщтыгъэ, пытым гъомлапхъэхэмрэ хъакъу-шыкъуэхэмрэ цагъэтІылыщтыгъэ. ПчъэІупэр уц къашхъоштыгъ.

Щагум пхъэшъхъэ-мышъхъэ чыгхэр къегъэтІысэкІыгъагъ. Ащ чэти, былыми къыдэхъан амылэкІынэу щытыгъ.

ХъакІэщыр къэлэпчъэ дэхъэгъум пэблагъэу, унэшхом пэІудзыгъэу щытыгъ. ХъакІэр гупсэфыным пае хъакІэщым шэщ пашІыхъэщтыгъэ.

Іэщым чэмэщыр, шэщыр, псыцошщыр, мэлэщыр дэтыгъэх. Іэщым былымхэм яшхынылгъэхэмрэ хъакъуашъомрэ дэтыгъэх. Ащ къэлэпчъэ шъхъаф иІагъ.

⁸⁴ Шъаукъо А. **Ып.къэ**. Н.389, 391.

Хьамэщым кощыр, чэтэщыр, конхэр дэтыгъэх. Ащи къэлэпчъэ шъхьаф хэлыгыгъ. Хьамэщым мэкъощыр, фыркъуалгъэр дашыхьэщтыгъэ, былымхэр нэмысынэу. Хьамэм лэжыгыгъэр шафожьыщтыгъэ.

Шагум, Іэщым, хьамэщым азыфагу шъхьадэхыгъоохэр илагъэх.

Джырэ адыгэ хапІэр тіо е щэ гошыгъэ: шагур, Іэщхьамэщыр е Іэщыри, хьамэщыри шъхьафхэу ашы.

Шагум унитІу дашыхьэ: унэшхор (кІымэфэ унэр), гъэмэфэ унэр – пцэрыхьапІэр.

Джырэ унэшхор плІэ зэтеутыгъ. Ащ унэ зэхэт раІо. Унэхэр сатыритІоу зэкІоцІырыт: нахьыпэрэм фэдэу хьакІэщ, собэ, унэ фаб, бысым тІысыпІ.

Гъэмэфэ унэр тіо-щэ зэпытэу мэхьу.

Къэлэпчъэшхор шэц-къакъырым екІоу, унэ кІыбым тегъэпсыхьагъэу хальхьэ. Къэлэпчъэжыем унэ гупэм узыщэлІэрэ лъэс гъогур кыщежъэ.⁸⁵

А. Тхыгъэм елытыгъэу упчІэхэм джэуап къышъут.

1. Шьофрыс адыгэхэм якъуаджэхэр сыдкІэ къашыхьащтыгъа?
2. Адыгэ чылэхэм ацІэхэр сыда кызтекІыгъэхэр?
3. Ижырэ адыгэ шагур сыд фэдагъа?
4. Джырэ адыгэ шагур сыд фэда?

Б. Тхыгъэм ехьылагъэ гъэцкІэнхэр.

1. Тхыгъэм цІэпапкІэ щырыщ кыхэшъутхыкІ, гущыІэухыгъэ зэхэжъугъэуцу.
2. Тхыгъэм пкъыгъуацІэ щырыщ кыхэшъутхыкІ, гущыІэухыгъэ зэхэжъугъэуцу.
3. Тхыгъэм пльышъуацІэ щырыщ кыхэшъутхыкІ, гущыІэухыгъэ зэхэжъугъэуцу.
4. Тхыгъэм глагол щырыщ кыхэшъутхыкІ, блэкІыгъэ, джырэ, къэкІошт уахътэмкІэ зэшъухьокІ.

В. Шъуиунэ игъэпсыкІэ ехьылагъэу тхыгъэ цІыкІу зэжъугъэуцу.

ЕДЭІУН

ГУКЪЭКІЫЖЪХЭР

ГъэрекІо елытыгъэмэ, джы Хьаджэмыкьо Алкъэс ятэ ишагу нахь есагъ. Укъэзылфыгъэрэп, узыпІугъэр ары зэраІоу, ШэрэлІыкьохэр щыгъушшэхэу мафэ кыхэкІыщтыгъэп. Пщы кІалэр изакъоу кызынэкІэ, Бастыку гукІэ кыщекІухьэ. Мэстанэ Арсэйдхэм яхьэжъ зэрагъэхьакъуштыгъэр ыгу кызыкІыкІэ, гуфэбэныгъэ шыабэм Іэпкъ-лъэпкъыр зэлыкІоу ІогушІукІы.

⁸⁵ Унэрэкъо Мир. Адыгэ Хабз 2. Мыекъуапэ, 2007. Н. 9-13.

ФэктолI шьэожьыхэу адэджэгункIэ Нагьорэ Дарихьатрэ зымыдэщтыгэмэ, зашIуигьэбылти, кьушьхэм бгьэжэ нэбгьо иIабэ зэрадычIахьэщтыгьэр, адырэ псыIумкIэ Iус чылэ шьэожьыхэм мыжьокIэ зэрязоцтыгьэхэр, кIапшэ зэращIыщтым пае зыгорэм ылбакьо, ыIэ зэпыкIмэ е кьауIэмэ зэрэгүшIоцтыгьэхэр, шыгьачьэ чылэ гьунэм зэрэIуашIыхьэщтыгьэр, пчыхьэпэ зэхэогьумэ адэжэ кьэнгьэбыль зэрешIэщтыгьэхэр!.. Гупшысэ чыжьэмэ Алкьэс ахэтэу ошIэ-дэмышIэу хэщэтыкIыти, гукIэ Шапсыгьэ хэгьэгу м зидзыжьыщтыгьэ. Пепау кьушьхэм IуплээнкIэ зыпэ кьымыштэн щыIэп. Анахьэу гумэкIыгьо зэщыгьор Алкьэс кьызтеоцтыгьэр ТIуабгьо хэгьуашьхэм итэу ашыгу фьыжьхэр ошьо чапэм едысхэу шапсыгьэ кьушьхьэхэр чыжьэкIэ зильэгьухэкIэ ары. Шым зырерэдзри орэчьэжыы Iоу ыгу хьуцтыгьэ.

Зэщыгьо мьухым хэзыгьэтыщтыгьэр бжьэдыгьу шьофхэр арых. БгьуитIумкIи напIэр кьыIатэу плыагьэми, нэм фэмышплэекIрэр шьофы, шьофы. Жьыбгьэр кьепшэмэ кIэшьюикIэу кьыщечьыхьэ, тыгьэр кьепсымэ, ышхьэпхэтыку кьегьуальхьэ. Нэм Iумыхьэу, гум емькIурэр ипсыхьо фэмыфых. Пшыхьы, ячьэ щагьэтыжыгьэу кьыпшIошIы. Шапсыгьэ псыхьохэм афэдэу зы гушIо макьы кьахэлукIрэп, атэмапэ аIэтэу быбэтэнхи ямурадэп...

Бжьэдыгьу хэгьэгоу кьыздащэжыгьэм ащ фэдэ зэщыгьо еплыкIэ фыриIагьэми, егьащIэм Хьаджэмыкьо льэпкьыр зэрысыгьэу, ежэ кьызэрыхьухьэгьэ чIэу зыдешIэжыы. ЫгьэтIысэу зымы ар кьыримыIуагьэми, льым хэлъыщтын, чыжьэкIэ а гупшысэ макьэр ыпкь кьыхэджыкIы. Шапсыгьэ льэныкьом гукIэ зыидзыжьыпэкIэ, апэрэмкIэ, ежэри ымышIэу джа льэпкь джэ макьэр ары зэтэзыIажэрэр. Чыльэм зэрэтет льэхьомбэжыьем кьыщечьэшэ, шхьацнэлэжыьем щекIужыы. Джащ фэдэ льэхьан мэкIэ IашIу кьызекIурэм Хьаджэмыкьо Алкьэс нахь насыпышIо дунаим тетыгьэп. Уашьоу шхьащытым иогуи ыгоу, псы фэмыфых зыфиIоцтыгьэхэри ыльынтфэхэу, шьоф зикIхэри игупшысэ нэфхэу, мэзхэу арытхэри ышхьацынальэхэу, тхышхьэ хэлэтыкIыгьэхэри ипIапIэхэу, бжьэдыгьугоу иIэм ахэр кьетэджыкIых. А сыхьатым зэрэщыгьупшагьэри кьыгурымыIоу, Шапсыгьэ хэгьэгур щыIэми ымышIэжьэу, щэгьупшэ. Ауцтэу зэрэхьурэмкIэ загьорэ емькIу зыфилэгьужыщтыгьэми, ичI зэрыхэт льяпсэми нахь зедзы.⁸⁶

А. Тхыгьэм елгытыгьэу унчIэхэм джэуап кьяшгьут.

1. ТызэдэIугьэ гукьэкIыжьхэр хэт ия?
2. Пшы кIалэм гукIэ кьызышикIухьэрэр тыда?
3. Алкьэс зэщыгьо мьухым хэзыгьэтыщтыгьэр сыда?
4. Хьаджэмыкьо Алкьэс ихэгьэгур тыда?

Б. ШьуигукьэкIыжьхэм ащыщ кьэшгьуIуат.

В. Тхыгьэм хэт гурышIэхэр кьэжьугьэгьот, ахэр хэтэу гущыIухыгьэхэр зэхэжьугьэуу.

⁸⁶ МэщбэшIэ И. Ып.кьэ. Н. 79-80.

Г. Гуцылэхыгээхэм шгукьядэж, тхыгэм елгытыгээу скобкэм тэрээ-тэрээп адашгүтх.

1. Хьаджэмыкьо Алкьэс ятэ ишагу есаггээп. (.....).
2. Алкьэс зыпуггээр Шэрэлкьохэр ары. (.....).
3. Шапсыггээ хэггэгур Наггөрэ Дарихьатрэ яхэггэгү. (.....).
4. Хьаджэмыкьо льяпкьым ихэггэгү Бжьэдыггүр арэп. (.....).

ГУЦЫН

СЫДЭУ УДАХА!

Уихьасэ шлаггьохэр сыдэу гуахьуа,
Сихэку класэр, сыдэу удаха.
Сичлыгу гупсэр сыпсэм ихахьуа,
Дышггээу сихэкур, сыдэу удаха!

О уидэхаггэм гур кьеггэккэжбы,
Уижбы мэлэшгү сыдэккэлэжбы.
О, жьыкьатиблыр нэплггэгү закьуи,
Ом сисыхьанба, зэ о кьысагуи!

Зэ о кьысагуи, тыггэм инурэ
Нахьы нэфынэу кьыпфезггэпсыни.
Насыпы жьуаггөу о кьысэптыггэр
Дунаим тетэп сэ зыпэсшыни.

Зэ о кьысагуи, жьоггө зэшиблыр
Сгэгүитгү илггэу кьыпфесхьакьыни.
Сихэку класэу сэ сызыпуггэр,
О кьызэрэпгөу зыкьыпфэсшыни.

Гуцылэхэр зыер: Яхьулгэ Сэфэр⁸⁷

А. Гуцылгэ зэблэдзыггэхэр зэжгүггэггүсэх.

хэку	нурэ
насып	мэлэшгү
тыггэ	дахэ
жбы	дышггэ

Б. Гуккэккыжггэхэр зыцлгэ тхыггэр зэхьылггэггэ адыггэ хабзэм тытежгүггэггүсгүлгэ.

⁸⁷ Тхьабысымэ Умар. **Тыггэм орд фэсгө.** Мыекгуапэ, 1993. Н. 35.

В. Гуцылұхыгъэхэр зэхэжъугъэуцуи мэхъанэ зиІэ зы едзыгъо жъугъэпсы.

1. Тыгъэм инурэ нахыи нэфынэу кызыерыфигъэпсыщтыр кьеІо
2. Ежъ зышлугъэ, насып жъуагъэр кезытыгъэ ихэкум пае
3. Иусэ «Сыдэу удаха!» цІэр шІозышыгъэ Яхъулэ Сэфэр
4. Жъогъо зэшиблыр ыІэгум ильэу кызыерыфырихъакІыщтыр

СЫДА ЗЭДГЪЭШАГЪЭХЭР

Гуцылұхыгъэхэм ящыкІэгъэ гуцылұхэр хэжъугъэуцожь. Джэуапэу къэшутыгъэхэм ялытагъэу 1, 2, 3, 4, 5 зыфэжъугъэуцу.

III

гуцылэм/ехыылэгъэ/хъакІэр/джыри/пльышъуацІэмрэ/нэшэнэ/
хъакІэшыпчъэр/къушъхъэхэм/зэщыгъор/пльышъуацІэхэр/агъэлъапІэ/
сызыпІугъэм/къесхъэкІын/шъофми/пэІудзыгъэу/псыхъом/фыжъхэр/
кысэзтыгъэм/шъофхэр/ апэблагъэу/ пэблагъэу/ фэмыфхэр/ унищ/
хъакІэщыр/

1. Пкъыгъохэр зыфэдэр кэзыгъэлъагъо ямэхъанэкІэ купитІу мэхъу:
..... пльышъуацІэхэр, пльышъуацІэхэр.
2. Адыгэмэ хъакІэр егъашІэм, гъогум кытекІыгъэ ихъанэу
..... ренэу зэлұхыгъэ.
3. Адыгэхэр ижыкІи къушъхъэми ащэпсэх.
4. Адыгэхэм къоджэ тІысыпІэхэр, мэзым, лэжъэкІупІэхэм
кыыхахыщтыгъэ.
5. Адыгэ шагум дэтытыгъ: унэшхор, пщэрыхъапІэр,
6. Адыгэ хъакІэщыр кълэлпчъэ дэхъэгъум, унэшхом щытыгъ.
7. Алкъэс гумэкІыгъо анахъэу кызтеоцтыгъэр, шапсыгъэ
ашыгу зильэгъухэкІэ ары.
8. Зэщыгъо мыухым Алкъэс хэзгъэтырэр, бжъэдыгъу, ащ ипсыхъо
..... ары.
9. Сихэкоу сэ, насыпышхо пае жъогъо зэшиблыр
10. ПкъыгъуацІэмрэзэгъусэмэ падеж кІэухыр ыуж ит..... кыпыхъэ
хабзэ.

IV СЭНЭХЪАТХЭР ЗЫФИОРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.4.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКІЭНХЭР

Ышэ дышээр нэзы

ЕДЖЭН

АДЫГЭ ШЪУАШЭР

Адыгэ шъуашэм бзыльфыгъэри, хульфыгъэри кьегъэдахэ. кьегъэнурэ, кьегъэкъышшо, кьегъэкІэракІэ. ЗэкІэми кьакІу, кьязэгъы.

Сыда адыгэ лъэпкъ шъуашэкІэ тызаджэрэр? Къедгъэжээн бзыльфыгъэ шыгъынымкІэ. ЫцІэр сае – кылуфель, ычІэгъ джанэ чІэль. Ащ игъусэхэр: кьэптан кІаку, паю, шъхъатехъу, цокъэ шъабэхэр е туфлэхэр.

Саер, дышъэ идагъэхэр иІэу, данэм, кьэтабэм е парчам – дышъэрэ тыжынырэ зыхэдэгъэ дэнэ шэкІ Іужъум – хашыкы. Лъэдакъэм нэсэу кыратІупщэхы. ДжэнакІэхэр ыгупэкІэ зэгокы. Ыбгъэ зэгохыгъэ. ЫбгыкІэ е чылуфІэ, е кьанцу зытушыкІэ гъэупкІэпкІагъэ. Іэгъуапэхэр кыхъэх, Іэнтэгъупэм пэчынатІэу ыкылуфІэ пыдагъэх дышъэ идагъэхэр зиІэ Іэнцогъу кыхъэхэр. Гъопэ кыхъэхэр Іэмэ кьафызэкІыгъэх. Шъо зэикІ зиІэ хашыкы. Пкъым екІоу саер ады. Джанэр кІэпхын кыхъэкІэ зэблэпхуми хъушт.

Кьэптан кІакор сантиметрэ щэкІ фэдиз икыхъагъэу бгым кышІокынын фае. ШэкІ зэикІ Іужъу пытэр (нахыбэрэмкІэ кьэтабэм) ары зыхашыкІ хабзэр. Дышъэ-тыжынын чылухэмкІэ агъэупкІапкІэ. Зандэу Іэтыгъэ ыпшъапІэ.

Паор зыхашыкырэр шэкІ Іужъу. Ащ дышъэ-тыжынын идагъэхэр зиІэ кьэтабэр кырадыхъакы. Паюм ыкылу шъхъатехъо кыхъэр кырахъухы.

Саем телъырэ бгырыпхыр дышъэпс е тыжыныпс зытегъэчыхъэгъэ гъучІ эфэшъафхэмкІэ гъэкІэрэкІагъэ.

Шъо шъабэм хашыкыных лъэдэкъэ Іэтыгъэ зимыІэ цуакъэхэу бзыльфыгъэ шыгъыным палъхъэхэрэр.

УсакІоу МэщбэшІэ Исхъакъ зериІуагъэу, адыгэ цыер – черкескэр шъуашэ фэхъугъ зэрэ Кавказэу.

Адыгэ хульфыгъэ шъуашэм хэхъэх цыер – шыгъын кылуфельыр, саер – кьэптаныр, гъончэджыр, паор, шъхъарыхъоныр, бгырыпхыр, кьамэр ыкы маистэр (е щазмэ шъаб).

Шъо зэикІ зиІэ цыепхъэ пІуакІэм (е фыжы, е шІуцІэ, е хъаплы, е нэмыкышъу) хашыкы. Ыбгъэ ихыгъ, бгым шагъэупкІапкІэ, Іэгъуапэхэр кыхъэх, шъуамбгъох (Іэгъуапэхэр Іашъхъэм е Іэнтэгъум анэм дащаех), ыкІапэхэр зэгохыгъэх. Цые бгъуитІумэ хъазырыльэхэр атедагъэх.

КІэрэщэ Тембот ироманэу «Шыу закъу» зыфиорэм шыщ чыпІэ шъугу кьэдгъэкыжь тшІоигъу: «...Бгъэджыбэм ычІапІэ хъазырыльэхэр тырадагъ, пхъэхъазыр пшыкІухыр – бгъуитІумэ ирыеу – ащ ралъхъажыгъ. Хъазыр пэпчэ

зы шхончогу, гынрэ пцашлорэ зэкыгъоу, хъазырэу илгыгъ. Пцашлор шъхьадж фэшлоу гъэчыгыгъэу, хъэдэн плуаклэ къещэкыгъэу, шхончым зэрэфыхынэу хъазырым лукоу лулгыгъ.

Нахьыпэм хъазырхэр нахь лъагэхэу лэтыгъэхэу тырадэщтыгъэх –цапэклэ лылэсын алэкынэу. Зэо гузэжъогъум, шхончыр псынклэу зэраунэкыным тегъэпсыхъэгъагъ. Елэни пцашлор цапэклэ кылуичыни, хъазырыр лэклэ кырипхъотыни, гын огъур шхончым ритакощтыгъэ (хъазырэу огъэ псыгъоклэ цыем епхыгъэр пымылгыжъэу ытлупщыщтыгъэ), пцэшлуащэр цапэклэ шхонч паклэм луигъэтлхъэти, щэфыхымклэ псынклэу рифыхыщтыгъэ. Мэкъу бэгъуагъэм рагъэуцогъэ лэтитлу зэфагум, шыр етлупщыгъэу чъэ пэтэу арэу псынклэу шхончыр ыгузэнджыжызэ, щэогъу он зыльэкыхэрэр пасэм щылагъэу къаложы».

Ар зы зэманэу клуагъэ. Уахътэр зэхьокыгъэ. Джы хъазырхэр дэхэ фэшлэу, блэкыгъэ пасэр тыгу къагъэкыжъэу цыем тырадэх. Бгырыпхыплэм къынэсэу шэклэ плуаклэм хэшлыкыгъэ клабзэ ил. Ар бгым къынэсы нылэп.

Сае-къэптаныр бгым еклоу, егъэпшагъэу ады. Шэклэу зыхашлыкырэр ышъоклэ цыяпхъэм фэдэп, ау плыжъэп. Пшъаплэр зандэ. Гъуапэхэри, пшъаплэри, клапэхэри шъагъэклэ къадыхъэу кыхэкы. Сэе-къэптаным ычылпэклэ джанэр агъэфедэуи мэхъу, ау ыпшъаплэ зандэу щытын, чылу хъурэе цыклухэр итын фае.

Гъончэжыр зыхашлыкырэр шэклэ шлуцл: е цыяпхъ, сатин, е дэнэ онтэгъу. Гъончэдж лъапэхэр е щазымэм, е маистэм даупклэх.

Палор ахадкы хъурышъо шлуцлэм, хъаплым, шхъуантлэм.

Шъхъарыхъоныр нахьыбэмклэ зыхашлыкл хабзэр цыепхъэ плоклэ фыжыыр ары. Пшъэм шъхъарыхъоныр ренэу дэмылми хъуцт. Ало мырэуцтэу: «Шъхъарыхъонымрэ клаклорэ лы шъуащ».

Бгырыпхыр шъо пытэ псыгъом хашлыкы, ац дышъэпсклэ е тыжыныпсклэ псыхъэгъэ хъырахышъэхэр пылгых, къамэри пышлагъ.

Маистэм лъэдакъэ илэп, зыхащлыкырэр шъо шъэбэ плуакл.⁸⁸

А. Тхыгъэм елгытыгъэу унчлэхэм джэуап къашъут.

1. Адыгэ цыер зэрэ Кавказэу зэклэми шъуашэ зэрэфэхъугъэр зылуагъэр хэта?
2. Нахьыпэм сае-къэптаным хъазырхэр сыдым пае нахь лъагэхэу лэтыгъэхэу тырадэщтыгъэхэа?
3. Адыгэ бзылфыгъэ шъуашэм сыда хахъэхэрэр?
4. Адыгэ хульфыгъэ шъуашэм сыда хахъэхэрэр?

⁸⁸ Хъаклэмыз Биболэт, Шыу Щэбэн. *Орида, дахэр къэтгъэ*. Мыекьуапэ, 1990. Н. 61-63.

Б. Зэблэдзыгээ нкыгьуацIэхэмрэ пльышгьуацIэхэмрэ зэжгьугьэгьусэх.

пытэ	Гужбу
хьурай	шъо
шэжI	лъэпкъ
шгьуашэ	чыгу

В. ГуцыIухыгьэхэр зэхэжгьугьэуцуи мэхьанэ зиIэ едзыгьо жгьугьэпсы.

1. Мыри зэо гужэжгьогьум, шхончыр псынкIэу зэраунэжIыным тегьэпсыхьагьэу ашIыцтыгь
2. ЦапэжIэ лъыIэсын альэжIынэу нахь лъагэхэу Iэтыгьэу тырадэщтыгьэх
3. Ау джы хьазырхэр дэхэ фэшIхэу, блэжIыгьэ пасэр тыгу кьагьэжIыжьэу традэх цьем.
4. Нахьыпэм адыгэ хьульфыгьэ шгьуашэм щыщ хьазырхэр сае-кьэптаным

Г. ГуцыIухыгьэхэм ящыкIэгьэ цIэпакIэхэр, нкыгьуацIэхэр, пльышгьуацIэхэр хэжгьугьэуцуожь.

1. Бзыльфыгьэ зыхашIырэр шэжI , дышгьэ-тыжьын зиIэ кьэтабэр кьырадыхьакIы.
2. шгьуашэр бзыльфыгьэми хьульфыгьэми язэгьы, егьэдахэ.
3. Адыгэ бзыльфыгьэ шгьуашэм щыщ цуакьэхэр шъо хашIыкIы.
4. Адыгэ хьульфыгьэ хьурышъо шIуцIэм хадыкIы. хьурышъо шIуцIэм пэмькI хьапльыми шхьуантIэми ахадькIы.

БЗЭХАБЗЭ

**НАРЕЧИЕХЭР ЛЬЭПСЭПЭ-ЛЬЭПСАХЭХЭМКIЭ
ГЬЭПСЫГЬЭ ЗЭРЭХЬУХЭРЭР
Наречиехэр. КIэджыкIыжьын**

ГуцыIухыгьэм иглагол кьыгьэлъагьорэ Iофыгьор зыщыхьурэ чIыпIэр, уахьтэр, зэрэхьурэ шIыкIэр, шапхэр зэхэзыфырэр наречиехэр ары.

Наречиер имэхьанэжIэ куп-купэу агощы: чIыпIэ наречиехэр, охьтэ наречиехэр, шIыкIэ наречиехэр, шапхэ наречиехэр.

ЧIыпIэ наречиехэр: тыдэ? зыфиIорэ упчIэм иджэуапых, хьурэ-шIэрэр зыщырекIокIырэ чIыпIэр кьагьэлъагьо: *мыдэ/мыдэжь; модэ/модэжь; адэ/адэжь; адыкIэ; мыдыкIэ; модыкIэ; тыди; тыдэжIи; джабгьумкIэ; сэмэгумкIэ. Щысэ:* Бжыхьэм *тыдэжIи* оцх кьещхы.

Охьтэ наречиехэр: сыдигьо? зыфиIорэ упчIэм иджэуапых, хьурэ-шIэрэр зыщырекIокIырэ уахьтэр кьагьэлъагьо: *джыдэд; непэ; неущ; тыгьуасэ;*

нычэтэ; мыггэ; гьэрэклэ; етланэ; пасэу; загьорэ; ренэу; класэу; неущмыклэ; зэгорэм; тыгьоснахьынэ. **Щысэ:** *Тыгьуасэ* ошх лъэш къещхыгь.

Шыклэ наречиехэр: сыдэуштэу? е тауштэу? зыфиорэ упчлэм иджэуапых, хьурэ-шлэрэм ишыклэ къагьэлыагьо: *дахэу; псынклэу; дэеу; дэгьоу; къабзэу; лъэшэу; ауштэу; лъэсэу; чьэклэ.* **Щысэ:** Пэрыт *дэгьоу* еджэ.

Шэпхэ наречиехэр: сыд фэдиз? тхьапшрэ? зыфиорэ упчлэм иджэуапых, хьурэ-шлэрэм ишапхэ къагьэлыагьо: *бэ; маклэ; бэу; маклэу; бэрэ; маклэрэ.* **Щысэ:** Дэнэф *бэрэ* тхыль еджэ.

Гукьэгьэклэжь: адыгабзэм а зы гуцылэр пльышгьуацлэ ыкли наречие шэхьушгьу. Гуцылэр пкьыгьуацлэм епхыгьэмэ – ар пльышгьуацлэ, упчлэу сыд фэд? иджэуап. Гуцылэр глаголым епхыгьэмэ – ар наречие мэхьу. **Щысэ:** **Пльышгьуацлэ:** Ащ усэ *дахэ* етхы. **Наречие:** Ар усэм *дахэу* къеджэ.

Наречиехэр лъэпсэпэ-лъэпсахэхэмклэ гьэпсыгьэ зэрэхьухэрэр

Наречиехэр мыщ фэдэ лъэпсахэхэмклэ гьэпсыгьэ мэхьух:

Лъэпсахэу *-м*. Пкьыгьуацлэхэм къапэхьэ, гуцылэм пае: *мафэм (мафэ+м), чэщым (чэщы+м), кымафэм (кымаф(э)+м).*

Лъэпсахэу *-клэ*. Пкьыгьуацлэхэм, пльышгьуацлэхэм къапэхьэ, гуцылэм пае: *мафэклэ (мафэ+клэ), чэщыклэ (чэщы+клэ), кымафэклэ (кымаф(э)+клэ), нэчапэклэ (нэчап(э)+клэ), шлуклэ (шлу+клэ).*

Лъэпсахэу *-эу/-у*. Пкьыгьуацлэхэм, пльышгьуацлэхэм, цлэпапклэхэм къапэхьэ, гуцылэм пае: *мафэу (мафэ+у), чэщэу (чэщы+у), кымафэу (кымаф+у), клэклэу (клэкы +у), псынклэу (псынклэ+у), моу (мо+у), джау (джа+у), ау (а+у).*

Лъэпсахэхэу *-дэ, -дыклэ*. Цлэпапклэхэм къапэхьэх, гуцылэм пае: *мыдэ (мы+дэ), модэ (мо+дэ), адэ (а+дэ), тыдэ (ты+дэ), мыдыклэ (мы+дыклэ), модыклэ (мо+дыклэ), адыклэ (а+дыклэ), тыдэклэ (ты+дыклэ).*

Литературнэ шьуашэхэу мыдыклэ, модыклэ, адыклэ, тыдэклэ зыфиохэрэм ачлплэ жэрылуабзэм шьуашэхэу мыклэ, моклэ, аклэ, таклэ зыфиохэрэр шагьэфедэх.

Лъэпсахэу *-щ, -щыклэ*. Цлэпапклэхэм къапэхьэх, гуцылэм пае: *мыщ (мы+щ), мощ (мо+щ), ащ (а+щ), мыщыклэ (мы+щыклэ), мощыклэ (мо+щыклэ), ащыклэ (а+щыклэ).*

Лъэпсахэу *-рэ*. Наречиехэм къапэхьэ, гуцылэм пае: *бэрэ (бэ+рэ), маклэрэ (маклэ+рэ), тлэклэрэ (тлэклу+рэ).*

Лъэпсэпэ-лъэпсахэхэмкIэ наречиехэр гъэпсыгъэ зэрэхьухэрэр:

1. ПкъыгъуацIэхэм е пкъыгъуацIэ хьугъэхэм къатекIыхэшъ лъэпсапэхэу *а-, ы-, и-* ыкIи лъэпсахэу *-кIэ* зыфиIохэрэмкIэ наречиехэр гъэпсыгъэ мэхьух, гущыIэм пае: *ышгъагъыкIэ (ы-шгъагъ+кIэ), ычIэгъкIэ (ы+чIэгъ+кIэ), ыбгъукIэ (ы+бгъу+кIэ), иджабгъукIэ (и+джабгъу+кIэ), апэрэмкIэ (а+пэрэм+кIэ), адырабгъумкIэ (а-драбгъум-кIэ).*

2. ПкъыгъоцIэ зэе-тIуаехэм къатекIыхэшъ лъэпсапэу *и-* ыкIи лъэпсахэу *-м* зыфиIохэрэм наречиехэр къагъэпсых, гущыIэм пае: *икIэлэгъум (и-кIэлэгъу+м), игъашIэм (и+гъашIэ-м).*⁸⁹

ТХЭН

ЛЪЭПШЪЫ ИАД

Лъэпшъ гъукIэ дэгъу дэдагъ, Iашэ шIыныр ары анахьэу зыпылбыгъэр. Ау гъукIэ зыхьукIэ, гъучI пльыгъэр IэкIэ ыIыгъэу ар ыфыщтыгъэ.

Лъэпшъы нысэ къыфашагъ. Зэлъэхахьэщтыгъэхэп. Нысэр Лъэпшъы игъукIакIэ зыкъыримыгъэлъэгъоу еплъыгъ. ГъучI пльыгъэр Iэ сэмэгумкIэ ыIыгъэу, уатэр IэджабгъумкIэ ыIыгъэу чэтэ щахь ыфэу ыльэгъугъ. ГъучI пльыгъэм убытыкIэ фэхьуцтым нысэр егупшысагъэти, къыгъотыгъ. Ау зэрэриIощтыр ары зыгъугумэкIыщтыгъэр.

Нысэм блитIу ыукIыгъ. Ашгъэ зэтрильхы гъучIыIунэкIэ зэтыриIулагъэ. ИтIанэ кIыщ пчъэIум Iуильхьагъ. Лъэпшъ кIыщым къычIэкIыгъэу ыльэгъугъ.

«ГъучI пльыгъэм сызэрелэщт амалын фае мыр» – ыIуи адэдэм гъучI Iадэ ышIыгъ.⁹⁰

А. Тхыгъэм елгытыгъэу упчIэхэм джэуап къяшгъут.

1. Лъэпшъ хэта?
2. Лъэпшъ инысэ зэгупшысагъэр, къыгъотыгъэ амалыр сыда?
3. Лъэпшъ сыда ышIыгъэр?
4. Лъэпшъ анахьыбэу сыда ышIыщтыгъэр?

Б. Мы гущыIэхэр зэм пльышгъуацIэу, зэм наречиу хьухэу гущыIэхыгъэхэр зэхэжъугъэуцох.

1. Дэгъу-дэгъоу
2. Сэмэгу-сэмэгумкIэ

⁸⁹ Шъаукъо А. Ып.къэ. Н. 402-403.

⁹⁰ ХьэдэгъэлIэ Аскэр. *Нартхэр/Адыгэ Эпос I Том*. Мыекъуапэ, 1968. Н. 217.

3. Джабгъу-джабгъумкIэ
4. Пльыгъэ-пльыгъэу

В. ГуцыIэухыгъэхэм шъуядж, тхыгъэм елгыыагъэу скобкэм тэрэз-тэрэзэп джэуапыр дашъутх.

1. Нысэм блищ ыукIыгъ. (.....).
2. Лъэшъ гъучI пльыгъэм сызэрелэщт амалыр гъучI Iадэр ары ыIуагъ. (.....).
3. Лъэшъ анахъ зыпылгыгъэр Iашэ щIыныр арэп. (.....).
4. ГъучI пльыгъэр IэкIэ ыIыгъэу зыфыщтыгъэр Лъэшъы инысэ ары. (.....).

ЕДЭIУН

НАРТ IАЩЭМЭЗЫ КЪАМЫЛЫМРЭ ПХЪЭКIЫЧЫМРЭ КЪЫЗЭРЭХИХЫГЪЭУ

Нарт Iащэмэз лъэшэу цIэрыIоу щытыгъ. ИшъоIукIи, ишъуашэкIи тегъэпсыхъагъэу, зекIо кIомэ лIыгъэ зэрехъэу хэтыгъ.

Зэгорэм пшъыгъэу уцуагъэу, мэз куу горэм хахы, шыр ылъахыи шъхъаукъэнэу зыригъэкIыгъ. Дэгъоу хэчъыагъэу щылызэ оешхо къежъагъ. Зэ зычъыекIэ ар шIурышIукIэ къэбгъэущынэу щытыгъэп аIо. Ощхыри къещхэу Iащэмэзи чъыеу щылызэ, чъыгъэу зычIэлъым икъутэмэ мытIыр горэ жъыбгъэм къыгуиутыгъ. Къутамэр къефэхы, пэмычыжъэу чIым къытефагъ, тхъапэхэмкIэ нарт Iащэмэз ыгъэбылгыгъ.

Мэкъэ гъэщIэгъонэу зэхихырэмэ Iащэмэз къагъэущыгъ. Макъэхэр къыздиIукIырэр ымышIэу бэрэ кIэдэлукIыгъ. Чъыгъ къутамэу къефэхыгъэм къыпыIукIыхэу къычIэкIыгъ. Хъамлыухэм къутамэм ыкупкI рашхыкIыгъэу, ыкIышъокIи гъонэ цIыкIухэр фашIыгъэхэу щытыгъ.

Ащ жъыбгъэр зилъадэкIэ мэкъэ дахэхэр пегъэлукIы. Iащэмэз ылъэгъурэмрэ зэхихырэмрэ лъэшэу ыгъэшIэгъуагъ. Ели къутамэм щыщ къыпиупкIыгъ. Епщагъ. Орэдышъо мэкъэ дахэ къутамэм къиIукIыгъ.

Iащэмэз джащ къыщегъэжъагъэу зекIо кIоныри, былым къэхьынри чIидзыжыгъ. Мылькоу иIэжыи щымыIэу тхъамыкIэ хъугъэу хэтыгъ. Ренэу къыкIухъэ зэпытэу дунаим макъэу къыхэлукIырэмэ акIэдэлукIэу ахэр ежъ икъамыл къыригъаIощтыгъэх.

Къамылым афепщэу цIыфхэр ыгъэчэфхэу нарт Iащэмэз бэрэ хэтыгъ. Нэужым иIэпэлэсагъэ кIэлэ Iуш горэм ригъэшIагъ. Орэдыр нахъ дахэ хъуным пае чинарэм хишIыкIи пхъэмбгъу пIокIэ цIыкIухэр зэтырищхагъэх, апэкIэ лъэныкъохэр зэрипхыгъэх. КIалэу ыгъэсагъэм ар ритыгъ. Ежъ къамылым епщэмэ кIалэр пхъэкIычым теозэ, орэдхэр къырагъаIощтыгъэх.

Джащ тетэу нарт Іащэмэз пхъэкІычымырэ къамылымрэ кыыхихыгъэх. Джащ кыышегъэжыагъэу адыгэмэ ордэхэр зэхалъхъэхэу кырагъаІохэу хъугъэ.⁹¹

А. ГуыцІухыгъэхэр зэхэжыугъэуууи мэхъанэ зиІэ едзыгъо жъугъэпсы.

1. Хэчыыагъэу шылызэ мэкъэ гъэщІэгъонэу зэхихырэмэ къагъэушыгъ ыкІи кыздіІукІырэр ымышІэу бэрэ кІэдэІукІыгъ
2. Хъамлыухэм къутамэм ыкупкІ рашхыкІыгъэу, ыкІышъокІи гъонэ цыкІухэр фашыгъэхэу шытыгъ ыкІи ащ жыыбгъэр зилъадэкІэ мэкъэ дахэхэр кыпыгъэІукІыщтыгъ
3. Лъэшэу цІэрыІоу шытыгъэ нарт Іащэмэ зэгорэм пшыгъэу зигъэпсэфыным пае мэзым хэхъагъэу
4. ЕтІанэ а макъэхэр, чыгъэу зычІэльым икъутамэу жыыбгъэм кыгуиутыгъэм кызырэрэпэІукІырэр кыгурыІуагъ

Б. Тхыгъэм елытыгъэу гуыцІухыгъэхэм яцыкІэгъэ гуыцІэхэр хэжыугъэуцожь.

1. Нарт Іащэмэз хэчыыагъ.
2. Ащ мэкъэ пэІукІы.
3. Чыыг къэфэхыгъ.
4. Адыгэхэм зэхалъхъэ хъугъэ.

В. Глаголхэр шъхъэхэмкІэ зэшъухъокІ ыкІи ахэр хэтэу гуыцІухыгъэ зырыз зэхэжыугъэууу.

1. Хэтын:
2. Епщэн:
3. КІэдэІукІын:
4. Зэхалъхъан:

Г. ГуыцІ зэблэдзыгъэхэр зэжыугъэгъус.

пхъэкІычымырэ	ар	кыыхихыгъ	Іащэмэз
кІомэ	къамылымрэ	ыгъэсагъэм	зекІо
пцІэрыІоу	зэрихъащтыгъ	щытыгъ	ритыгъ
кІалэу	Іащэмэз	лІыгъэ	лъэшэу

⁹¹ ХъэдэгъэлІэ Аскэр. *Нартхэр/Адыгэ Эпос VI Том*. Мыекъуапэ, 1971. Н. 100.

ХҮОХҮХЭР

Хүохүхэр – усэ гьэпсыкэ зилэхэ Юрыуатэхэу шу кызыдэху ашЮоигьомэ зэрафэляЮощтыгьэхэр ары. Ахэр хьярмэ япхыгьэ шыпкьэхэу, ащ кьапкьырыкыхэу шытых. Гушуагьо шымылэу ахэр кьаЮохэрэп. Хүохүхэр гьэшЮо ордэмэ яхьщырых. Зэгорэм ахэри оредышгьом ильэу кьаЮощтыгьэхэклэ енэгуягьо. Хүохүхэми, гьэшЮо оредхэми щытху ахэль, гушылэ фэбэ, гушылэ шыабэхэу зэхэтых, дэхэЮоным фэгэхьыгьэх. КьызфэтЮогьэ Юофыгьохэмклэ ахэр зэтефэх, ау зэтезыушгьафыкырэ нэшанэхэри ащ ялэх. ГьэшЮо ордэмэ, гушылам пае, зигугьу ашырэр шылэгьэ е джыри шылэ дэгьур ары; хүохүхэр – кьэхьущтым нахь фэгэхьыгьэх.

Хүохүхэр дэгьоу зэгьэфагьэх, гупшысэ куу ахэль. ЖэрыЮо усэ зэхэльхьаклэм ишапхьэхэм атетэу ахэр гьэпсыгьэх, гушылэ щэрыо заклэу зэхэтых Юоми, ухэукьощтэл. Мэкьэ Юэтыгьэклэ зэпащзэ, хэуЮупклагьэу кьаЮох. Джащ фэд, гушылэм пае, унэ члэхьяжьым фэгэхьыгьэ хүохүхэр:

Унэу ашыгьэр
Ордэ унэжгьэу,
Цужьы укыплэу,
Икырэм кьырихьэу,
Ихьэрэм кьыринэу,
Унэплэ мафэу,
Борэм фэдэу Юумафэу,
Пхьэм имафэ ипчьаблэу,
Лым ипщэрыр ишхыгьоу,
Хьуны-шхыни щымыклэу,
Зыщыкылэрэ шымылэу,
Гьэ миныр ыгьашлэу,
Гьэ мышлэми хэмыкыуадэу,
ГукЮодыгьуй кьемыхьуллэу,
Тхьам унэплэ мафэ шгьуфешл.⁹²

А. Тхыгьэм ельытыгьэу унчлэхэм джэуап кьяшгьут.

1. Хүохүу ыЮомэ сыда кьыжгьугурыЮорэр?
2. Хүохүхэмрэ гьэшЮо оредхэмрэ язэфэдэныгьэхэр сыд фэда?
3. Хүохүхэмрэ гьэшЮо оредхэмрэ зэтезыушгьафыкырэр сыда?
4. Хүохүхэм якьэЮаклэр сыд фэда?

Б. Гушылэхыгьэхэм шгьукьядж, тхыгьэм ельытыгьэу скобкэм тэрэз-тэрээп ыЮу джэуап кьэшгьутх.

1. Хүохүхэр гушуагьо шылэми шымылэми кьаЮо хабзэ. (.....).

⁹² Бахьукьо Ерэджыб, Льэпчлэрышэ Хьалид, Хьут Щамсэдин. Литературэм итерминхэмклэ гушылаль. Мыскьуапэ, 1994. Н. 229-230.

2. Усэ гъэпсыкIэ зиIэ хьохьухэр мэкъэ IэтыгъэкIэ зэпащзэ къаIох. (.....).
3. ГъэшIо оредхэм афэмыдэ хьохьухэр дэхэIонырап зыфэгъэхьыгъэр. (.....).
4. Къэхьуцтым фэгъэхьыгъэхэу щыт хьохьухэм гупшысэ куу ахэль. (.....).

В. ГуцыIэ зэблэдыгъэхэр зэжъугъэгъус.

пщэр	гуцыIэ
усэ	гу
щэрыо	гъэпсыкI
кIодыгъу	лы

Г. Тхыгъэм къыжъугурымыIуагъэу хэт гуцыIэхэр къыхэшъутхыкI ыкIи гуцыIалгъэм шъуеплъызэ жъы хъугъэ гуцыIэ ахэтмэ къэжъугъэлъагъу.

СЫДА ЗЭДГЪЭШАГЪЭХЭР

ГуцыIэухыгъэхэм ящыкIэгъэ гуцыIэхэр хэжъугъэуцожь. Джэуапэу къышъутыгъэхэм ялытыгъэу 1, 2, 3, 4, 5 зыфэжъугъэуцу.

IV

сыдэуцтэу, тауцтэу/ адыгэ/ бзыльфыгъэ/ уахътэр/ тыдэ/сыд фэдиз, тхьапшрэ/ джэуап/ шапхьэр/ паIо/ Лъэшшэ/цIэрыIоу/ шъхьатехьу/ ыIуагъ/ дэгъу/ Iашэмэз/ къамылым/цIыфхэр/ бэрэ/ ренэу/ чыг/ ыужкIэ/ макъэу/ лIыгъэ/ Iадэ/ахэр/ Кавказэу/ къязэгъы/ МэщбэшIэ/ оредышъо/ къамыл/хьохьухэм/ щэрыоу/ гъэшIо/ дэхэIоным/ куу/ адыгэ/ сыдигъо/ Iофыгъор/

1. Наречием гуцыIэухыгъэм иглагол къыгъэлъагъорэ зыщыхьурэ чIыпIэр,, зэрэхьурэ щIыкIэр, зэхефы.
2. упчIэм уахътэ наречиехэмкIэ, упчIэм чIыпIэ наречиехэмкIэ,, упчIэхэм шIыкIэ наречиехэмкIэ,, упчIэхэм шапхьэ наречиехэмкIэ агъоты.
3. Бзыльфыгъэри хьульфыгъэри къэзыгъэдахэ шъуашэр зэкIэми
4. Адыгэ..... щыгъыным къэптан кIаку,,, цокъэ шъабэхэр игъусэу щыт.
5. усэкIошхо Исхьакъ, адыгэ цыер-черкескэр зэрэ..... шъуашэ афэхугъ
6. Анахьэу Iашэ шIыным пылбыгъэ..... гьукIэ дэдагъ ыкIи гьучI пльыгъэм релэн пае гьучI ышIыгъ.

7. Лъэшэу шытыгъэ нарт нахьыпэм зекло кломэ зэрхьэу хэтыгъ ау нарт Іашэмэз афепщэу ыгъэчэфхэу хэтыгъ.
8. кьутамэм кьылукуыгъэ..... мэкъэ дахэр зэхихыгъэ нэужым нарт Іашэмэз кьылухьэ, дунаем кьыхэлукырымэ акІэдэлукІ, ежь кьыригъао хьугъэ.
9. Шу кьызыдэхьу ашІоигъомэ зэрэфэлыаорэ гупшысэ ахэль, ахэр гушыІэ зэхэтых.
10. Щытхьу зыхэль хьохьухэри оредхэри фэгъэхьыгъэх.

V

НАРТ ЛЫХЪУЖЪХЭР ЗЭТЭГЪАШІЭ ЗЫФИОРЕ ЭДЗЫГЪОМ (5.5.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКІЭНХЭР

*Дунэ культурэм шыщ
Адыгэ лыхъужь Іорылуат*

ЕДЖЭН

НАРТХЭР

Нартхэм яхьылаагъэу адыгэмэ аусыгъэ оредхэм, пшыналъэхэм, хьышъэхэм адыгэ лыхъужь нарт эпоскІэ яджэх. Ахэр ижь дэдэрэ лъэхъанхэм, тиэрэ ыпэрэ зэман чыжьэхэм къащыкІэдзагъэу цыфмэ зэхалъхьэзэ, лэшІэгъу пчъагъэхэм хахьо афэхьузэ кьырыкІогъэ адыгэ эпос – эпопее ин мэхьух.

Адыгэ эпосыр – тицыф лъэпкъ пстэухэм ясабыигъо иорэд, ятхыд, якъылы, ягупшыс, ягулыт. Ар адыгэмэ къарыкІуагъэм ихьышъ. Эпосыр пэсэрэ адыгэхэм яхьышъ, яшэн, ящІэгъэшху, ябэрчэтыгъ, язэхэтыкІ, яцыфыгъэшху, ядунэеплъыкІ, яхудожественнэ историе.

Эпосым «адыгэкІэ» тызыкІеджэрэ ац изэхэлъхъан адыгэ лъэпкъ пстэухэри зэдыхэлэжьагъэхэу, адыгэ лъэпкъ пстэуми зэдалэжьыгъэу зэдырѐеу, ац яхьышъэ-тхыдэ гъэшІэгъонэу зэрэщытым фэшІ ары.

«Адыгэ лъэпкъхэр» тІомэ ащыкІэ зыцІэ къетІохэрэр: абдзахэхэр, бжьэдыгъухэр, беслъэнейхэр, натыхьуаджэхэр, шапсыгъэхэр, хьакІуцухэр, кІэмгуехэр, къэбэртаехэр, хьатикъуаехэр, мамхыгъэхэр, еджэркъуаехэр.

Хьылушъо Шапсыгъэми, Адыгеими, Шъхьащэфыжь къуаджэхэми, Черкесиemi, Къэбэртаemi, Мэздэгу районми, Ставропольем шыщ Курск районми адыгэхэр ацэпсэх.

Лъэхъан зэфэшъхьафхэм заохэу шылаагъэхэм къахэкІыкІэ, джы Ирак, Ливан, Индийскэ океаным хэт хыгъэхьунэшхоу Мадагаскари, Албанием, Иорданием, Сирием, Тыркуем, Египет, Тунис, Алжир, Израиль, ац анэмыкІ ІэкІыб къэралхэми адыгэхэр арысых. Тыдэ шыІэ адыгэхэми нартмэ яхьылаагъэ оредхэри пшыналъэхэри, хьышъэхэри зэлъашІэх.

Адыгэ эпосэу «Нартхэр» зыфиорэр пшынэлабэу, оредыбэу, оред-хьышъэ зэхапхэу, хьышъэ зыкІ пчъэгъабэу зэхэль. Оред текстхэр нахьыжъхэу,

нахь зыпкь кынагьэхэу щытых. Ахэр лъэхъанэу зыщаусыгъагъэхэм ихьугъэ-шагъэхэм нахь апэблагъэх, адыгэхэу зэхэзылхьагъэхэм бзэу алулгыгъэри нахь кыащызэтенагъ. Орэд-хыишъэ зэхэпхьэгъэ е хыишъэ гъэпсыкIэ формэ зиIэ текстхэмэ тхыдэIуатэхэмэ янепэрэ хабзэ кIэуж-лъэужхэр ателгъых.⁹³

А. Тхыгъэм елгытагъэу унчIэхэм яджэуап къяшгъут.

1. Сыда Нартхэр зыфаIорэр?
2. Нарт эпосым сыдым пае «адыгэкIэ» еджэхэра?
3. Нарт эпосым адыгэхэм яхьылIагъэу сыда кыгъэлыагъохэрэр?
4. Нартхэр сыд фэдэ зэманым зэхалхьагъа?

Б. Мы гуцыIэхэр хэтэу гуцыIэухыгъэхэр зэхэжъугъэуцу.

1. ЛIэшIэгъу:
2. Сабыгъо:
3. ДунэеплгыкI:
4. IэкIыб:

В. ГуцыIэ зэблэдыгъэхэр зэжъугъэгъус.

эпосым	гъэшIэгъон
гъэшIэгъонэу	эпос
тхыдэ	еджэн
лIыхъужь	щыт

БЗЭХАБЗЭ

ГУЦЫIЭЛЫКIОХЭР. ЗЭФЭДЭ ХЪАРЫФХЭР ЗЭГЪУСЭУ ЗЫЩАТХЫРЭР ГуцыIэлыкIохэр. КIэджыкIыжъын

ГуцыIэлыкIохэр гуцыIэу зигъусэхэм ауж ит зэпытых, гуцыIэу зигъусэм мэхъанэ зэфэшъафхэр араты: чIыпIэ, уахьтэ, мурад, пчъагъэ кыагъэлыагъо.

Адыгабзэм нахьыбэрэ шагъэфедэрэ гуцыIэлыкIохэр: *нэс, къэс, къэскIэ, ытэ, ытэкIэ, уж, ужкIэ, дэжъ, пае, нэмыкI, паишъэ, гупэ, гупэкIэ, чIэгъ, гузэгу, бгъу, бгъукIэ* пэмыкIхэри. *Щысэ*: ЕджапIэм *нэс* лъэсэу кIуагъэх. Ахэр пчэджыжъ *къэс* еджапIэм макIох. ЕджапIэм *ыпаишъэ* паркышхо щыт. Еджэным *пае* еджапIэм макIох.

⁹³ ХьэдэгъэлIэ А. Ып.къэ. I Том. Н. 13-14, 25.

Зэвдэ хьарыфзещитгу зэггусэу зыщатхырэр

1. Хьарыфхэу *ии* зэггусэхэу затхырэр гущылэ лъапсэу и-клэ кьегъэжыагъэхэм е лъэпсапэу и-р зиггусэхэм етлани и-р кьызпыхьаклэ ары, гущылэм пае: *и-инагъэ (кьэшилэгъуае), и-ихьан (псынклэгъоп).*

2. Хьарыфхэу *оо* зэггусэхэу затхырэр о-м ишлуагъэклэ гъэпсыгъэ пычыгъом о-р кьыклэлыкло хьумэ ары, гущылэм пае: *кьыо -о-цт, хьо-о-пцау.*

3. Хьарыфхэу *уу* зэггусэхэу затхырэр гущылэпкьыр кьызрегъэжыэгъэ у-м глаголым ятлонэрэшхьэ кьэзгъэлъэгъорэ лъэпсапэу у-р иггусэ хьумэ е мэкъэлуужур кьэзгъэлъэгъорэ у-м у-р кьыклэлыкло хьумэ ары, гущылэм пае: *у-улэун, у-уплъэклу, гу-уз.*

4. Хьарыфхэу яя зэггусэхэу затхырэр гущылэпкьэу *ий* зыфилорэр блэкыгъэ уахьтэм итэу бэ пчъагъэр кьыгъэлыагъо е упчлэ мэхьанэр илэ хьумэ ары, гущылэм пае: *яягъ, яя?*

Зэвдэ хьарыфзэрашитгу зэггусэу зыщатхырэр

1. Хьарыфхэу *дд* зэггусэхэу атхы д-клэ кьегъэжыэгъэ гущылэпкьым бэ пчъагъэм иапэрэшхьэ кьэзгъэлъэгъорэ лъэпсапэр зыгуахьэклэ, гущылэм пае: *кьыд-дэтхэн, кьыд-дэгущылэн.*

2. Хьарыфхэу *зз* зэггусэхэу затхырэр гущылэпкьыр кьызэригъэжыэрэ з-м ыпэклэ лъэпсапэу з-р кьызпыхьаклэ ары, гущылэм пае: *тыз-зэрэлъэгъум, тыз-зэлэклэм.*

3. Хьарыфхэу *ккл* зэггусэхэу затхырэр гущылэпкьыр зэрэхыгъэ кл(ы)- м хьарыфэу кл-мклэ кьыригъэжыэрэ аффикс кьызпыхьаклэ ары, гущылэм пае: *кьыхэкклэ, кьохьокклэ.*

Кьэзгъэнаф. Амал мэхьанэ кьэзытрэ лъэпсахэу клэ-м ыкли лъапсэу клэ-м ыпэклэ зещэу ы-р адэзырэп, гущылэм пае: зэблэкыклэ (ашлэрэп), кыклэ (куахьом пильхьагъ).

4. Хьарыфхэу *мм* зэггусэхэу затхырэр: гущылэпкьыр зэрэхыгъэ м-м бэ пчъагъэм илэпсахэу э-р зиггусэ эргатив клэхур кьызпыхьаклэ ары, гущылэм пае: *чэммэ, хьараммэ.*

5. Хьарыфхэу *пп* зэггусэхэу затхырэр гущылэпкьыр кьызрегъэжыэгъэ п-м глаголым ятлонэрэшхьэ кьэзгъэлъэгъорэ лъэпсапэу п-р кьызпыхьаклэ ары, гущылэм пае: *зыпплыхьан, теп-пхьэнклэн.*

6. Хьарыфхэу *рр* зэггусэхэу затхрэр гущылэпкьыр зэрэхыгъэ р-м зэпх лъэпсахэу и-р зиггусэ цлэло падеж клэхуэу р-р кьызпыхьаклэ ары, гущылэм пае: *пльыр-ри, гьэр-ри.*

7. Хъарыфхэу *тт* зэгъусэхэу затхырэр гущылэпкыыр кызырежыгъэ т-м бэ пчыагъэм иапэрэшхъэ кьэзгъэлыгъорэ лъэпсапэу т-р кызыпыхъакIэ ары, гущылэм пае: *т-тхын, т-тхъакIын*.

8. Хъарыфхэу *хх* зэгъусэхэу затхырэр гущылэпкыыр зэрэухыгъэ х-м бэ пчыгъэ лъэпсапэу х-р кызыпыхъакIэ ары, гущылэм пае: *зытх-хэрэр, ех-хэрэр*.

9. Хъарыфхэу *II* зэгъусэхэу затхырэр хъарыфхэу кI, пI, чI, тI зыфиIохэрэм I, Iу кьакIэлыкIохэ хъумэ ары, гущылэм пае: *нэкIуф, пIэ*.⁹⁴

ТХЭН

ДЭХЭНАГЪУ

Нартмэ насып яIэу, былымыр афэбагъоу, лэжыгъэр гъэбэжъу афэхъоу, огъум щымыщынэжъхэу зыфэхъугъагъэхэр Дэхэнагъо епхыгъагъ.

Дэхэнагъо псыхъуабэмэ, мэзыбэмэ, къушхъэтхыбэмэ акIыбэу, уекIолIэни, учьэлIэни умыльэкIынэу кьэрэгъулабэ иIэу лъэгапIэ горэм тесыгъ. Пшъашъэр о кьэплъэгъугъэмэ анахъ дахэу, итеплъэ закъо укьигъэукIытэу, цыф Iушэу щытыгъ. Ау ащ фэдиз шIуагъэ зыхэлъыр пIэ кьибгъэхъан плъэкIынэу щытыгъэп. Сыд фэдиз лыгъэ зэрахъэу а лъэгапIэм цыфхэр нэхэми, ежъ Iэшэ мIэоу шыоу кьапэгъокIыти кьыукIыжъыщтыгъэх. А насыпыр ежъ ышъхъэ пае кьыхы шIоигъоу, пстэуми ежъ ахэбаикIын игухэлъэу ыдэжъ кIозэ екIодылагъэм шыуишъэ хъункIэ зы щыкIэ хъугъэ.

Пчыхъэ горэм нартмэ яшэхъо-мэлахъохэр тэкъэжъ машIом пэххэзэ, лыжъ горэм кьыригъажъи Дэхэнагъо икьэбар кьафиIотагъ.

– Шъуащыщ горэм гу ышIэу кIоу нартмэ а Дэхэнагъо кьафихыгъагъот, сэрмафэ! – ыIуагъэ лыжъым.

Тымыс ыцIэу нарт шъао горэ щысыти иньбджэгъухэр кьесэмэркьэугъэх.

– Ей, Тымыс, хъаулыеу ущымыс, уипкIэгъуалэ ешэсыри зегъэхъ Дэхэнагъо дэжъ!

Нарт кIалэм ар тIэкIу шъхъакIо щыхъугъ, ау кызыхигъэщыгъэп. Лыжъым гущылэ кьырити, зыкьзэкIуигъуаи кьэшэси кьежъагъ.

КьакIозэ нарт Тымыс мэз горэм кьынэсыгъ. Мэзым хъакIэ-кьуакIэуи, хъацIэ-пацIэуи хэсыр кьыфилыгъ, ау ахэр зэтриукIэхи, зитхъакIыжъ-зильэкIыжъи игъогу техъажыгъ.

Псыхъуибл арыкIыгъэу Дэхэнагъо зытес кьушъхъэ еблэгъэгъум дунаир ыупыщIэу бгъэжъышхо кьытеуагъ. ЗыкьиутIэрэбгъуи ытамэкIэ кьеуагъ. Зи зыхимышIэ фэдэу мыдырэм зыригъэхъы зэхъум, етIани бгъэжъыр кьытефарзи кьеуагъ. Утынхэр хьылыагъэх. Бгъэжъым ар кьодыеу блэкIын

⁹⁴ Шъаукъо А. Ып.кьэ. Н. 511-512.

зэримылгэкыштыр ышшошъ зэхъум, зыфигъэпси, бгъэм икьэогу чатэр пэуидзи ыукыгъ.

Къушъхьиблымэ атхыхэр зэпичи, моу Дэхэнагъо зытес къушъхьэ шыгум зыщыдэкъоеным, бгыбзэмрэ хъонымрэ кышутэкъоу, зихъумэ-зильэум, ынэтлэгу нэзакъо итэу, ыбгъэгу маисэ хэльэу мэзлэныкыо мэхъаджэ кыпэгъокыгъ. Ащ зыкыбгъэдзы хъунэу шытыгъэп, ыбгъэ хэль маисэмкIэ ши, цыфи кыызэгуиупкынэу шытыгъ. Ар ешIэти ТЫмыс ипкIэгъуалэ елъэдэкъауи ичэтэ Iапшъэ пытэу ылыгъэу мэзлэныкыом телъади илоф ышIагъ.

Пшъыгъэу, пагъэу, кIуачIэу кыфэнэжыгъи шымыIэу, ишы ыльабжъэхэри пыутыгъэу шыт нахъ мышIэми, ыгу мыкIодэу къеомэ къаIозэ, жьы хъарзэр пылъэу зыгорэ шы пцIэгъоплъ тесэу кыпэтэдджыгъ.

Кыызэрэсырэм тетэу шыбгъэмкIэ зэбэныхэу фежъагъэх. Арыти ТЫмысэ ипкIэгъуалэ бгъэкIэ кыпэгъокыгъэм ишы зеом, тесым итандж паIор шъхъашызи, ышъхъац благъэ кычIэзыгъ. ТЫмысэ ичатэ Iэтыгъахэти адырэм ичатэ еуи Iэкиутыгъ. Ишашэ кыштэжынынэу псынкIэу зыкыбыридзыхи шъхъае, нарт шъаор лылаби ышъхъац гъэщыгъэ кызIэкигъахыи, ыIэ пытэхэмкIэ кызIэкиубыти рилуагъ.

– Дэхэнагъу тинасып,

Псэм нахы тинахъ лъапI,

Нарт ябыны сырилкыIу,

Сэ сшъхъа пай сыкъэкIуагъэп!

Арэуштэу игухэль зыреIом, адырэм мыщ фэдэ джэуап кытыжыгъ.

– О ТЫмыс! — еIо пшъашъэм, —

Зышъхъэ сымыльэгъоу,

Зинэплъэгъу сыкIэхъопсэу,

Илъэсыбэ сызэжагъ!

Еблагъ, нартмэ яшъау!

Пшъашъэр къельэIуи шъхъаеом, феблэгъагъэп. Дэхэнагъо ежъ ишыплIэ кыдигъэтIысхыи, ащ ишы пцIэгъоплъ ежъ ипкIэгъуалэ кыгуишIи къеуи къежъэжыгъ.

Нартхэр гушIуагъэх, шыгъачъэрэ псэгъаорэ хэтэу мэфибл джэгу фашIыгъ. Нысэр агъэшIуагъэ, алытагъ.

Дэхэнагъо шэн-сэн гъэшIэгъон хэльыгъ: огъумэ – ошх кыыригъэщхыштыгъ, оялэмэ – ошIу кышIыштыгъ. Ащ фэдэу цыфыхэмкIэ насыпышхо а бзыльфыгъэм пылъыгъэу адыгэмэ къаIотэжы.⁹⁵

⁹⁵ Гуманитарнэ шIэныгъэм апылъ Адыгэ республиканскэ институт. **Адыгэ тхыдэжъхэр**. Мыекыуапэ, 1993. Н. 101-103.

A. Тхыгэм елгытыгээ унчлэхэм джэуан кьяшгьут.

1. Дэхэнагьо тыдэ щыпсэуштыгьа?
2. Дэхэнагьо сыд фэдэ шэн-сэнхэр хэлгыгьа?
3. Нартхэр хэта зыгьэгүшлуагьэр?
4. Тымыс иш сыд фэдагьа?

B. Глаголхэр мы уахьтэм, блэклыгэ уахьтэм, кьэклоцт уахьтэм ижжугьэуцу, ахэр зыхэт гуцылэхыгэ зырыз зэхэжжугьэуцу.

1. Фэлотэн:
2. Тесын:
3. Сэмэркьэун:
4. Пэгьокьын:

B. Гуцылэхыгэхэр зэхэжжугьэуцуи мэхьанэ зилэ едзыгьо жжугьэпсы.

1. ынэтлэгү нэзакьо ит, ыбгьэгү маисэр зыхэль мэхьаджэр ыуки Дэхэнагьо ежь ишыпллэ кьыдигьэтгысхьи кьэкложыгьэ нэуж
2. пчыхэ горэм иныбджэгүхэр, Дэхэнагьо кьэпхышгуна алуи кьесэмэркьэугьэхэ нэуж
3. Тымысрэ кьыхыгьэ Дэхэнагьорэ пае нартхэм шыгьачьэрэ псэгьаорэ хэтэу мэфибл джэгу ашыгь
4. ипклэгьуалэ шэси гьогу техьагьэ нарт Тымыс, бгьэжышхоу кьытеуагьэр

Г. Гуцылэхыгэхэм яцыклэгэ гуцылэлыкьлохэр хэжжугьэуцожь.

1. Нарт Тымыс Дэхэнагьо кьуагь.
2. Дэхэнагьо кьыхьын Тымыс ар зыщыпсэурэ лэгаплэм дэжыгь.
3. Тымыс щыт Дэхэнагьо ышхьац гьэщыгьэр кьызлэкиубытагьэ кьэбарыр кьыфиотагь.
4. Ащ, сэ сшхьа нартхэм, ахэм усцэн сыкьэжкьуагь ылуагь.

Д. Тхыгэм кьыжжугурымылуагьэу хэт гуцылэхэр кьыхэшгьутхыкьл ыки гуцылалгэм шьуеплызэ жьы хьугьэ гуцылэ ахэтмэ кьэжжугьэлгьагьу.

ЕДЭУН

НАРТ САУСЫРЫКЬУ

– Саусырыкьоу тикьанэу,
Тикьанэу о тинэф,
Ашгьофыр зиджэнэкокл,
Льыпцлэхэр зипэлшыгу,
Ешыгуаор зичат,
Пызыутрэр зищашхь,

Нарт ялышхьэм рэджэгу,
Лыхьухэр зидэджэгогьу,
Кондэлыр зиклэпс,
Нартыхэр шыу клэпсэ рэшыхьэ,
Тырегъазэшгы релыхы,
Ежь фэдэлыхэр лэгьу римыгъаф.⁹⁶

А. Пицналгэм шьуедэгу, унчлэхэм джэуап кьяшгьут.

1. Саусырыкьо ежь фэдэхэм сыда аришлэрэр?
2. Саусырыкьо идэджэгогьухэр хэта?
3. Саусырыкьо иджанэ сыд фэда?
4. Нарт ялышхьэм рыджэгурэр хэта?

Б. Пицналгэм елытыгьэу гуцылэ зэблэдзыгьэхэр зэжьугьэгьус.

шыгу	ашьоф
джанэ	пэю
лы	шыу
клэпсэ	шхьэ

В. Пицналгэм хэт гуцылэхэм пльышгьуацлэхэр яжьугьэгьуси гуцылэхыгьэ зырыз зэхэжьугьэуцу.

1. Чатэ:
2. Къан:
3. Саусырыкьу:
4. Щашхьэ:

Г. Тхыгьэм кьыжьугурымыгуагьэу хэт гуцылэхэр кьыхэшгьутхыкI ыкIи гуцылалгэм шьуеплызэ жьы хьугьэ гуцылэ ахтмэ кьэжьугьэалгьагьу.

ГУЦЫЛЭН

ІАДЫИФРЭ САУСЫРЫКЬОРЭ

Іадыиф илІ тыгьу кІоти, шы бэу кьыфыштыгь. Ядыжь кьызысыжькІэ шьузым ыІадый пчэ зэпагьом дигьэшти, чэщ шІункІыр зэбгырифыти, мафэм фэдэу кьушхьэ кьогьур кьызынэфкІэ, чэтэн лъэмыджэу кьушхьэ тІуакІэм тельым, шыхэр лым кьырифыштыгьэх. Арэуштэу псэухэзэ, чэщ горэм лыр шьузым фэгубжыгь: «Сэ мы унагьомкІэ хэгьэхьошхо сиІ, чэщ кьэси зы шэхьогьу кьэсэфы, о сыд уишгуагьэу кьэкІуахэрэр!» – ыІуи.

⁹⁶ Хьэдэгьэлэ Аскэр. *Нартхэр/Адыгэ Эпос II Том*. Мыекьуапэ, 1969. Н. 134.

– О, лы, шорэм гулытэ дэплыгээп, уифэшьяуашэп ауштэу укысэгыныр. Мы унагьом сишлуагьэу кыщымыклорэр уидагьомэ, шэхьогьоу кьэпфыхэрэмклэ укызыцэтхьужьымэ, сэ сишлуагьэ хэмытэу, а шыхэр кьэфыхи зэ еплъ! – шьузым иллы пиложьыгь.

Лшыр шьхьяклоштэпхэти, «сэ сишлуагьэ хэмылэу шы кыпфэфымэ еплъ» – шьузым зэрилуагьэр шьхьякло ышлыгь, кыгьгьэгубжыгь.

– Сэ силлыгьэ о джыри шшлэрэп, кысфэмыфхэмэ о кьаплэ, – ылуи ятлонэрэ чэщым лшыр шэси дэкли, шхьонтлишгьэрэ клэф шьийрэ кыфыгьгьэх.

Клэй шлунклым ипсыгьуагьэ шыхэр ыгьэщтагьгьэх, лэмыджым кыфтемыхьэхэу гузэжьогьу лшыр хэфагь. Мо ллэу амалынчээм ыгу егьуи, шьузым ыладий пчээ зэпагьом дищэигь. Нурэм шлунклыр зэбгырифыгь. Шэхьогьу паклэр чэтэн лэмыджым ыгузэгу кызынэсым, шьузым ыладий зэклихьяжыгь.

Ошлэ-дэмышлэу кьашьхьярыожьыгьэ шлунклым шыхэр ыгьэщтагьгьэх, зэтээрэгуклэхэу лэмыджым езэрэтэкохыгьгьэх, лшыри зыдрадзыхи рагьэуклыгь. Хьадэр чыжэу луимыхыгьэу псым кыыхахыжыгь. Илл клодыклае зэрэхьугьэр гухэклишхо фэхьоу, гьызэ ыла лыпцэу ритхьыжьхэрэм лыпсэу кьарыутхырэм кьушьяа благьэхэр ыгьэшпюклыхэу, ладыйф ихьадэгьагь.⁹⁷

А. Тхыгьэм кыщицуатэрэ шэнхэм ащыщэу хьунэу цытхэмрэ мыхьунэу цытхэмрэ кьэжьугьот, ахэм шьяукьытегущыл.

Б. Гущылэухыгьэхэм шьукьядж, тхыгьэм елгытыгьэу скобкэм тэрэз-тэрээп джэуапыр дашьутх.

1. Нартхэр хьэдагьэм хэтхэу, лашэмээрэ Тпымысрэ апэ кьифагьгьэх. (.....).
2. ладыйф илл шыхэр мыжэо лэмыджым кьырифыщтыгьгьэх. (.....).
3. Саусырыкьо ишбуз ладыйф ары. (.....).
4. ладыйф ыладий пчээ зэпагьом дигьэщти шлунклыр зэбгырифыщтыгь.(.....).

В. Гущылэухыгьэхэм ящыклэгьэ гущылэлыкляохэр хэжьугьэуцожь.

1. ладыйф илл чэщ шы бэу кьыфыщтыгь.
2. Шыхэр лэмыджым кьэсыгь.
3. Лшыркызысыжьклэ шьузым кьушьяа кыгьгьэнэфытыгь.
4. Саусырыкьо иклякло ладыйфи члагьэуцуагь.

Г. Гущылэхэр гущылэухыгьэхэм ахэжьугьэуцожь.

Хэгьэхьошхо/сишлуагьэ/ипсыгьуагьэ/амалынчээм

1. Сэри мы унагьом еклы.

⁹⁷ Хьэдэгьэллэ Аскэр. *Нартхэр/Адыгэ Эпос V Том*. Мыекьуапэ, 1970. Н. 166-167.

2. Ащ иунагъомкIэ иIэу ыIуагъ.
3. Цыф угу егъуа?
4. КIэй шIункIым уегъаштэ.

СЫДА ЗЭДГЪЭШИАГЪЭХЭР

ГушыIэухыгъэхэм ящыкIэгъэ гушыIэхэр хэжъугъэуцожь. Джэуапэу къышъутыгъэхэм елытагъэу 1, 2, 3, 4, 5 зыфэжъугъэуцу.

V

адыгэкIэ/ нарт эпоскIэ/ гушыIэлыкIох/ аусыгъэ/ пщынальэхэм/
бжъэдыгъухэр/ адыгэ/ пстэухэри/ хъатикъуаехэр/ мэхъанэ/
кIэмгуехэр/ еджэркъуаехэр/ шагъэфедэ/ шапсыгъэхэр/ пае/ къэскIэ/
Iадыиф/ТIымыс/шъхъакIоштапхэр/гъэшIэгъон/лIыхъухэр/гушыIэл
ыкIохэр/ауж/Саусырыкъу/фэдэлIыхэр/горэм/Дэхэнагъо/шIункIыр/
къыгъэгубжыгъ/ Дэхэнагъо/ ыIадый/

1. Пчъэ зэпагъом дэзгъэщэу чэщ зэбгырызфыщтыгъэр..... ары.
2. Лы, Iадыиф “сэ сишIуагъэ хэмылIэу шы къыпфэфымэ еплъ» зэриIуагъэм..... .
3. Адыгэхэм къызэраIотэжъымкIэ шэн-сэн хэлыгъ.
4. Нарт шъао къэрэгъулабэ зиIэу лъэгапIэ тесыгъэ Нартхэм къафихъыгъ.
5. Ежъ лIэгъу изымыгъафэу зидэджэгогъоу щытыгъэр нарт арыгъ.
6. Зигъусэ гушыIэхэм ит зэпытэу, ахэм зэфэмыдэхэр язытырэр ары.
7. Нэс, къэс,, дэжъ, фэдэ гушыIэхэр..... ыкIи ахэр адыгабзэм бэрэ
8. Адыгэмэ нартмэ яхъылIагъэу орэдхэм,, хъишъэхэм яджэх.
9. Нартхэм язэхэльхъан лъэпкъ зэрэхэлэжъагъэм пае эпосым «.....» теджэ.
10. Адыгэ лъэпкъкIэ тызаджэрэр абдзахэхэр,, бесльэнейхэр, натыхъуаджэхэр,, хъакIуцухэр,, къэбэртаехэр,, мамхыгъэхэр, арых.

VI ДУНАЙМ ИЗЫТЕТ ЗЫФИОРЕ ЭДЗЫГЪОМ (5.6.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКІЭНХЭР

Псыр псэм фэд!

ЕДЖЭН

ТИДУНАЙ ХЭБДЗЫН ГОРИ ХЭЛЪЭП, ТЫФЭЖЪУГЪЭСАКЪ!

КъытэшіэкІыгъэ дунай дахэм изэхэлъыкІэ-гъэпсыкІэ бгъэшІэгъон икъун хэлъ: инэфыль – ипчыхъап, иошІу – иуай, инэф гоІу – имзээхэ гомыІу; илъэсым иуахътэхэу – бжыхъэр, кІымафэр, гъатхэр, гъэмафэр. А зэкІэми зы шъоп яІэр, ялъэкІ-амали лъэшэу зэтекІы, ау ахэпхыни, ахэплъхъани имыщыкІагъэу, тхъэкъэгъэшІыгъэ дахэх.

Дунайшхом цІыфыр къызытехъом, ащ ищыкІэгъэшт-ифэныкъогъэ пстэур Тхъэм къыригъэгъусэжыгъ: жыр, псыр, тыгъэр – фабэр, мазэр – нэфыр; къэкІырэ лъэпкхэмкІэ мэххэр, шъофхэр, губгъохэр зэлыпкІагъэх. Къушхъэ мэххэр пІонышь, чыгъэе зэлэгъу лъэгъупхъэхэм бзыу лъэкъо зандэу зыщыращы; зыщацишІугъом – зэщыфэпыкІыгъэх, чыгъ кьутамэхэр тхъапэ шхъонтІэ хырахыишьэхэмкІэ зэлыпкІагъэх, лъэгъупхъэх. Бжыхъэпэ мафэхэм дышъэ шъошэ теплъэр зыщальэ, етІанэ кІымэфэ чыІэм ефызых, ижыбгъэ еутхыпкІых; къэшІэжыгъуаехэу, мо чыгъ кІэрэкІэ ищыгъэхэр егъэушъорэцых – ІэпцІэнэ-лъэпцІанэх, къурэпч зандэх; яблэкІыгъэ иІотакІохэр мэзлэгур зэрыпкІэгъэ чыгъ лъэпкъ пкІэшъэ-тхъэпэ зэфэшхъафхэр арых. Ахэм гуфашІэу уяплымэ, зэрэтхыпхъэ-сыпхъэхэр. Чыгъэе тхъапэхэр хъалыжъопкІыкІэ фэсакъхэу агъэдэхагъэм фэдэх, кІырыцэр, лэдэхыбзэ жъгъэир ІэшІэгъэ дахэу къякІокІы. КъызэралорэмкІэ, адыгэхэмкІэ чыгаер анахъ чыгъ лъэпІэ гъэшІуагъэмэ ащыцэу къырэкІо; пхъэпытэ лъэпкъ, псэуальэмкІи, хызмэтымкІи осэшІу иІ; ипкІэшъэ-тхъапэхэр пІонышь, хырахыишьэ мэлух. Чыгаер – чыгъ пытэ, бэгъэшІэ лъэпкъ. Адыгэм игъашІэ мы чыгыр пытэу хэкІыхъагъ: чІыгулэжъэу, былымахъоу егъашІэм къырыкІорэ лъэпкымыкІэ мы чыгым мэхъанэшхо иІагъ. Губгъо Іудзыгъэхэм афэкІорэ гъогухэм чыгъэе пшъабгъомэ бэрэ уащыІукІэщтыгъ, ащ ыбгъукІэ губгъо псынэ куу псыІэшІур щытыгъ, чыгри жъаупІэ-гъэпсэфыпІэ лэжъэкІо цІыфымкІэ хъуцтыгъэ. БлэкІыгъэ зэманым цІыф цІыкІур нахыбэрэмкІэ лъэсрыкІуагъ, ищыкІэгъагъ джащ фэдэ уцупІэ чІыпІи.

ЦІыфым ижъ дэдэм къыщегъэжыагъэу псэупІэ-чІыпІэ фэхъуцтыгъэр мэзыр, псыхъор арых. Ахэм апэмычыжъэу, нахъ чІыпІэ хэлэтыкІыгъэ Іэрфэгъум мы пстэум уалыІэсынэу тІысыщтыгъэх, зыкъэухъумэжыын мурадри зыкІи ащыгъупшэщтыгъэп.

Нахыпэм цІыфымрэ чІыопсымрэ пытэу зэпхыгъагъэх, зэгурыІощтыгъэх, псауныгъэкІи хъуапсэщтыгъэхэп. Сыда пІомэ жыи къабзэр, псыр, тыгъэр зэщымыкІуыгъэхэу, цІыфыІэ «лъэшкІэ» зэІашІэжыгъагъэп. Ау цІыфхэр чІыопсым ехъомэ, ехъохзэ, уахътэм уахътэ тешІэ къэси яшІоигъоныгъэхэм къахахъозэ, зэкІэ тхъэкъэгъэшІыгъэр зэрахъокІыгъ. Мэххэр пІуакІэ хъугъэх, чыгъ лъэпкъ зэфэшхъафхэм янахыбэр гъотыгъуае.

Непэ шыІэклэ-псэукІэм псынклэгъабэу хэль хьугъэм цыфым ыІэхэр нахь кьедзыхыгъэ ланлэ ышІыгъэх; техникэм чЫпІэ зэригъотыгъэм, остыгъэ зэтетым – электричествэр, пхъэкьутагъэм ычЫпІэ – газыр, шыкузэкІэт, шыхэм ачЫпІэ – машинэхэр бэдэдэу кьызэритэджагъэхэм, гьомылапхъэхэри, шыгъынхэри тучанхэм атизхэу зэрэщыІэхэм цыфхэри нахь кьагъэшъхьахынагъэх. Джырэ лъэхъаным хэти ышъхъэ пылтыжыын уахътэ ыгъотыгъ, цыфхэр загъэтхъэным нахь пыхьагъэх, макІох мэзым, кьушъхъэм, псыхъом, нэмыкІ чЫпІэ гъэпсэфыпІэм. Ау чЫопсым фэсакьыгъэныр нахьыбэм ашІоІофыхэп, агуи кьэкІыжыырэп. Цыф цыкІум тыдэкІи иІэуж-лъэуж кьырыпшІэу зыдэщыІэгъэ чЫпІэ пэпчъ Іаеу зэхеушІуае: гьучІ кьэмлани, апч бэшэрэби, Іальмэкъ зэфэшъхьафи, кьупшъхъэ-лъашъхьы, пластик хьакъушыкьуи, нэмыкІи кьыІуанэхэшъ, машинэм зыкьырадзэшъ кьэкІожьых.

КьагурымыІорэр пстэуми чІатэкьурэр ренэу ауж зыгорэ итэу кьышыпынэу зэрэщымытыр, жьыр кьильмэ, а зэкІэ зэритэкьурэр, зэрилъэсырэр, псыхъоу мычыжъэми зэрэхильасэрэр, ежъ цыфыр ышъхъэ егоожъэу, кьыгурымыІоми, лІэужхэм япсауныгъэ утын фэхъуштыр зэришІэрэр ары. Зыми чЫопсым зэрар рихэу кьыпфиІоштэп ыкІи ылытэрэп, ау ежъ цыфэу, тапэкІэ ахэм афэсакъэу, гьунэ алызыфэу, арыгушхоу шытыгъэм ыІэхэмкІэ, джа зэкІэ «зэтыреукІэ», кьэкІошт лІэужхэм – тинепэрэ сабийхэм кьафэнэщтым, япсауныгъэ кьырыкІоштым егупшысэхэрэп.

Тидунай хэбдзын гори хэльэп – дэгъу, дахэ, кьабзэ. Ау хэти ащ фэсакъыныр, кьэбзэныгъэр зэрэтифэныкьуагъэр тщыгъушшэ хьушцтэп. ТичЫопс икьэбзагъ, тэ, цыфхэм, куцІэу тиІэр.⁹⁸

А. Тхыгъэм елгытыгъэу унчІэхэм джэуап кьышъут.

1. Тхыгъэм кьыІуатэрэ зекІуакІэ мыхъо-мышІагъэхэр сыд фэдэха?
2. ЧЫопсым сыдым пае уфэсакъын фая?
3. Адыгэхэм мэхъанэшхо зэратырэ чыгыр тары, ащ инэшанэхэр сыд фэдэха?
4. Цыфхэм псэупІэ чЫпІэу нахь кьыхахырэ чЫпІэхэр тыда?

Б. ПкьыгъуацІэхэр хэтэу гуцыІэухыгъэ зырыз зэхэжъугъэуцу.

1. Тхьапэ:
2. Лъэпкъ:
3. Мэз:
4. Пшысэ:

В. Тхыгъэм хэт цІэпакІэ, пкьыгъуацІэ, пльышъуацІэ, наречие, гуцыІэлыкІу, зэпхыхэм ащыц зырыз кьыхэшъух, ахэр хэтэу гуцыІэухыгъэхэр жъугъэпыс.

Г. ГуцыІэухыгъэхэм ямэхъанэ зыкьутэу, кьемызэгъэу хэтыр кьэжъугъом.

1. Чыг лъапІэу щыт чыгаер пхъэпытэ лъэпкъэп ыкІи псэуальэмкІи осэшІу иІ.
2. ЦыфымкІэ псы закьор ары мэхъанэшхо зиІэр, жьыми тыгъэми мэхъанэшхо яІ.

⁹⁸ Мамырыкьо Нуриет. **Тидунай хэбдзын гори хэльэп** — Адыгэ макъ (adygvoice.ru). Ихьагъу: 27.01.2021.

3. Илъэсым иуахьтэхэр шы мэхьу: бжьыхьэ, кымафэ, гьатхэ, гьэмафэ.
4. Тидунай дахэм икьэбзагь зипшьэрыльэр шьоры.

БЗЭХАБЗЭ

ЗЭПХЫХЭР. ЗЭЛЬЭПКЪЭГЪУ ПОДЛЕЖАЩХЭМ СКАЗУЕМЭР ЗЭРАРАПХЫРЭР

Зэпыхэр. Къэдзыкъыжын

Гушылэухыгъэм илахьэхэр, гушылэ зэльэпкъэгъухэр зэпыхэм зэрапхы. Адыгабзэм зэпыхэр пллэу агощы: зэзыпхырэ, зыгощырэ, зэпыщыт, гьэларышлэн. **Зэзыпхырэ зэпыхэр:** -рэ, -и, *ыкли*. **Щысэ:** Фаттымэтрэ Мерджанрэ кьалэм кьуагьэх. **Зыгощырэ зэпыхэр:** -е -е, зэ – зэ, *хьауми*. **Щысэ:** Зэ ошх кьещы, зэ тыгъэ кьепсы. **Зэпыщыт зэпыхэр:** ау, *нахь, шьхьае*. **Щысэ:** Адыгабзэ ышлэрэп ау зэригъэшлэным фай. **Гьэларышлэн зэпыхэр:** *сыда* *плэмэ, ащ кьыхэкьэу, ащ пае*. **Щысэ:** Ныбжьыкьэхэм адыгабзэ ашлэрэп, *сыда* *плэмэ* арагъэшлагъэп.

Зэльэпкъэгъу подлежащхэм сказуемэр зэрарапхырэр

Зэльэпкъэгъу подлежащхэм сказуемэр зэрарапхырэр гушылэухыгъэр зэрэгъэпсыгъэм елытыгь:

1. Гушылэухыгъэм хэт гушылэхэр зэнкьэ зэкьэлъыкьуакьэм тетэу зэкьэлъыкьохэ зыхьукьэ (зэльэпкъэгъу подлежащхэм ауж сказуемэр итэу), сказуемэр бэ пчъагъэм итэу кьало, гушылэхэр зэблэдзыгъэ зэкьэлъыкьуакьэм тетэу зэкьэлъыкьохэ зыхьукьэ (зэльэпкъэгъу подлежащхэм апэ сказуемэр итэу), сказуемэр зы пчъагъэм итэу кьало. Гушылэм пае: а) *Розэр, астрэр, пионер кьэкьыгъэх; Столыр, пхэнтлэкьур, шкафыр дахэу гьэлагъэх.* б) *Пшэшьэжъыем ытхьакьыгь стаканыр, лагъэр, джэмышыхьэр.*

Мы кьызфэтлогъэ хабзэхэм атемытэу зэльэпкъэгъу подлежащхэм сказуемэр зэрарапхырэ шыкьэхэр гушылэухыгъэр зэрэгъэпсыгъэмрэ ащ мэхьанэу кьыкьырэмрэ ялытыгьэх.

2. Ахэт зэпыхэм мэхьанэу ялэм елытыгъэу зэльэпкъэгъу членхэм сказуемэр арапхэуи:

- а) зэзыпхырэ зэпыхэу *ыкли, е* зыфилохэрэмкьэ зэльэпкъэгъу подлежащхэр зэпыхгъэхэ зыхьукьэ, ыпшгьэкьэ, апэрэ пунктым кьыщытлогъэ хабзэхэм уарыгъозэн фае. Ау зэльэпкъэгъу подлежащхэр зэпх лъэпсахэу *и* зыфилохэрэмкьэ зэпыхгъэхэ зыхьукьэ, ахэмэ сказуемэр шыкьитлукьэ арапхы, гушылэм пае: *Зы комбайни, зы трактори мыгъэтэрэзыжъыгъэу кьанэ хьуцтэп (пкьыгъуацлэхэр зэрэзэкьэлъыкьохэрэм ифэмэ-бжъымэ кьытехьэ); Редакторыри, корректорыри Изэрытхэм еджагъэх (подлежащхэм цыфхэр кьагъэлагъэ).*

- б) зыгощырэ зэпхэу *е* зыфилоу а уахьтэм хьурэ-шлэрэр зыгъэцакьлэрэр подлежащхэм ащыщэу зы нахь зэрэмышьурэр кьэзгъэлагъэрэр подлежащхэм азфагу дэт зыхьукьэ, анахь кьыпэблэгъэу пкьыгъуацлэм сказуемэр рапхы,

гуцылэм пае: *Пхъашлэм Иоф зэршилэрэр пхъэх е пхъэпс; Пицэчыгъэ кыныгъор е тхъамыклагъор пицэгъупиэжъы.*

3. Зэльэпкъэгъу подлежащхэр мэхъанэу ялэмкIэ зэпэблагъэхэ зыхъукIэ, ахэмэ апэ щытми, ауж щытми сказуемэр зы пчъагъэм итэу къало, гуцылэм пае: *Зэкъошныгъэмрэ зэдэштэныгъэмрэ орэпсэу! Агъэхъазырыгъэр иханIэмрэ ихынымрэ.*

Мэхъанэу ялэм хахъозэ зэльэпкъэгъу подлежащхэр зэкIэлъыкIохэ зыхъукIэ, анахъ кыпэблэгъэ подлежащым сказуемэр рапхы, гуцылэм пае: *Хэтрэ кIэлэцIыкIуи, хэтрэ нишэишэжъыи еджэн фае; Тхылъым зы гуцылэ мытэрэзи, зы сурэт мытэрэзи хэтын фае.*

4. Зэльэпкъэгъу подлежащхэм бэ пчъагъэм ит ахэт зыхъукIэ, сказуемэр пчъагъэу зэрытыщтым ац ифэмэ-бжъымэ кытехъан ылъэкIыщт, гуцылэм пае: *Тхылъым дэтых романи, повести, стиххэри.*

5. Сказуемэр подлежащхэм апэ итми, подлежащхэр бэ зэрэхъухэрэр къыхагъэщы ашIоигъо зыхъукIэ, ар бэ пчъагъэм итэу къало, гуцылэм пае: *Ахэхъо цыIакIэми, псэукIэми; Хатэм къыцэкIых помидори, нэшэбэгуи, цумпи.* НахыбэрэмкIэ мыщ фэдэу зыхъурэр подлежащым цIыфхэр къыгъэлыгагъоу, сказуемэм ахэмэ ашIэрэр къыгъэлыгагъо зыхъукIэ ары, гуцылэм пае: *Губгъом макIох лIыжъыри, нIожъыри; Унэм исхэу зэдэгъуцIэх Исхъакъ, Аслъан, Хъаджырэт, урыс къэнджалтэльхэр аIоу.*

6. Зэльэпкъэгъу подлежащхэм сказуемэр яппхы зыхъукIэ, ац лексическэ мэхъанэу иIэри къыдэплъытэзэ пшIын фае: нэбгырэ заулэхэм агъэцэкIэрэ хъурэ-шIэрэр сказуемэм къыгъэлыгагъо зыхъукIэ, зэльэпкъэгъу подлежащхэм апэ щытми, сказуемэр бэ пчъагъэм итэу къало, гуцылэм пае: *Ац ыдэжъ къэкIуагъэх яни, ышыпхъуи, ышнахъыкIи.*⁹⁹

ТХЭН

ПСЫМ ИКЪЭУХЪУМЭН

Псы щымыIэу щыIэныгъи щыIэп. Агъэунэфыгъ цIыфым ыпкыи инахыбэр псэу зэрэщытыр. Гуцылэм пае, цIыфым кг 70-рэ ещэчымэ, ац щыщэу кг 50-р псы. Цыфыр мышхэу тхъэмэфэ заулэ зэпичын ылъэкIыщт, ау псы Iумыфэмэ, мэфи 2-3 ыгъэшIэщтэп. Псы ямыIэу псэушхъэхэри щыIэн альэкIыщтэп. Гуцылэм пае, пылым чэщы-зымафэм псы литрэ 90-рэ ищыкIагъ. Псы щымыIэу къэкIхэри къэкIырэп. Зы картоф килограмм къэбгъэкIыным пае псы шэлэ 30 ищыкIагъ. Псы аIэкIэмыхъэу заводми, фабрикэми Иоф ашIэн альэкIыщтэп. Щылычыр апсыхъэ зыхъурэми, шэкIыхэр, тхылыпIэхэр, псэуальэхэр зыхашIыкIырэ материалхэр ашIы зыхъурэми псыбэ агъэфедэ. Псым электростанциемэ ятурбинэхэр къырефэкIы, унэхэр рагъэфабэх. Псы щымыIэу шхынхэр бгъэхъазырынхэ плъэкIыщтэп. Псым тэ тешъо, псым зырытэгъэлскIы, тырэгыкIэ. Джары псым къыкIырэр! ИжъыкIэ къыщегъэжъагъэу псы зыдэщыт чIыпIэхэм цIыфхэр хъаулыеу ащытIысыщтыгъэхэп.

Чыгум псыбэ тет. Ар арыз хыхэм ыкIи океанхэм. Ау а псыр зэрэщыугъэм къыхэкIэу цIыфым ыгъэфедэн ылъэкIырэп. Цыфым ищыкIагъэр псы щыугъэр арэп, псы мышыугъэу природэм ац фэдэу бэу щымыIэр ары. Псы литри 100

⁹⁹ Шъаукъо А. Ып.къэ. Н. 475-476.

пэпч тельытагъэмэ псы мышыугъэу литриты нылэп щылэр. Ау а псыри зэкIэ бгъэфедэн плъэкIыщтэп. Ащ илахыгъо нахыбэр зи зэпшIэн умыльэкIын мылылгъэ инхэу щылых. Ари зыхэбгъэкIырэм зэрэхьуцтыр зэкIэ псэу щылэм изы литрэ 100 (щэлгъэ ини 10 арызыбзэу) пэпч цIыфым ыгъэфедэн ыльэкIыщтыр псы стэчанрэ ныкьорэ.

Джа зэрэплъэгъоу цIыфым ыгъэфедэн ыльэкIынэу зэшъохэрэ псыкIэ заджэхэрэм фэдэу щылэр ащ фэдизэу бэп. Ащ нэмыкIэу ар чIыпIабэмэ ащыуукъэбзын, щымыщэу хэлхэр хэпхынхэ фаеу мэхъу. Псым иукъэбзыны кьэралыгъом ахьцэшхо тырекгъэкIуадэ. Зэфэмьдэу Чыгум зэшъохэрэпсыр щыгощыгъ. ЩыIэх чIыпIэхэр цистернэмэ-танкмэ арытэу машинэхэмкIэ псыр кыызфацэхэрэр. Мыщ фэдэ сурэт уанэIу кыигъэуцу: хы ин дэдэу псыр зэрызым инэпкъ тес хьаблэм цIыфмэ псыр машинэ-цистернэм кырахы ыкIи ащ фэсакъхэзэ, за гъуанткIуи рамыкIутыхэу, ахы. Ащ фэдэ чIыпIэмэ цIыфхэр псым ащышъхьасынхэ альэкIы.

Адэ о псым ушъхьасын олъэкIа? УнаIэ тедз шъуадэжъкIи, еджапIэмкIи хьаулыеу псыр кызырыкIорэ краным кьечъымэ. Ащ фэдэ плъэгъумэ, краныр егъэт. Ащ фэдэу псым шъхамысэу дзекIорэм егый ыкIи псым узкIышъхьасын фаер гурыгъаIу. Зыщымыгъэгъуш: гъонткIо зырызэу кышыпIкIуми мазэм кыкIоцI хьаулыеу литрэ 400 кIодыщт. ЗэгорэкIэ краныр е колонкэр зэрэкьутагъэм кыыхэкIэу псыр кычъы зыхьурэм, ащ лыпытэу кьэлэ унэхэр зыIэ ильым макъэ ебгъэлун фае.¹⁰⁰

А. Тхыгъэм елгытагъэу унчIэхэм яджэуапхэр кьэишъутх.

1. Цыфыр псы щымыIэу псэушъуна?
2. Псым фэныкьор цыф закьор ара?
3. Цыфыр псы емышъоу мэфэ тхьапша зэрэпсэуцтыр?
4. Цыфым ищыкIагъэр псы щыугъэр ара?

Б. Псым ехьылIагъэу кьэбар цIыкIу кьэишъутх.

В. ГущыIэ зэблэдзыгъэхэр зэжъугъэгъусэх.

щыугъэ	литр
псы	псыр
псым	псы
щыIэныгъ	шъхьас

¹⁰⁰ Клепина Зоя, **ПриродэшIэныгъ 4**. ЗэыздзэкIыгъэхэр: Хьот Хьалидэрэ Шъхьаплъэкъо Светэрэ.– Мыскъуапэ, 1992-. Н. 61-62.

Г. Гуцылэухыгъэхэм шгукъядж, тхыгъэм елгытыгъэу скобкэм тэрэз-тэрээп джэуаныр дашгъутх.

1. Пылым тхьамафэм псы литрэ 90 решгъу. (.....).
2. Цыфым ыпкы инахыбэр псы. (.....).
3. Псэуплэу цыфхэм псы зыдэщыт чыплэхэр нахъ кыыхахы. (.....).
4. Псы щымылэу кьэкхэр кьэкых. (.....).

ЕДЭУН

МЭЗЫР БЗЫУХЭМ ЫКИ ПСЭУШЪХЪЭХЭМ ЯУН

Адыгэ Республикэм кьолэбзыу лъэпкь зэфэшхьафэу 226-рэ ис. Ахэмэ ащыщхэм ацлэхэр: кьуанчл, пхъэулу, тыгъурыгъу, кьолэжъ, кукуу ыкИ нэмыкхэр.

Кьолэбзыухэр купитлоу гошчыгъэх: хэгъэгу фабэм быбыжхэрэмрэ кымафэр изыхрэ кьолэбзыухэмрэ.

Хэгъэгу фабэм быбыжхэрэ кьолэбзыухэр: пчэндэхур, пцлашхор, кьэрэур, кьуанчлэр ыкИ нэмыкхэр. Мыхэр бжыхъэм хэгъэгу фабэм мэбыбыжых, гьатхэр кызысклэ кьагъээжы.

Кымафэр изыхрэ кьолэбзыухэр: тыгъурыгъур, пхъэулу, кьолэжы, бгъэжы ыкИ нэмыкхэр. Кымафэм ос кызесклэ кьолэбзыумэ мэзым ашхын хагъуатэрэп. Ахэмэ чылэм, кьалэм нахъ пэблагъэ зыкьашы. Арышъ, ахэмэ шьо шьуишуагъэ яжгъуэкхын фае.

Псэушхъэу мэзым хэсхэм псэушхъэ Илхэр арало. Ахэмэ хьэклэ-кьуаклэхэри ахэтых. Хьэклэ-кьуаклэалыгъэхэр: тыгъужы, баджэр, мышгэр, аслъаныр, кьэплъаныр ыкИ нэмыкхэри. Мышгэр ины, пырац. Кымафэм мышгэр бым илгъэу мэчые. Баджэр дахэ, пырац, тхьагъэпцы, ыкИ кыхъэ. Ар цыгъохэм, тхьаклумкыхъэхэм ыкИ нэмыкИ псэушхъэ цыкхэм яшакло. Тыгъужыри хьэклэ-кьуакл, чэцхэр икласэх. Тхьаклумкыхъэр псэушхъэ лал, ыц шьабэ, дахэ, псынклэу мачъэ. Кымафэрэ – фыж цыкху, гьэмафэрэ– ежыашьо. Цызэри псэушхъэ лал. Ар цыкху, ыкИ пырац. Кымафэм ышхыщтыр бжыхъэм еугъои.¹⁰¹

А. Тхыгъэм елгытагъэу унчлэхэм яджэуанхэр кьэшгъутх.

1. Хэгъэгу фабэм быбыжхэрэ кьолэбзыухэр тары?
2. Кымафэр изыхрэ кьолэбзыухэр тары?
3. Мэзым хэс псэушхъэ Илхэр тары?
4. Кымафэрэ фыж цыкху, гьэмафэрэ ежыашьо хьурэ псэушхъэ лалы тары?

Б. Гуцылэухыгъэхэр зэхэжгъуэуцуи мэхъанэ зилэ едзыгъо жьугъэпсы.

1. Планетэхэми псэушхъэ зэратемысыр цыфхэм аушэтыгъ

¹⁰¹ Бэгъушъэ Мир, Анцокъо Сурэт. Адыгабзэ Адыгейский язык я 8-рэ класс. – Мыекъуапэ, 2014. – Н. 47, 144.

2. ЫкИ псэушгъхэ зыщыпсэурэм щыІэныгъи щІэ
3. Ау тидунай псэушгъхээхэм чЫпІэшхо щаубыты
4. Мазэм псэушгъхэ лъэпкъ гори зэрэтемысыр нафэ

В. ГуцыІэхэр хэтэу гуцыІэхыгъэхэр зэхэжъугъэуцу.

1. Аслъан:
2. Мышъэ:
3. КъуанчІ:
4. Тыгъужъ:

ГУЦЫІЭН

ХЭТ НАХЪ ЛЪЭША?

Гырзэу, быоу жьыбгъэр къилъи,
 Чъыгышгъапэр къыгъэуалъи, –
 ТхъакІумкІыхъэр къызыкІащтэм,
 Пэнэ хъамэм къызыхэлъэтым,

Чъэмэ чъэзэ къэупэрази,
 Мыл джыджыум ар тебэджагъ,
 Ащ лыпытэу зыфигъази,
 Мыл джыджыум ар еджагъ:

– А симылэу мылы къат!
 Сэкъатые сыохъулІ,
 Сыбгъэунэхъуи, сымыгъалІ,
 Шугагъэу пхэлъыр къысэІуат:
 О улъэша, умылъэша?

Тыгъэ плъыжъыр хъураешхоу
 Ошъогушхом къитэджагъ,
 Тыгъэбзыим зыкъиушхуи,
 Мыл кІыІум къытепсагъ.

Мылыр къачи зэгочыгъэ,
 Чэгъэ Іупэр зэтрихъи,
 Диутхаеу псыр ыутхи,
 Мыр джэуапэу къыупсэлъыгъ:

– Сэ сылъэшэу сыщытымэ,
 Моцтэу Тыгъэр къыстекІона,
 Сэ сылъэшэу сыщытымэ,
 Мо Тыгъэшхом сигъэжъуна!

ТхъакІумкІыхъэм зыкъеІэты,
 Мо Тыгъэшхом упчІэ реты:

– А си Тыгъэу Тыгъэ шIэт,
Шуагъэу пхэлъыр кысэIуат:
О ульэша, умыльэша?

– Сэ сыльэшэу сыщытымэ,
Ошъуапцэхэр кыстекIона,
Сэ, сыльэшэу сыщытымэ,
Ошъуапцэхэр кыстехъана?

Ошъочапэм зыкыкыуихи,
Ошъопцэшхор кынэсыгъ,
Тыгъэбзыхэр пиубытыкIи,
Тыгъэ нэIу зыкышыгъ.

– О, Ошъуапцэу си Пцэ хъат!
Шуагъэу пхэлъыр кысэIуат:
О ульэша, умыльэша?

– Сэ сыльэшэу сыщытымэ,
Нэпс башцэ сэ скIэкIына,
Сэ сыльэшэу сыщытымэ,
Ощхыр инэу кьезгъэшхына!

Уашъор зэкIэм кьэушIункIи,
ПчыкIэ плыжьбыр кыыхэпсыгъ.
Шыблэм мышIэр кыпышыкIи,
Ощхы иныр кытIупщыгъ.

– О, си Ощхэу Ощх бэрчэт!
Шуагъэу пхэлъыр кысэIуат:
О ульэша, умыльэша?

– Сэ сыльэшэу сыщытымэ,
Чыгум псынклэу сыришъуна,
Сэ сыгъэшэу сыщытымэ,
Уцыр Iужъоу кьезгъэкIына!

ТхъакIумкIахьыр кызэплъэкIи,
Уцэу кьэкIырэм пэгъокIыгъ,
Уцы шхъуантIэм фиузэнкIи,
УпчIэу иIэр пигъохыгъ:

– А си Уцэу, Уцы шхъуантI!
Шуагъэу пхэлъыр кысэIуат:
О ульэша, умыльэша?

Уцы шхъуантIэм зигъэщыгъ
ХэцэтыкIи кыIожьыгъ:

– Сэ сыльэшэу сыщытымэ,
Къоныжъ сиульэгуна,
Сэ сыльэшэу сыщытымэ,
Къоныжъ сэ сихъуна!

Ыцэжъхэр къэгъэщыгъэу
Къоныжъ мэзым кыхэкӀыгъ,
Уцы кырыр риульэгукӀэу
Уцы шхъуантӀэм кынэсыгъ.

– О, Къоныжъэу Къоныжъ джад!
Шуагъэу пхэлъыр кысэӀуат:
О ульэша, умыльэша?

– Сэ сыльэшэу сыщытымэ,
Шхончыр къэзгъэона,
Сэ сыльэшэу сыщытымэ,
Шхончим сиукӀына!

Шхонч зэбгъулъыр шъофым къэси,
Къоныжъ занкӀэу къещэрыуагъ.
Гъуаргу ригъаӀоу шхончыр къауи,
Къоныжъ хъадэу зэхэфагъ.

– ТхъакӀумкӀыхъэр кыкӀигъащти,
Щэунае дэпкӀэягъ,
ТхъакӀумкӀыхъэм зыкъишӀэжьи,
Шхончим упчӀэ рит фежъагъ:
– О, си Шхончэу Шхончы хъат!
Шуагъэу пхэлъыр кысэӀуат:
О ульэша, умыльэша?

– Сэ сыльэшэу сыщытымэ,
Цыгъо цыкӀу кысэкӀуна,
Сэ сыльэшэу сыщытымэ,
Сишхончыпс зэпигъуна!

ТхъакӀумкӀыхъэр чъэмэ, чъэзэ,
Шъхъангъупчъэм Ӏульэдагъ;
«Дзын-дзын-дзын» ригъаӀозэ
Шъхъангъупчъэм ар теуагъ.

Цыгъор гъуанэм кыкӀошъыкӀи,
МэкӀэ-макӀэу кыӀухъагъ,
ТхъакӀумкӀыхъэм кышпэгъокӀи,
«Сыд узыфаер?» кыриӀуагъ.

ТхьакIумкIыхьэм нахь зейэты,
Цыгъо цыкIум упчIэ реты:

– А си Цыгъоу Цыгъо хьат!
Шуагъэу пхэлъыр кысэIуат:
О ульэша, умыльэша?

– Сэ сыльэшэу сыщытымэ,
Чэтыужъым сыщыцтэна,
Сэ сыльэшэу сыщытымэ,
Чэтыужъым сикъузына!

Чэтыужъыр кыкIольэти
Нэрэ-Iэрэ азыфагу,
Цыгъо цыкIур кыубыти,
БльэбжытIу чIуитаргу.

ТхьакIумкIыхьэм ар зельэгъум,
КыкIигъащти дэпкIэягъ,
Ау гутIэкIур зэкIуигъуай
Чэтыужъым епсэлягъ:

– О, Чэтыоу Чэтыу хьат!
Шуагъэу пхэлъыр кысэIуат:
О ульэша, умыльэша?

Бцэ чанхэр кыIуигъэпси,
Цыгъом ыпсэ хигъэзыгъ,
Зи кымгъанэу, ыгъэсыси,
Цыгъо цыкIур ыкъузыгъ.

– Сыльэш! – ыIуи зигъэлыати,
ПэкIорыгум зыридзагъ.
– Сыльэш! – ыIуи зыкIийэти,
Шъхъантэ кIыIум тетIысхьагъ.¹⁰²

А. Пшысэм хэт псэушхьэхэр къэжъугъот, ахэм ащыц зым ехьылIагъэу шъукъытегущыI.

Б. ГущыIэ зэхэпхьагъэхэр тэрэзэу зэхэжъугъэуцуи гущыIэухыгъэ жъугъэпсы.

1. хъураешхор/ ошъогушхом/ плъыж/ кытэджагъ/ тыгъэ
.....
2. ошхыр/ ыIуагъ/ сыльэшмэ/ инэу/ нэпсыбэ/ ошъуапщэм/ кIэзгъэкIына/ сэ/
къезгъэщхэу
.....

¹⁰² ПэрэныкIо Мурат. **Гъогупэхэр**. Мыскъуапэ, 1993. Н. 138-141.

3. шъхъантэ/ ылуи/ чэтыужьым/ сэ/ пэкlorыгум/ кылуми, зыридзагъ/ тетlысхъагъ/ сыльэш

4. Iужьоу/ псынклэу/ оцхыр/ уцыр/ чlыгум/ кьэзгъэкlырэр/ ыришгурэр/ ары

В. Тхыгэм елътыгъэу унчlэхэм джэуап кьяшгъут.

1. Гырзэу кылъи тхъакlумкlыхьэр кьэзыгъэцтагъэр хэта?
2. Псыр диутхаезэ тхъакlумкlыхьэм джэуап кьэзытыжыгъэр хэта?
3. Пшысэм анахь лъэшэу кыгъэлъагъорэр хэта?
4. Ошгъуапцэхэр кыстекlона зылуагъэр хэта?

Г. Гуцылэ зэблэдзыгъэхэр зэжгъугъэгусэх.

гъуанэм	тыгъэр	тхъакlумкlыхьэр
мылым	уашгъом	кьитэджагъ
пчыкlэр	тебэджагъ	цыгъор
ошгъогушхом	кьикlошгъыкlыгъ	кьыхэпсыгъ

СЫДА ЗЭДГЪЭШАГЪЭХЭР

Гуцылэухыгъэхэм ящыкlэгъэ гуцылэхэр хэжгъугъэуцожь. Джэуапэу кьяшгъутыгъэхэм ялътыгъэу 1, 2, 3, 4, 5 зыфэжгъугъэуцу.

VI

чlыопсым/ хгъугъэх/ зэфэшгъафхэри/ сабыйхэм/ кlымафэм/ гъатхэм/ гъэlorышlэн/гъэмафэм/ псыр/ щылэшгъуцтэп/ щыугъэ/ ехъозэ/ бжыхьэм/100/ тыфэсакъын/ нарт/Тхъожьые/ ащыщ/ шыр/ зэпыхьэм/ зыгощырэ/ зэльэпкъэгъэу/ плlэу/ хгъугъэх/2/ зэшорэпсыр/мыщыугъэр/ нарт/ псэушгъэхэм/ ин/

1. Усакlохэм яусэхэм бэдэдэрэ шагъэфедэрэ чlыопсым чlыпlэ шаубыты.
2. Адыгэ..... эпосым чlыпlэшхо щызыубытырэр ары, Саусэрыкьо и ахэм..... .
3. гуцылэухыгъэм иlахьэхэр, гуцылэ..... хэтхэр зэрапхы.
4. Зэпыхьэр агощы: зэзыпхырэ,, зэпыщыт,
5. Цlыфхэр ехъомэ, мэзхэр пlуакlэ....., чыгъ лъэпкъ гъотыгъуае

6. Тинепэрэ тегупшысэн ахэм кьафэнэшт чьыопсым фай.
7. чьыIэм ыфызырэ чьыгхэр тхьапэ шхьуантIэх, жьаупIэх ахэм дышгэ шьуашэр ащыгь.
8. Цыфым ищыкIэгъэшхоу цыт щымыIэу щыIэныгъэ
9. Чыгум псы бэ тет ау цыфым ищыкIагъэр мырэп ары.
10. Тидунай псы щыгугъэ литри пэпчъ псы мышыугъэу щыIэр литри ныIэп.

VII

СПОРТЫМРЭ УЗЫНЧЬАГЪЭМРЭ ЗЫФИОРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.7.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКIЭНХЭР

Пстэум апэ узынчъэныгъэ

ЕДЖЭН

СПОРСТМЕН ЦIЭРЫНОХЭР

Спортым упылыныр насыпыгъ, ау ар Iоф IэшIэхэп. Спортым зищыIэныгъэ езыпххэрэм гъэхъэгъэ инхэр ашIых.

Кобл Якъубэ дзюдомкIэ зэрэдунаеу зэльашIэрэ еджапIэ Мыекьуапэ кьыщызэIуихыгъ. Ар дзюдом и Федерацияе и Къыблэ Федеральнэ округ ипрезидентыгъ. Ар я XX-рэ лIэшIэгъум Урысыем ианыхь тренер дэгъоу кьыхагъэщыгъ. Кобл Якъубэ зэльашIэрэ спортсмен цIэрыIоу Емыж Арамбый итренерыгъ.

Емыж Арамбый самбэмрэ дзюдомрэмкIэ Европэм тIогъогогъоу ичемпион хьугъэ. 1980-рэ илгъэсым Олимпийскэ джэгунхэм яджэрз призёр. Ащ илгъэс тIокI ыныбжыгъ самбэмкIэ РСФСР-м ичемпион зэхъум. Емыж Арамбый Европэмрэ СССР-мрэ самбэмкIэ ячемпионат дышгэ медаль кьыщихыгъ.

Спортсмен цIэрыIохэм ащыщых Иван Поддубнэ, Майкл Джордан, Пеле, Криштиано Роналдо, Владислав Третьяк, Ирина Роддинэр ыкIи нэмыкIхэри.

Иван Поддубнэр аныхь кIочIэшхоу дунаим тетыгъэмэ ащыщ. Илгъэс тIокIрэ тфырэм кьыкIоцI зэнэкъокъухэм зэкIэм текIоныгъэр кьащыдихыгъ.

Непэ баскетболым пэчыжъэ цIыфхэми Майкл Джордан ыцIэ зэхахыгъэу цыт.

Футболист цIэрыIоу Пеле футболымкIэ дунаим ичемпионыцIэ щэгъогогъоу кьыфагъэшъошагъ.

Криштиано Роналдо тIогъогогъоу Англием ианыхь футболист дэгъуцIэр кьыфагъэшъошагъ.

Владислав Третьяк щэгъогогъо Олимпийскэ чемпион, пшIэгъогогъоу дунаим ичемпион хьугъэ.

Фигурнэ катаниер кьыхэзыгъэщыгъэхэм ащыщ Ирина Роднина. Ар Олимпийскэ джэгунхэм дунаим, Европэм ячемпион хьугъэ. Ащ ыцIэ «Книга рекордов Гиннеса» зыфиIорэм дэхъагъ.¹⁰³

¹⁰³ Бэгъушгъэ М. Ып.кьэ. Н. 109, 156.

A. Тхыгъэу шъузэджагъэм елытыгъэу унчIэхэм джэуап къышгъут.

1. Тхыгъэр къызытегушыIагъэ спортхэр тары?
2. Тхыгъэм зигугъу шашыгъэ тренерыр тары?
3. Адыгэ спортменхэм ащыцэу тхыгъэм зыцIэ къышыIуагъэр хэта?
4. Шъо шъушIэрэ спортмен цIэрыIохэр хэта?

B. ГуыцIэхэмрэ ямэхъанэхэмрэ зэжъугъэгъусэх.

хасэ	зэкIэми янэIуас
лъэпкъ	бэнэным пылъ
бэнакIу	бзэр, хабзэр, культурэр хъумэным, хэгъэхъоным изэхыхь
цIэрыIу	зы бзэ рыгушыIэ, зы хабзэ тетхэр

B. ГуыцIэзэгъусэхэр хэтэу гуыцIэухыгъэ зырыз зэхэжъугъэуцу.

1. Дышгъэ медаль:
2. Олимпийскэ джэгугу:
3. ТекIоныгъэ ин:
4. Тренер дэгъу:

БЗЭХАБЗЭ

ГЛАГОЛХЭР. ГЛАГОЛ ЛЬЭПСЭПЭ ЗЭХЭЛЬХЭР

Глаголхэр. КIэджыкIыжын

Адыгабзэм иглаголхэр тIоу агощы: лыIэс глаголхэмрэ лымыIэс глаголхэмрэ. *ЛыIэс глаголхэм* яподлежащэ эргатив падежым еты, ядополнение цIэIо падежым еты. *Шысэ:* Нанэм мыIэрысэхэр егощых.

ЛымыIэс глаголхэм яподлежащэ цIэIо падежым еты, ядополнение эргатив ыкIи лэжъ падежхэм арэты. *Шысэ:* КIэлэегъаджэр еджакIом еупчIы. ЕджакIор къэлэмыкIэ матхэ.

ГукъэгъэкIыжъ:

Адыгабзэм идополнение тIу мэхъу: занкIэ ыкIи едзэкIыгъ. ЦIэIо падежым ит доплнениер занкIэ, эргатив ыкIи лэжъ падежхэм арытхэр – едзэкIыгъ. ЛыIэс глаголхэм занкIэ доплнениери, едзэкIыгъэ доплнениери ягъусэшъу, ау лымыIэс глаголхэм едзэкIыгъэ доплнение закъор ары ягъусэшъуцтыр.

Глагол льэпсэпэ зэхэльхэр

Глагол льэпсэпэ зэхэльхэр язэхэтыкIэIэ тIо зетепфыжынхэ плъэкIыщт: льэпсэпэ къызэрыкIуитIукIэ гъэпсыгъэхэр ыкIи льэпсэпэ къызэрыкIохэмрэ аффиксэу -ры зыфиIорэмрэ къагъэпсыгъэхэр.

Льэпсапэу *нэ-лу*-. Пыщыт мэхъанэр иI, гущыIэм пае: *нэ-лу-хьагъ, нэ-лу-уцагъ, нэ-лу-гъольхьагъ, нэ-лу-сыгъ*.

Льэпсапэу *нэ-шло*-. ПэшIуекIон мэхъанэр иI, гущыIэм пае: *нэ-шло-фагъ, нэ-шло-нагъ, нэ-шлодзыгъ*.

Льэпсапэу *кIэ-кIэ*-. Шьэф мэхъанэр иI, гущыIэм пае: *кIэ-кIэ-хьагъ, кIэ-кIэ-пльыгъ, кIэ-кIи-щыгъ*.

Льэпсапэу *кIэ-лвы*-. КъыльыкIон, кIэлъыплъэн мэхъанэр глаголым реты, гущыIэм пае: *кIэ-лвы-джэн, кIэ-лвы-чъэн, кIэ-лвы-пкIэн, кIэ-лвы-тхэн*.

Льэпсапэу *кIэ-бгъу*-. Бгъу лъэныкъо мэхъанэр глаголым фешIы, гущыIэм пае: *кIэ-бгъу-лвын, кIэ-бгъу-чъын*.

Льэпсапэу *Iэ-кIэ*-. Хьурэ-шIэрэр Iэм епхыгъэу зэрэщытыр къегъэлыагъо, гущыIэм пае: *Iэ-кIэ-кIын, Iэ-кIэ-укIэн, Iэ-кIэшхыхьан*.

Льэпсапэу *лвэ-хэ*-. ЧыпIэу хьурэ-шIэрэр къызщыхьурэр, зыгорэм пэблагъэ зэрэхьурэр къегъэлыагъо, гущыIэм пае: *лвэ-хэ-хьан, лвэ-хэ-сын, къы-лвэ-хэ-хьан*.

Льэпсапэу *лвы-кIэ*-. БIужыкIэ итэу Iофыр гъэцкIагъэ зэрэхьухэрэр къегъэлыагъо, гущыIэм пае: *лвы-кIэ-хьагъ, лвы-кI-и-дзыгъ*.

Льэпсапэу *жэ-дэ*-. Хьурэ-шIэрэр жэм епхыгъэу зэрэщытыр къегъэлыагъо, гущыIэм пае: *къы-жэ-дэ-кIыгъ, къы-жэ-дэ-уагъ, къы-жэ-дэ-лвэтыгъ*.

Льэпсапэу *жэ-хэ*-. Хьурэ-шIэрэр пкъыгъом пэблагъэу, пкъыгъом фэгъэзагъэу е пкъыгъом кIэлъыкIоу зэрэщытыр къегъэлыагъо, гущыIэм пае: *жэ-хэ-сын, жэ-хэ-хьан, жэ-хэ-плъэн, жэ-хэ-кIын*.

Льэпсапэу *бгъо-дэ*-. Бгъу мэхъанэр иI, гущыIэм пае: *бгъо-дэ-тын, бгъо-дэ-сын, бгъо-дэ-кIын*.

Льэпсапэу *шъхьа-дэ*-. Зыгорэм зэпырыкIын мэхъанэр глаголым реты, гущыIэм пае: *шъхьа-дэ-кIын, шъхьа-дэ-пкIын, шъхьа-дэ-хьушъутын*.

Льэпсапэу *шъхьа-щы*-. Шъхьагъ мэхъанэр глаголым реты, гущыIэм пае: *шъхьа-щы-т, шъхьа-щы-с, шъхьа-щы-гъэпкIагъ*.

Льэпсапэу *пхы-ры*-. Зыгорэ зэпычын мэхъанэр иI, гущыIэм пае: *пхы-ры-кIын, пхы-ры-пльын, пхы-ры-чъын*.

Льэпсапэу *кIоцIы-ры*-. КIоцI, гузэгу мэхъанэр иI, гущыIэм пае: *кIоцIы-рыкIыгъ, кIоцIы-ры-пльыгъ, кIоцIы-р-и-тхьугъ*.

Льэпсапэу *шъхьа-ны-ры-*. Хьурэ-шIэрэр шъхьагъым зэрехыгъэр къегъэлыагъо, гущыIэм пае: *шъхьа-ны-ры-быбыкIыгъ, шъхьа-ны-ры-кIын*.

Льэпсапэу *гу-ры-*. Хьурэ-шIэрэр гум зэрехыгъэр къегъэлыагъо, гущыIэм пае: *гу-ры-лон, гу-ры-фэн*.

Льэпсапэу *пкъы-ры-*. Хьурэ-шIэрэр пкъышъолым зэрэщытэу зэрехыгъэр къегъэлыагъо, гущыIэм пае: *пкъы-ры-хьан, пкъы-ры-кIын, пкъы-ры-пльын*.¹⁰⁴

ТХЭН

IAЗЭМ ЫКЪО

ЕгъашIэм альэпкыкIэ Нэтыхъуае кыхъухъагъэхэу ШыпакIохэр исых, фэкъолI мин пчъагъэу зыкIуачIэрэ зипкIэнтIэпсрэкIэ чIыр зылэжьрэ мэкъумэщышIэмэ ащыщых. Былымьбэ ахъуныр, чIыгубэ аубытыныр янэрыгъэу, зыгорэм икон ильыр ежъ яджыбачIэ фэдэу мэпсэух ыIонэу зэрэ Шапсыгъэ хэгъэгоу цIыф кыкIынэп. ЛIэкъошхо хьурэ льэпкыкIэу тыдырэ чыли альапсэ щыхэлъэу щытхэп. Ежъ ШыпэкIо Ахьмэд зэшыпхъуитфым ашнахыкI. ПаIо зыщыгъэу а зыр ары тиIэр аIоу зыдахыщтыр ашIэрэп, зэкIэми ауж кызырэкIожыгъэм пае цIэнтхъуафэкIэ яни къеджэу лIы охъуфэ кыхыгъ.

Къупшъхъэ къутэгъэ IофкIэ гъэрэкIо дунаим ехыжыгъэ ятэ нахь Iазэ Нэтыхъуае хэгъэгум исыгъэп. Шапсыгъэ хэгъэгум изэкъуагъэп, иIэзагъэ чыжъэу Iугъэти, KIэмгъе хэгъэки, Къэбэртае нэс кыфифыщтыгъэх. Къупшъхъэ Iофым нэмыкIэу, уц IофкIи Iэзагъэ. «ШыпэкIо Ащмэз егъэплъ... Ащмэз зынэсыгъэм псэ кыпегъэкIэжы... ШыпэкIо Ащмэз умышIэмэ, ащыгъум хъаулыеу дунаим утетба!..» аIозэ, игугъушIу тыди щашIыщтыгъэ. «ШыпэкIо Ащмэз щыIэжьэп...» зэхэзыхыгъэ цIыф тхъаусхакIо къафэмыкIоу Шапсыгъэ хэгъэгу кыкIыгъэпщтын. Абдзахэ, Бжъэдыгъу, KIэмгъе, Къэбэртае хэгъэгухэми къафифкIхэу ядэжъ тхъаусхакIохэр щызэблэкIыгъэх.

ШыпэкIо Ахьмэд янэ ныо льэпэ-льэгэ од шъхьацыф, ныбжъэу иIэм емылытыгъэу унэгъо Iофхэр зэрегъакIошъ, джэхэшъогум тет. ШыпакIомэ Итарушъэ къазыхэхагъэр лIэшIэгъу ныкъом къехъугъэшъ, шапсыгъабзэкIэ гущыIагъэу зыми кышIэжьрэп: зыщымыщмэ къазыхэхагъэм абдзэхабзэм иIэшIугъэр кыгурыIогъэ къодый пIонэу, джы кызнэсыгъэм шIоIэшIоу рэгущыIэ. Мы шIэрэр емыкIу, абдзэхэ бзэгум урэгущыIэ рIони, ыгу хигъэкIынэу зы нэбгыри чылэм кыдэкIыгъэп. Ежъ Ащмэзи щэIэфэкIэ «абдзах» ыIозэ иныо еджэщтыгъэ. Арыщтын абдзэхэпхъукIэ чылэр Итарушъэ джыри зыкIеджэхэрэр.

Ятэ ихъатыркIэ ШыпэкIо Ахьмэд цIыфмэ зэльашIэ. Ау ащ изакъоп. Уигугъу дэгъуки дэйки цIыфмэ зэраIощтыр зыуи арэп. ШыпкыкIэ, дэгъум нахь и дэим тамэ кыгуакIэу хабзэ. Ау кыгъэшIэгъэ ильэс тIэкIум ШыпэкIо Ахьмэд

¹⁰⁴ Шъаукъо А. Ып.къэ. Н. 410-411.

фэмышьуашэу цыф ыгу хигэкыгъ ылуагэу зыми зэхихыгэп. Ятэ кыкыльхыгэ сэнэхьат Гээнэм пэмыкылу пао зыщыгъ пэгч хэлын фэе лыгэр хэль. Ащ зи ехырэхышэжэрэп. Ыльэкыуацэ ышхь зэраоу Шыпакор кэзылэжэрэм лычээрэп. Яни бэрэ кырело: пафор пшыезыхыжэрэм лэеж, кондэ хэсэу зыгу сысрэм уишылабжэе емыгуэлэу.¹⁰⁵

А. Мы гуцылэхэр хэтэу кэбар цыкы кэшутх.

Ккэнтлэпс, чылэ, лэжэн, цыф, дэгыу, Гээн, кыупшхьэ, уц, сэнэхьат, хабзэ, Ккэмгые.

Б. Глаголхэр хэтэу гуцылуахыгэ зырыз шутхы, лылэсхэм е лымылэсхэм кэжэгуэнафэх.

1. Лычээн:
2. Зэхэын:
3. Исын:
4. ШШэн:

В. Гуцылуахыгэхэм шэуаджэ, тхыгэм елытыгэу скобкэм тэрэз-тэрээп джэуаныр дашутх.

1. Шыпэкы Ахэмэд янэ зэрыгуцылэрэр абдзэхабзэр ары. (.....).
2. Ыльэкыуацэ ышхь, арыш Шыпакор кэзылэжэрэм лычэе зэпыт.(.....).
3. Кыупшхьэ Иофкы Ахэмэд ятэ Ащмэз нахь Газэ Нэтыхуаеи исыгъ. (.....).
4. Дэгыум нахы дэим тамэ кыгуакылу хабзэ. (.....).

ЕДЭИУН

КЪЭЛЭШЪАО ЫГУ КЪЭУЦУГЪ – ШЫГЭЖЪЭП

Къэлэшъао чылэм кызыкыложыгэр тхэамэфищ хыугэу джэгу фашыгъ. Джэгуи бэ кыкылолагэр. Къэлэшъао иныбджэгухэу Петров Михаилэрэ Валерэ кыэлэдэс хыугэх. Ахэр Вале ышыпхыо Краснодар дэсыи садэж шыкыакы, тикыалэ шыудэсын, шыуцылэжэн кырилогыагэти, ащ дэж кыкылолэжыгэхэу кыалэм дэсыи. Михаилэрэ Валерэ джэгуи апэ кысыггэмэ ащыщых.

Унэм зы кыпрэ зыэщэджэгухэ нэужым джэгуакылохэр Гэгуи кыкылыгэх. Заом псаоу кыкылыжыгэхэр зэготхэу пчэгу гыунэмкылэ шытых. Тэмэтелхэр атемылыжыхэми, дэкылол джэнэ-гыончэдджэр, шазымэхэр, падохэр ащыгых, дэкылол шэн-зекыуакылэхэр ахэлых, абгэмэ зэпэжыужэрэ орденхэр, медальхэр ахэлых.

¹⁰⁵ Мэшбэшлэ И. Ып.кыэ. Н. 93-94

Дэхэнагъо мыгушло хуна, ыкьо ззошхом лыгъэ щызэрихьагъ, ащ пкIэшъэхьаблэхэр рэгущох, чэфэу пэгъокIыгъэх. Чылэм дэс пстэури непэ чэфэп, зэлунынэжыгъэ цыфхэр ахэтых. Чылэм щыщ горэм хьэдагъэ иIэу е кьин тельэу щытмэ, хъяр джэгоу чылэм щашын фаем зырагъэIажэ, ар хабзэу адыгэмэ ахэль. Ащ фэшI ыкьо пай чылэм дэсмэ пчыхъэ джэгу зэхацэнэу унашъо зашIым, ащ имыгъогоу, кьемыкIоу Дэхэнагъо ылытэгъагъ. Нахыжъэу ыкIи заом кьыкIыжыгъэу чылэм дэсмэ зэдашти, Кьэлэшъао фэджэгунхэу рахъухьагъ.

– О марджэ хъужьын! – еIо хьатыякIом, чыпэ фыжъ цыкIоу ылыгъым рыджэгузэ, пчэгур кьыкIухьы, тамбырыгум кьиуцуагъ: – О сыхъатмафэ ежъэн куп, КIэщыкьомэ адэжъкIэ тыплъэн! О тикъошэу КIэщыкьо Теуцожь, такъэр зэбгъээкIымэ мэгъушъы, баджэр ушъымэ мэкIожьы, о марджэ хъужьын, пчэгур кьыожэ!

Пщынаом зыфегъазэшъ хьатыякIор елъэIу:

– О шIур зишIоу, дахэр зидахэу типшъэшъэ хъупхъ, пщынэм кIегъэщ, пщынэм кIегъэщ!

Пшъэшъэ пщынаом пщынэр кьыIэти, кьыгъэгущыIэу, кьэрэкъамылым кIыригъэщыгъ. Лы ищыгъэр пчэгум кьыхьагъ, джыри дзэкIолI джанэу кIыIу жъухэр зэрытыр ащ щыгъ, орденхэр кьыхэжъыукIых, исэмэгу пхъэлъакьо чIыгум хелу. Ыпкъ, ыIитIу огум ибыбэнхэу ежъагэмэ афэдэх. А чыпIэм джэгуакIомэ зафигъазэмэ, ыIэхэр афищэизэ, Теуцожь кьызэрешIагъэр! Пшъашъэр кьыготэу пчэгур кьылыгъэрэзыхьы, пшъэшъэ пщынаом дэжъ уцугъэ.

Джэгур щагум зыщыджэгурэр дэхэклае шIагъэу Кьэлэшъао икьешIэгъу кьэсыгъэу хьатыякIом ыгукIэ зэриIожьыгъэ. КIыригъэщызэ хьатыякIор джыри кьежъагъ:

– О-уи-уиу! О ГьукIэлIымэ я Кьэлэшъау! Ныбджэгъуныгъэр зикIасэу, псым фэмыхьыгъэу, машIом фэмыстыгъэу, ПкIэшъаблэ щытхур кьыфэзыхьыгъэу тыхэгъэгу илIыхъужъ, уикъешIакIэ тегъэплъ, плъэгу тыкIэгъаплъ аIошъ, цыфэу хъярым кьекIолIагъэхэр кьыольэлух.

Кьэлэшъао зэкIэ езэрэгъэплъыгъэх, Михаилэрэ Валерэ лъэкIэу яIэмкIэ Iэгу теох, мэгущIох. Ахэр Кьэлэшъао кьелъэлух. Мерэм остыгъэр зылыгъ кIалэмэ благъэу якIолIагъэ, кьэшъуIэт, фэтагын остыгъэхэр кьэшъуIэт ыIозэ, пчэгур нахь кьаригъэнэфыгъ. КIалэмрэ пшъашъэмрэ пчэгум ихьагъэх. Кьэлэшъао пщынэ макъэу кьежъагэм дыригъащтэзэ пчэгу нэзым кьыщырищэкIыгъ. Джэгум хэтхэр Кьэлэшъао Iэгу фытеох. Михаилэ зыIэ нахь пытыжъэпышъ, IэлъэныкьомкIэ щазымэ тхьаIум зэрэфэлъэкIэу тео. Вале мэгущIо, Мерэм пчэгум илъэдагъ, ышнахыжъэу кьешIэрэм псынкIэу кьыдекIокIызэ, Iэгу фытеуагъ.

Кьэлэшъао зэ, тIо зызэпыригъази, кьешIэныр ыухыгъ. Ижъ зэпыоу зэрэпшъыгъэр кьызхимыгъэщэу пшъашъэр ищытыпIэ ыгъэуцужьы, пчэгум кьыкIыжыгъ. Зэрэпшъыгъэ дэдэр кьыххаримыгъэшIыкIэу, зигъэпсэфын иморадэу цыфмэ ахэки, кьогъу горэм кьохьагъ, ыгу кьэмэкIалэ зэхъум,

кѡакѡырым ыльэныкѡо кѡуи, ащ ыкѡыб дэт чэум зытыригѡэкѡагѡ. Ныр ыкѡо лѡымышлѡэ хѡуна, Дэхэнагѡо ыкѡо дѡжѡ Іухѡагѡ, зи зѡрымыс унэм кѡыщѡжѡи ыгѡэгѡольыгѡ. Кѡэлэшѡао кѡыфыбзѡ хѡугѡэ, ерагѡэу иджэнабгѡэ ытѡтагѡ, Дэхэнагѡо ыкѡо жѡы феозѡ, Мерэм кѡаригѡащи, врачыр псынкѡэу кѡыгѡэсынѡу риѡуагѡ.

Джэгуи хэтмѡ кѡэбарыр анэсыгѡ, Михаилѡрѡ Валѡрѡ кѡэсыгѡэх. Вале Кѡэлэшѡао ытѡ лѡынтфѡэхѡр ыубытгѡэх.

– Кѡэлэшѡау... Кѡэлэшѡау, – Михаилѡ Кѡэлэшѡао еджагѡ, ау Кѡэлэшѡао зи кѡыѡуагѡэп.

– Михаил, сисумкѡ псынкѡэу кѡягѡахѡ. – Вале кѡэгузѡжѡуагѡ.

– Сикѡлѡ тѡхамыкѡ, сѡд мыгѡор уилажѡ? А сикѡл! А сикѡл, мѡу кѡысѡплѡыба... – Дэхэнагѡо пкѡлнтѡр кѡечѡлэхѡу ыкѡо шѡхѡарысыгѡ.

Михаилѡ кѡыгѡэзѡжѡыгѡ. Вале псынкѡэу исумкѡ уцхѡр, шприцхѡр кѡыдыхыгѡэх, сымаджѡр укол ышѡыгѡ, ыбгѡэ псы чѡытѡ щѡфагѡ.

Кѡэлэшѡао ынатѡ пкѡлнтѡ чѡытѡр кѡытырикѡагѡ. Унэм райкомѡым исекретарыѡрѡ райисполкомѡым итѡхаматѡрѡ кѡихѡагѡэх. Зынѡгу нѡпсыи ыгѡэшѡугѡэ Дэхэнагѡо унэм кѡихѡагѡэмѡ зафегѡазѡ, «сѡдѡу сѡхѡатыгѡу...» ытѡзѡ, ыльѡкѡомѡ ятѡ.

– Дэхэнагѡу, умыгуиэкѡл... мары врачыр кѡэсыщт, – ыѡуагѡэ райкомѡым исекретарѡ.

Бѡрѡ пѡмытѡу машинѡ макѡэр кѡѡлугѡ. Райцентрѡм кѡырашыгѡэ врачыр гуѡзѡ унэм кѡихѡагѡ. Сымаджѡм жѡхаплѡи, лѡынтфѡ зѡдѡщыль чѡыпѡр ыубытыгѡ. Врачыр тѡлѡынтфѡэмѡ бѡрѡ альыхѡугѡ, ау тео макѡэр кѡыгѡотын ыльѡкѡыгѡэп. Валя сымаджѡм уцѡу хильѡагѡэхѡр зыфѡдѡхѡр врачым риѡуагѡэх.

– Дѡгѡу, - ыѡуагѡ врачым, – ащ фѡдѡ уцхѡр тѡ тѡрайоннѡ больницѡ итѡп. Зѡ дѡжыри уц халѡхѡ. Ятеплѡэкѡлѡ врачыи Вали кѡагурытѡгѡэн фѡе, – кѡѡух псынкѡлѡ тѡфым зѡрѡфѡмыхѡуцтыр. Ау щытми яшѡэн ашѡагѡ. Кислород зѡрыт аппаратри сымаджѡм тѡуальѡагѡ.

Унѡр ихѡэ-икѡл, кѡэхѡуцтым зѡкѡл егѡэгуиэкѡлы. Мерэм афѡлѡажѡрѡп... Кѡэлэшѡао зытель пѡкѡлорым тегѡэкѡагѡэу, ыгу кѡыдѡкѡыщтым фѡдѡу мѡпщѡымамѡ. Зы сѡхѡат тѡшѡагѡ, Кѡэлэшѡао кѡэхѡыерѡп, кѡэсысырѡп. Жѡи кѡыщыжѡырѡп.

Врачыр райкомѡым исекретарѡ тѡушѡэшѡагѡ:

– Сымаджѡм ыгу кѡэуцугѡ... щытѡжѡэп.

Дэхэнагѡорѡ Мерѡмрѡ лѡэгонджѡмышѡхѡэкѡлѡ зырадзыхи, гѡымѡ-пчѡэхѡзѡ, Кѡэлэшѡао зытырауѡубагѡ...

Хьэдэгъэ гухэкIэу Дэхэнагъо иунэ кIоцI зыкышщызыIэтыгъэр шъхьангъупчъэмэ къарыбыбыкIи, хъярым къекIолIэгъагъэхэу джы нэшхъеу зэхэтыгъэхэм къанэсыгъ, жьи кIи, хъульфыгъи бзыльфыгъи а чыпIэм зынэпс къемыхыгъэ къахэкIыгъэп. Хьэдагъэм хэтхэу ГьукIэлI Къэлэшъао дээзогъэ дзэкIолIхэм анэгу кыкIэуцожьышщыгъэ яныбджэгъу танкым исэу пыми езаозэ, тыхэгъэгу ипсыхъохэр, имэззэр, икъушъхъэхэр шъхьафит зэришIыжышщыгъэхэр, Берлин иурамхэм зращызэуагъэр, рейхстагыр зэришщтагъэр. Ащ фэдиз гъогур зызэпечым, ыгоу узырэр кышщхъэмэ, зэхафэу, ау еIани кьэтэджыжымэ ыпэкIэ зэрэлъыкIуатэщыгъэр лыгъэшхокIэ фалъэгъоу Мишэрэ Валерэ егупшысэщыгъэх.

– ТекIоныгъэр кыдехыфэ ыгу кьэуцун фимытэу Iуагъэ зыфишIыжыгъэгъэн фэе, – макIэу кыIуагъ Вале.

– Лыхъужъхэр лIэрэп, Валя – кыриIожьыгъ ащ Михаилэ. – Къэлэшъао ыгу кьэуцугъэми, лыгъэу зэрихъагъэр, шъхьафитыныгъэу кьафихыгъэр агъэлапIэу, оредэу ар цIыфмэ ахэлъышщ.¹⁰⁶

А. ТызэдэIугъэ тхыгъэм елгытыгъэу упчIэхэм джэуап къяшшут.

1. Къэлэшъао зыхэтыгъэ заор тары?
2. Къэлэшъао янэрэ ышыпхъурэ ацIэхэр сыда?
3. Дэхэнагъо ыкьо заом сыд фэдэ IэнатIэ зыIутыгъэр?
4. Заом кыкIыгъэ нэуж Къэлэшъао сыд фэдиз ыгъэшIэжыгъа?

Б. ГушыIэухыгъэхэм упчIэхэр афэжъугъэуцу.

1. Петров Михаилэрэ Валерэрэ Къэлэшъао иныбджэгъух.
2. Хъяр джэгум, чылэм щыщ горэм хьэдагъэ иIэу е кьин тельэу щытмэ зырагъэIажэ.
3. Къэлэшъао дээуагъэу хьэдагъэм хэт иныбджэгъухэм анэгу, ар танкым исэу пыим зэрэуагъэр кыкIэуцожьышщыгъэ.
4. Лыхъужъ зыфаIорэр, лыгъэ зэрихъэу ихэгъэгу шъхьафитыныгъэ кыфэзыхырэр ары.

В. Тхыгъэу тызэдэIугъэм хэт глаголхэм ащыщ зырыз джырэ, блэкIыгъэ кьэкIошщт уахътэм итэу жьугъэфедээ гушыIэухыгъэ зэхэжъугъэуцу.

Г. ГушыIухыгъэ зэблэдзыгъэхэр зэхэжъугъэуцуи мэхъанэ зилэ едзыгъо жьугъэпсы.

1. Къэлэшъао ыгу кьэуцуи джэгур хьэдагъэ хъугъэми аш лыгъэу зэрихъагъэр
2. Дэхэнагъо ыкьо пай чылэм дэсмэ пчыхъэ джэгу зэхащагъэу зэхэтызэ
3. Шъхьафитыныгъэу кьафихыгъэр цIыфмэ зыкIи ащыгъупшэтэп
4. Танкым исэу Берлин иурамхэм пыим зэрышязэуагъэр

¹⁰⁶ Шъхьаплъэкъо Хьис. **Заом имафэхэр.** Мыекъуапэ, 1993. Н. 236-239.

Адыгэ шьолбырым тэлаур кызихьэгьэгэ 1771-рэ ильэсым имэлыльфэгьу мазэ гьэтхибл тешлагь. Цыфым игьашлэклэ ильэсиблыр зыуи арэп, ау улагьэ птельмэ кыжыныр, шыгыо уилагьэмэ пшигьэгьупшэнэу, нэузыр птельыгьэмэ зытырыуигьэхьыжынэу охьтэ псау екьу. Ильэс блэкыгьэмэ ялытыгьэмэ, адыгэ шьолбырым тэлау кьиогьагьэм игугьу мыгьэ тыди щашыжьрэп.

Узфэлапчьэм нахь тхьамыклагьо щылэп. Апэ тэлаур кызыщезьагьэр КИэмгуе тешьор ары. Гьэтхэпэ мафэ горэм тэлаум риутыгьэгьэ нэбгырэ зытлуклэ кьежьи тхьэмафэм кыклоцл чылэ псаухэр ригьэтэкьохыгьагьэх. Шьорэклым апэ дэдэ дунаимклэ, уз зэфэшхьафэу щылэмэ ялыягьэу, лээзгьу фэзгьотыгьэр адыгэхэр арымэ, тэлау кьатеуагьэмклэ амалынчьэщтыгьэх, хэти цыфыр зыщэтэкьохырэ чылэмэ зэрэдэклыщтхэм пылыгьэх. Ау ащ пае кьанэщтыгьэп: гьогумэ, шьофмэ, мээ члэгьмэ ащыллэщтыгьэх. Апэрэ мафэм лагьэхэр агьаештыгьэхэмэ, гуцафэ зыфашырэм зыщадзыештыгьэ, елланэ гу кызылэпашыхьажьым, узым зэрэпэуцужьыщтхэм иамал машлоклэ еусэхэр рагьэжьэгагь. Тыдырэ лэныкьоклэ уплягьэми, мэшлэбзыйхэр щыбыбатэщтыгьэ, ащымыщ цыф чылэм кьыдагьахьэщтыгьэп, зи дагьэклыщтыгьэп.

КИэмгуе тешьом икли, Бжьэдыгьу бгыльэм тэлаум зызыредзэр ары абдзахэмэ агу кызыклодыгьагьэр. Хэгьэгу хасэу зэхашцэгагьэм тэлэо лофым нэмыкл шытегушылэщтыгьэхэп. Ащи, гьэрэ мэфэ пчьагьэрэ зэрээхэсыщтыгьэм фэмыдэу, мэфэныкьуи тырагьэклодэгьагьэп. Хэгьэгум, тэлаум кьырифыжьагьэхэр хэгьэкли, зы цыф гьогурыкьуи, ары паклошь, зекло шылагьэу кьэгьээжьи кьырамыгьэхьанэум унашьо ашыгьагь, кьушхьэм члэхьэрэ хэгьэгу гьунапкьэ гьогупэмэ пльаклохэр алуагьэуцогьагьэх. Мацлэр кьазытебанэклэ зэрагьащтэрэ шыкльэмклэ лэджэн тео мэкьэшьо хэгьэгум итыгьэми, тэлаур афыреклоклыгьагьэп. Ау Абдзэхэ кьушхьэ лэныкьор КИэмгуе тешьом фэдагьэп. Гьунэгьумэ якьин псынклэу зэхашли, лэпылэгьу афэмхьушьущтыгьэхэми, зэрафэльэклыщтымклэ епэсаклохи, зыкьызэтырагьэнэжьи, абдзахэмэ ялытыгьэмэ, шапсыгьэмэ лоф нахьышлугь: хы лушьо лэныкьомкли бжьэдыгьу-абдзэхэ чыгу гьунапкьэхэмкли, цыф кьырагьэхьагьэп, щыгьуцэ шылагьэхэу кьээзгьээжьи гьэхэми, лы мыщур ялусыгьэми, зы лэбэжьу кьырагьэдзагьэп. Тэлаур уцугьэ алуи гьунапкьэхэр кьызылэуахьыжьи, уз хэльыкьомэ алуи, щыгьур хым харагьэтэкьожьи гьагь...

Ари тхьамыклэгьо зэманэу теклыгь, адэ джари узэр ощынэджэ кьакло мэстанэджэ мэкложьи зыклауагьэр.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Мэшбэшлэ И. Ып.кьэ. Н. 509-510.

A. Тхыггэм елгытыггээ унчлэхэм джэуап кьяшгут.

1. Сыда тэлаур?
2. Тэлаур сыд фэдэ илбэсым адыгэ шьолбырым кьэсыгга?
3. Шьорэктым апэ дэдэ Гээггү фээггөтыггээр хэта?
4. Тэлаур апэ кьыщегьяггээр Кгэмгуге тешьор ара Бжбэдггү бгыльэр ара?

Б. «Узыр оцынэкгэ кьэкго мэстанэкгэ мэкгожы» зыфигорэ гуцылэжгым имэханэ кьызэрэжгугырыгорэм шьукгытеггыцгыл.

В. Мы гуцылэхэр хэтэу гуцылухыггэхэр зэхэжгуггээуцу.

1. Угаггэ:
2. Мэшгобзый:
3. Гуцаф:
4. Мацгыл:

Г. Гуцылэ зэблэдзггэхэр зэхэжгуггээггусэх.

охьтэ	уз
хэггэггү	тхьамыкгэггө
зэфэшгьяф	псау
зэман	хасэ

СЫДА ЗЭДГГЭШГАГГЭХЭР

Гуцылухыггэхэм яцыкгэггэ гуцылэхэр хэхэжгуггээуцожь. Джэуапэу кьяшгуггэу гэггэхэм ялгытаггээу 1, 2, 3, 4, 5 зыфэхэжгуггээуцу.

VII

кьэкго/ узыр/ аггэляпгэ/ адыггэхэр/ Гээггү/ идополнение/ тгоу/ едзэкгыггэрэ/ лгыггэс/ лгыхьужггыггэ/ Гэзаггэ/ пыггэ/ шггьящггэ/ шггэзуаггэ/ лгыггэр/ ятэ/ хэлгын/ зыщгггэ/ лгымыггэс/ мэкгожы/ яггэх/ лгэрэп/ уц/ Берлин/ ыкьо/

1. Дэхэнаггө Кьэлэшгао..... иурамхэм пыим
2. Лгыхьужггэхэр, ахэр цыфхэм зэпыт.

3. ошынэклэ мэстанэклэ
4. Шьорэклым апэ дэдэ фэзгьотыгээр ары.
5. Шыпэклэ Ахьмэд паю пэпчь..... фае хэлъыгъ.
6. Ахьмэд Шыпэклэ Ащмэз кьупшьхьэ кьутэгъэ юфкли..... юфкли.....
7. Адыгабзэм тлу мэхьу, занклэр.....
8. Адыгабзэм иглаголхэр агощы: глаголхэмрэ глаголхэмрэ.
9. Хэгъэгу зэошхом щыезыхьагъэхэм афашы.
10. Спортым кьуачлэр нахь ешы, ащ кьыхэклэу лъэпкьхэм спорт хэхьгъэхэр

VIII ЮРЫУАТЭМ ИНЭКЛУБГУ ЗЫФИЮРЭ ЕДЗЫГЪОМ (5.8.) ЕПХЫГЪЭ ГЪЭЦЭКЛЭНХЭР

Цыфыр зыгъэиньрэр иЮф

ЕЛЖЭН

ГУЩЫЛЭЖЪХЭР

Гущылэжъхэр лъэпкьым игушысэ зэфэхьысыхьыгъэу поэтическэ жэбзэ дахэклэ, гущылэ щэрыохэмклэ кьэлуагъэр ары. Адыгэм яжэрыю творчествэ анахь ижъырэ ыкли анахь мэхьанэ куу зилэ Юрыуатэмэ ащыщых.

Лъэпсэ гъэнэфагъэ горэ ямылэу, амыгъэунэфэу щытхэп гущылэжъхэр. Адыгэмэ кьарыкьуагъэр, социальнэ-историческэ опыту алэклэль хьугъэр, дунэеплэыклэу, шлошыныгъэу ялагъэхэр гущылэжъмэ кьагъэлыагъэ. Ащ дакьоу лъэпкьым бзэу лулъыгъэм, икультурэ, идуховнэ байныгъэ, национальнэ нэшанэу илагъэмэ гущылэжъмэ нэлуасэ уафашы.

Гущылэжъхэр бэгъашлэ зышыхэрэр щылэныгъэм хэхьухэрэ процессхэр лупклэу, шыпкьагъэрэ гъэсэпэтхыдэ хьазынэрэ хэлъэу кьызэрагъэлыагъорэр ары. Юфыгъэ зэфэшхьафэу ахэмэ кьалэтырэр, темэу зыфэгъэхьыгъэхэр бэдэд: общественнэ-политическэ щылэклэ-псэуклэр, лэжъэныр, плуныгъэр, социальнэ зэхэтыклэхэр, шэн-зекьуаклэхэр, унэгъэ Юфыгъохэр, нэмыклэхэр.

Художественнэу анахь псыхьагъэмэ, анахь щэрыомэ ащыщых Юфшлэн-лэжъэным фэгъэхьыгъэ адыгэ гущылэжъхэр. Ахэм лъэпкьым егъэшлэрэ опыт, Юфшлэным кьыхахыгъэ гупшысэхэр ащызэфэхьысыжыгъэх. Ибэ-нахьыбэу зэхэзылхьагъэхэри лэжъэклэ цыфхэр арых, ащ ягугъэ-гупсысэх, яакьыл, язэхэшлыкь кьыралотыкьырэри. Насыпыр, щылэклэшлур лэжъэным зэрэпхыгъэр Юфшлэным ехьылэгъэ гущылэжъмэ агъэунэфы: «Лажъэрэр мэшхэжы», «Улажъэмэ лыжъ пшхын, умылажъэмэ лажъэ бгъотын», «Дэгъоу улажъэмэ лажъэ бгъотын». Ащ фэдэу цыфым уасэ фэозгъэшлэу, ицлыфгъэ напэ кьызылотыкьырэри лэжъэныр арэу зэрэщытри гущылэжъмэ кьаушыхьаты: «Цыфыр зыгъэиньрэр иЮф», «Лэжъэным цыфыр егъэлыаплэ, шхьахынагъэм егъэпыуты».

Джащ фэдэу щэрыох, мэхьанэ куу яI нэмыкI юфыгьомэ афэгъэхьыгъэ адыгэ гущыIэжъхэми. ГущыIэм пае, пIуныгъэм ехьылаIагъэхэр: «Уижъ ыIорэр шIэ, уикIэ ышIырэр шхы». «Сабый зэрымысым насып илгъэп»; бзылфьыгъэм адыгэмэ еплгъыкIэу фыряIагъэр къэзыгъэлыагъохэрэр: «Бзылфьыгъэ зыдэщысым сэ щырахырэп», «Бзылфьыгъэм шы ихьылыгъэ лгъэханэ», «Бзылфьыгъэм щымыукIытэрэм напэ иIэп»; цIыф шэн-нэшанэхэр зыгъэунэфыхэрэр: «Цыф шгъахынэр псыщум фэд», «Фэмыф иIоф хэкIырэп», нэмыкIыбэхэри.

Мэхьанэ куоу акIоцIылым ифэшшошэ художественнэ гъэпсыкIэ адыгэ гущыIэжъхэм яI. Псалгъэм хэтэу къаIохэ зыхьукIэ нахь гурыIогъошIу, гум иубытэгъошIоу хъунхэм фэшI ахэр кIэкIхэу, гущыIэ лые ахэмытэу гъэпсыгъэх. ГущыIэм пае: «Уитехъон еплгъи, пIагъо ушху», «Гупшыси псалгъэ, зыплгъыхы тIыс».

ГущыIэжъхэр нахьыбэрэмкIэ чIэгъчIэлгыбзэкIэ къэIуагъэхэу, ятIонэрэ мэхьанэр къарыкIэу щыт. ГущыIэм пае, «Щэ макIэ къызыкIэкIырэ чэмыр быул» зыфиIорэ гущыIэжъым мэхьанэ шгъаIэу иIэр чэм быулэм щэ макIэ къыкIэкIэу зэрэщытыр арэп- зиIо бэу, зишIэ макIэхэм а гущыIэжъыр афэпхьын плгъэкIынэу зэрэщытыр ары нахь.

Джы непи гущыIэжъмэ тищыIэныгъэ чIыпIэ ин щаубыты, щыIакIэр нахьышIу шIыгъэнымкIэ, цIыфхэр, анахьэу ныбжыкIэхэр, пIугъэн-лэжыгъэнхэмкIэ ахэм яшIогъэшхо къэкIо.¹⁰⁸

А. Тхыгъэм елгытыгъэу унчIэхэм джэуап къяшгъут.

1. Сыда цIыфым уасэ фэозгъэшIэу, ицIыфыгъэ напэ къызыIотыкIырэр?
2. ГущыIэжъ зыфаIорэр сыда?
3. ГущыIэжъхэм шIуагъэу яIэр сыда?
4. Адыгэ гущыIэжъхэм нэIуасэ тызыфашIырэр сыда?

Б. ГущыIухыгъэхэр зэхэжгъугъэуцуи мэхьанэ зиIэ едзыгъо жгъугъэпсы.

1. жэбзэ дахэкIэ, гущыIэ щэрыохэмкIэ къэIуагъэ
2. IорыIуатэмэ ащыщ гущыIэжъхэм мэхьанэ куу яI
3. лгъэпкъым бзэу Iулыгъэм, икультурэм нэIуасэ уафазышIы
4. лгъэпкъхэм ящыIэныгъэ чIыпIэ ин щызыубытырэ

В. ГущыIухыгъэхэм шгъуадж, тхыгъэм елгытыгъэу скобкэм тэрэз-тэрэзэп джэуапыр дашгъутх.

1. ЧIэгъчIэлгыбзэ зимыIэ гущыIэжъхэм ятIонэрэ мэхьанэ яIэп. (.....).
2. «Уижъ ыIорэр шIэ, уикIэ ышIырэр шхы»- пIуныгъэм ехьылаIагъ. (.....).
3. Насыпыр лэжъэным епхыгъэу щыт. (.....).
4. Лэжъэным цIыфыр игъэлыапIэрэп, шгъахынагъэми игъэпыутырэп. (.....).

¹⁰⁸ Бахьукъо Е. **Ып.къэ.** Н. 29-30.

Г. Гуцыл зэблэдзыгээр эжгүгээгүсэх.

адыгабзэ	улажъэмэ	гуцылэжхэр
ащыщ	бзэу	хэжырэп
пшхын	фэмыф	лыжъ
иЮф	ЮрыЮатэмэ	аЮульэр

БЗЭХАБЗЭ

ПЧЪЭГЪАЦЛЭХЭР. ПЧЪЭГЪЭЦЛЭ ГУЦЫЛЭГЪЭПСЫНЫР Пчъэгъацлэхэр. Кэджыкыжын

Пчъэгъэр кээзыгъэлъэгъорэ пчъэгъацлэхэр упчлэхэу тхьапш? е сьд фэдиз? яджэуапых. Джырэ адыгабзэм пчъэгъацлэхэр купихэу шагощы: кээзыпчъырэ, зэклэлъыкЮаклэ, гъэклэкын, гоцын, мыгъэнэфэ, зэтеутын.

Кээзыпчъырэ пчъэгъацлэхэр: кызыэрыкЮу, зэхэль, зэхэт аЮу купищ мэхьух. *Щысэ:*

<i>кызыэрыкЮу</i>	<i>зэхэль</i>	<i>зэхэт</i>
зы, тЮу, шы, мин	пшЫкЮузы, шъэныкъо	тЮокЫрэ тЮурэ, шъэрэ шъэныкъорэ ирэ

ЗэклэлъыкЮаклэ пчъэгъацлэхэр: Сьд фэдэрэй упчлэм джэуап афэхьух. *Щысэ:* ЯтЮнэрэ, япшЫкЮузэнэрэ, шъэрэ шъэныкъорэ яенэрэ.

Гъэклэкын пчъэгъацлэхэр: Тхьапшрэ упчлэм джэуап афэхьух. *Щысэ:* Зэ, щэ, пллэ, шъэрэ, минрэ.

Гоцын пчъэгъацлэхэр пчъэгъэцлэ кызыэрыкЮохэм, зэхэльхэм, зэхэтхэм мырэуштэу къатекЫых. *Щысэ:*

<i>кызыэрыкЮу</i>	<i>зэхэль</i>	<i>зэхэт</i>
тЮурытЮу, хырых	пшЫкЮуш – пшЫкЮуш	тЮокл-токлрэ тфырытфрэ

Мыгъэнэфэгъэ пчъэгъацлэхэр: заулэ, зытЮуц, зышыплл, зыбгьупшл

Зэтеутын пчъэгъацлэхэр: тЮуанэ, щанэ, бланэ.

Пчъэгъэцлэ гуцылэгъэпсыныр

Пчъэгъацлэхэр мыщ фэдэ шЫклэхэмклэ гъэпсыгъэ мэхьух: лъэпсэээхъанымклэ, кыкЮлэЮотыкЫжынкЮлэ, лъэпсахэмклэ, лъэпсэпэ-лъэпсахэмклэ, зещэ зэблэхъунымклэ, интерфиксхэмклэ.

Льэпсээхэхан шыкэмкэ пчэгьацлэхэр гьэпсыгэ зэрэхьхэрэ

1. Пчэгьэ пчэгьацлэхэу зымрэ тлүмрэ альпсэхэр зэхахьэхэшь фэдизныгэ пчэгьацлэр гьэпсыгэ мэхьу, гущылэм пае: *Зэлулэм кьеклолагьэр нэбгырэ зытлу нылэн.*

2. Пчэгьэ пчэгьацлэхэу зым щегьэжьагьэу пшлым нэс зымкэ кьегьэжьагьэ льэпсищыр зэхахьээ фэдизныгэ пчэгьацлэхэр кьагьэпсы, гущылэм пае: *зыщылл (зы+щы+пллы), зытфых (зы+тфы+хы), зыбгьупил (зы+бгьу+пилы).*

3. Пчэгьацлэхэу *шьэ* ыкн *ныкьо* зыфилохэрэм пчэгьэ пчэгьацлэхэу зэхэлэхэу *шьэныкьо* зыфилохэрэ кьагьэпсы.

Кьыкэлотыкыжьыкэ пчэгьацлэхэр гьэпсыгэ зэрэхьхэрэ

Кьыкэлотыкыжь шыкэм тетэу мыщ фэдэ пчэгьацлэхэр гьэпсыгэ мэхьх:

1. Мыгьэнэфэгьэ пчэгьацлэхэу *зэе-тлуае (зы+е, тлу+е)* зыфилохэрэ.

2. Гошын пчэгьацлэхэу пшыкылым щегьэжьагьэу тлокым нэс ыкн пчэгьацлэхэу *тлокитлу, шьэныкьо, тлоклуц, тлоклупл, мин* зыфилохэрэр, гущылэм пае: *пшыкылуз-пшыкылуз, пшыкылуй-пшыкылуй, тлок-тлок, тлоклупл-тлоклупл, мин-мин.*

Мы купым хэхэрэ пчэгьацлэхэм ятлонэрэ лэхэ льэпсахэу -рэ кьыпыхан ыльэкыщт, гущылэм пае: *пшыкылуз-пшыкылузэрэ, пшыкылуй-пшыкылуйэрэ, тлок-тлокэрэ, тлоклупл-тлоклуплэрэ, мин-минэрэ.*

Льэпсэхэ шыкэмкэ пчэгьацлэхэр гьэпсыгэ зэрэхьхэрэ

Льэпсахэхэмкэ мыщ фэдэ пчэгьацлэхэр гьэпсыгэ мэхьх:

1. Льэпсахэу -рэ-мкэ

а) гьэкэлын пчэгьацлэхэу кьызэрыкылохэу *шьэрэ (шьэ+рэ), минрэ (мин+рэ),* гущылэм пае: *шьэрэ кьыослуагь. Минрэ кьыкэлотыкыжьыгь;*

б) гьэкэлын пчэгьацлэхэу зэхэлэхэу пшыкылым щегьэжьагьэу пшыкылумбгьум нэс ыкн *тлокы, цэкы, тлокитлу, шьэныкьо, тлоклуц, тлоклупл* зыфилохэрэр, гущылэм пае: *Тлокэрэ сыкылуагь. Шьэныкьорэ слэзгьугьэ.*

2. Гьэкэлын пчэгьацлэхэм ащыщхэр льэпсахэхэу *-унай, -гьогогьу* зыфилохэрэмкэ гьэпсыгэ хьунхэ альэкыщт, гущылэм пае: *тфэунае, цэзгьогогьу.*

3. Зэтеутын пчэгьацлэхэр гьэкэлын пчэгьацлэхэм кьатеклэхэшь, льэпсахэу *-нэ-р* кьапыхьээ гьэпсыгэ мэхьх, гущылэм пае: *щанэ (щэ+нэ), плланэ (пллэ+нэ), пшланэ (пшлэ+нэ).*

4. Зэкэлыкылокэ пчэгьацлэхэр пчэгьэ пчэгьацлэхэм кьатеклэхэшь, льэпсахэу *-нэрэ* зыфилохэрэр кьапыхьээ гьэпсыгэ мэхьх. Мы пчэгьацлэхэм, апэрэм нэмыкылу, льэпсапэу *я-р* кьапэхэ, гущылэм пае: *яхэнэрэ (я+хы+нэрэ), ябгьонэрэ (я+бгьу+нэрэ), япшыкылулонэрэ (я+пшыкылу+нэрэ).*

5. Лъэпсэ-лъэпсахэу *-кI* зыфиорэмкIэ пчъэгъэ пчъэгъацIэхэу тIокIы, щэкIы зыфиIохэрэр гъэпсыгъэ мэхъу: (*ниIэу тIу, ниIэу цы зыфиIу*).

Зещэ зэблэхъун шыкIэмкIэ пчъэгъацIэхэр гъэпсыгъэ зэрэхъухэрэр

Зещэ зэблэхъун шыкIэмкIэ гъэпсыгъэ хъухэрэр гъэкIэкIын пчъэгъацIэхэр арых ныIэп, гущыIэм пае: *зы-зэ, ниIы-ниIэ, ниIыкIублы-ниIыкIублэ, тIокIы-тIокIэ*. Мыщ дэжым пчъэгъэ пчъэгъацIэр зэрэхъуыгъэ зещэу *ы*-р зещэу *э*-мкIэ зэблэхъуыгъэ зэрэхъурэм гъэкIэкIын пчъэгъацIэхэр щыIэу къешIых.

ГъэкIэкIын пчъэгъацIэхэм зие аффиксхэр къапыхъанхэ альэкIыщт, гущыIэм пае: *титфэ (ти+тф+э), шъуиплIэ (шъуи+плI+э)*.

Интерфикс шыкIэмкIэ пчъэгъацIэхэр гъэпсыгъэ зэрэхъухэрэр

ПчъэгъацIэхэр мыщ фэдэ интерфиксхэмкIэ гъэпсыгъэ мэхъух: *-ры-, -кIу-, -и-*.

1. Интерфиксэу *-ры-*м пчъэгъэ пчъэгъацIэхэу I-м щегъэжьагъэу I0-м нэс зэрэпхы, гущыIэм пае: *зырыз (зы+ры+зы), тфырытф (тфы+ры+тфы), ниIырыниI (ниIы+ры+ниIы)*.

2. Интерфиксэу *-кIу-*м II-м щегъэжьагъэу I9-м нэс зэрэпхы, гущыIэм пае: *ниIыкIузы (ниIы+кIу+зы), ниIыкIутфы (ниIы+кIу+тфы), ниIыкIублы (ниIы+кIу+блы)*.

3. Интерфиксэу *-и-*м мы пчъэгъацIэхэр зэрэпхы: 40, 60, 80, 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900; 2000, 3000, 4000, 5000, 6000, 7000, 8000, 9000, 10000, гущыIэм пае: *тIокIитIу (тIокIы+и+тIу), шъитф (шъэ+и+тфы), шъибгъу (шъэ+и+бгъу), минитIу (мин+и+тIу), минибл (мин+и+блы), минитиI (мин+и+ниIы)*.¹⁰⁹

ТХЭН

ХЪОХЪУХЭР, ШЪУФЭСХЭР

Нысэ зиIэм моуцтэу фэгущIох: Джэнэ кIэхъоу, шъэхъульфэу, Нэбгырэ мафэу тхэм шъуфешI! Уинысэ ихъяр олгъэгъу! Нысэ огъул тхэм ешI! Лъэпэ мафэ тхэм къырырегъадз! Унэгъо кIыхъэ тхэм ешIых! Къобын-шъэбын тхэм шъуфешI! ГушIогъо кIахъ шъуфэхъу! Тхэм акъылэгъу шъузэфешI! Нысэ мафэ тхэм ешI! Нысэ IэшIу тхэм шъуфешI! Лэкъо ин шъохъу!

Зипшъашъэ дэкIуагъэм фэлъаIох: НасыпышIо тхэм ешI! Тхэм кIеремыгъэгъожь! РэхъатышIэ тхэм фешI! ЗыхэхъагъэхэмкIи зыхэкIыхгъэхэмкIи мафэу, лъэпэ мафэ тхэм рырегъадз! Лъэдэкъэ мафэ тхэм къышъуфегъан! Блэгъэ мафэ тхэм шъузэфешI!

КIалэу къэзышагъэм фэгущIох: УипаIо мафэ пфэхъу!

¹⁰⁹ Шъаукъо А. Ып.къэ. Н. 398-399.

Пшъашгъэу дэклъагъэм фэлыаlox: Тхъэм сыхъатмафэ урегъажь!
НасыпышIо охъу!

Къэзэрэщагъэхэм араIо: Тхъэм шъузэдегъэжь, шъузэдегъаI!

Зэблагъэ хъугъэхэм араIо, афэлыаlox: Зэблэгъэ мафэ шъохъу!
Шъуиблагъэ огъул шъуфэхъу! Пхъурэльфымэ шъуагъэгъушIоу Алахъэм бэ
зэдышъуегъашIэ!

КIалэ кызыфэхъугъэм фэлыаlox: Алахъэм кышъуфегъэхъу! Тхъэм
шъудегъэтхъэжь! НасыпышIо тхъэм ешI! ШъэошIу тхъэм шъуфешI! ГъэшIэ
кIыхъэ тхъэм ешI! Еджэгъэшхо тхъэм ешI!

ДжэнакIэ зыщыгъым фэгъушIох: Мафэ пфэхъу! УгъушIоу олажь!
ХъяркIэ олажь! Тегъуатэ пфэхъу! УрыдакIу! (Къырыоц!)- (сэмэркъэу).
УкыIукагъ! (IукаIэгъэ мафэ пфэхъу).

ЗэбгъодэкIыжьыхэрэм, зэрэгъэклъатэхэрэм зэраIо: ХъяркIэ! Тхъэм
дахэкIэ тызегъэгъаI! ХъяркIэ щыIэщтым ащыщ тхъэм тешI! ГушIуагъокIэ
тызэIокI!

Бэрэ амыльэгъугъэм раIо: Фэсыжь апщи! Уильэгъужь шIу!
Унапэ чабэм щальэгъуи! Къеблэгъэжь! ШIуфэсыжь!

Шэм екIужьрэм фэлыаlox: Чэщ рэхъат кыокIу! Тхъэм дахэкIэ нэф
укъырегъэI! НэфыльэшIу шъукъекI! Тхъэм ынэшIу кышъуощэф!

Iоф зыщIэрэм раIо: УиIоф шIу! Бэу ожъу, апщи! Гъэбэжьу огъот! Тхъэм
уилэжьыгъэ фегъэбагъу! Хъяр шхын шъуфэхъу! МафэIэ олэжь! УигухэльышIу
кыбдэхъу!

Iахъом раIо: Бэу охъу апщи! (Бэхъу апщи!) Уибылым тхъэм фегъэбагъу!

Былым зыгъотыгъэм фэгъушIох: А мэшэлахъ! Тхъэм кыбдегъэхъу!
Тхъэм фегъэбагъу! Пшъхъапэ тхъэм ешI!

Былым зыщагъэм фэлыаlox: Щэ осэшIу тхъэм кыует! Тхъэм бэу
кIыуегъэх! Тегъуатэ тхъэм фешI!

Гъогу техъэрэм фэлыаlox: Гъогу мафэ утехъ! Ежьэгъэ мафэ охъу! Онэ
мафэ теольхъ! Гъогумаф! ДахэкIэ (хъяркIэ) тхъэм укъехъыжь!

ХъакIэм раIо: Къеблагъ! Уимафэ шIу! (Тхъэм шIу уельэгъу!) Сэлам
алейкум! (Алейкум сэлам!) ХъэIэ мафэ охъу!

Унэм чIэхъажьрэм фэлыаlox: УнэпIэ мафэ шъуфэхъу! Тхъэм
шъучIегъэтхъыхъэжь!

Шхэрэм, шхэггяхэм фэлялох: Гухахъоу ошх! Нахыбэ шъошх! Уирызыкь тхэм егъэбагъу! Тхэм шъуегъатхъ, тыжъугъэтхъагъ! Шъушхынырэ, шъухъунырэ, шъушыгъынырэ шъушымыкIэу тхэм бэрэ шъушегъаI!

Машынэ зыщэфыгъэм фэгушIох: ГъучI мафэ тхэм ешI! НахышIукIэ охъожь! Къопс мафэ пфэхъу! ШIукIэ олажь!

ДахэкIэ зекIорэм фэлялох: НасыпышIо охъу! Тхэм ынышIу кыпщэф! ГъэшIэ кIыхъэ охъу! Тхэм шIу уельэгъу! Къурмэн сыпфэхъу! БэгъашIэ охъу!

Псы уезгъашъорэм еоIо: Псыр псэм фэд! Псым фэдэу шIу уальэгъу!**ШIушIэкIэ тэрэм фэлялох:** Нахыбэ бгъотэу тхэм ушегъаI! УиIахъ бэрэ тхэ ахегъэт! Тхэм шIукIэ кыпфысегъэшIэжь!

Сымаджэм, сымаджагъэм рало: ШIуфежьэжь! Лъэпэ мафэ къеохыжьэжь! Зэпэшэу отэджыжь! Тхэм кыюузыщтмэ ауж ешI!¹¹⁰

А. Хъохъухэм, шIуфэсхэм ялытыгъэу унчIэхэм джэуап къяшъут.

1. Тхэм дахэкIэ укъехыжьэ зыраIорэр хэта?
2. Лъэпэ мафэ къеохыжьэжьэ зыраIорэр хэта?
3. Хэта Тхэм нэбгырэ мафэ шъуфешI аIозэ зыфэгушIохэрэр?
4. Еджэгъэшхо Тхэм ешI аIозэ хъохъу зыфаIорэр хэта?

Б. ГуцыI зэблэдзыгъэхэр зэхъужьэгъусх.

тхэм	охъу	хъэкIэ
мафэ	уинысэ	фегъэбагъу
щальэгъуи	уинапэ	ольэгъу
ихъяр	уилэжьыгъэ	чабэм

В. Мы гуцыIхэр хэтэу гуцыIухыгъэхэр зэхъужьэгъуцу.

1. Благъэ:
2. Iоф:
3. Уасэ:
4. ХъакIэ:

Г. ГуцыIухыгъэхэр зэхъужьэгъуцуи мэхъанэ зиIэ едзыгъо жьужьэпсы.

1. уипаIо мафэ пфэхъу аIозэ фэгушIуагъагъэх

¹¹⁰ ШакIо Абрек. Унагъом сабий кыхъуагъэмэ... Мыекъуапэ, 1994. Н. 35-38.

2. ильэситІ ипэ кьeблэгъэжъ, кьeблэгъэжъ аІозэ кьырагъeблэгъэжъыгъэгъэ кІалэм
3. непи кІалэ кьыфэхъугъэм пае Тхъэм гъэшІэ кІыхъэ, еджэгъэшхо ешІкІэ фэлъаІох
4. икьуаджэ кьызэрэкІожьыгъэм мазиплІ тешІагъэу кьызешэм чылэм дэсхэр

Д. Тхыгъэм кьыжъугурымыІуагъэу хэт гуцыІэхэр кьыхэшъутхыкІ ыкІи гуцыІалгъэм шъуеплъызэ жьы хъугъэ гуцыІэ ахэтмэ кьэжъугъэлъагъу.

ЕДЭІУН

ХЫРЫХЫХЪЭХЭР

1. Псым алрэгъу теубгъуагъ. (Мылы).
2. МэкІэ Іазэ шъхъаем, хъэп, тамэ гот шъхъаем бгъэп. (Бжьэ).
3. Чэу гъуанэм сьдэплъымэ, плъыжъ бын сахэплъэ./Чэу гъуанэм сьдэплъымэ, плъыжъ бын сэлъэгъу. (Щыбжьый).
4. Хъаджыгъэ нэкІу, дэпкы екІужъ. (Щыбз).
5. Жэ симыІэу сэгущыІэ. (Сыхъат).
6. Чышъхъашъор фыжъыбзэу ефапэ./Губгъом шэкІ фыжъ иубгъуагъ. (Осы).
7. ЧэушъхъарыкІу, нэкІу тІэтІэжъ. (Къэбы).
8. МэпкІатэ, мэлъатэ, жьы кІоцІытышъ зэредзэ, дадзыезэ рэджэгух. (Іэгуау).
9. МашІоми щыстырэп, псыми чІэбырэп. (Мылы).
10. Дыргу-дыргу, дыргу мыІу, пчымэІуишъ, къоджишъэ кьысэти осІотэн. (Лъэмыдж).
11. Нэ цІыкІу, пэ цІыкІу, джэдыгу цІыкІу зыщыгъ. (Цыгъо).
12. Ыгу псынкІэ, зыІукІэрэм рефыжъэ. (ТхъакІумкІыхъ).
13. КъопиплІ, плІэмый, зыІу-зыпчъэ закъу. (Хъамбар).
14. Тэкъэжъые гъонибл. (Шъхъэ).
15. Тиунашъхъэ дышъэ бэщ тель. (Тыгъэнэбзый).¹¹¹

А. Хырыхыхъэхэм ялъытыгъэу унчІэхэм джэуап куъяашъут.

1. Хъаджыгъэ нэкІу зэпытэу щытыр сыда?
2. Алрэгъоу зытеубгъуагъэ псым чІэмыбырэр сыда?
3. Губгъом шэкІ фыжъэу иубгъуагъэр сыда?
4. Шъуиунашъхъэ дышъэ бэщэу тельыр сыда?

¹¹¹ Абэтэ Цуцэ, ЖэнэлІ Тамарэ. Диктантхэмрэ изложениехэмрэ. Мыекъуапэ, 1994. Н. 34-90.

Б. Гуцыл зэблэдзыгьэхэр зэжьугьэгьүсэх.

тхьакIумэжIыхьэр	фыжкы
кьэбыр	цIыкIу
осыр	псынкIэ
цыгьор	чэушхьарыкIу

В. Гуцыл зэхэлхьагьэхэр зэхэжьугьэуцуи гуцылзухыгьэ жьугьэпсы.

1. кьэсыгьэ/дунаер/ыфэпагь/тыгьопчыхь/осым/фыжкыбзэу
.....
2. кIэлэцIыкIухэр/пльыжкыр/мэджэгух/джэдыгу/Iэгуау/дадзыезэ/зыщыгь
.....
3. хьаджыгьэр/ыутхындзи/дэпкьым/нанэ/пильэжыгь/щыбзэмкIэ
.....
4. алрэгьу/ыгьэткIугь/тельыгьэ/тыгьэм/тиунашхьэ/фэдэу/мылыр
.....

ГУЦЫЛЭН

ДЖЭГУАКIО

ДжэгуакIо – джэгур зезыщэрэр. Акьылрэ гульытэрэ зиIэу, жэбзэ дахэ зыIульэу, льэпкьым ишэн зэхэтыкIэхэм дэгьоу ащыгьуазэу, усэкIо-орэдыIоу, кIом хэтэу кьызэхильхьэу, зэхэщэкIо Iэпэлэсэу ижкькIэ адыгэмэ ахэтыгьэхэр ары. Я XIX-рэ лIэшIэгьум иапарэ ныкьо щыIэгьэ адыгэ гьэсагьэхэу Султан Хьанджэриерэ Нэгумэ Шорэрэ кьызэратхыжырэмкIэ, джэгуакIохэр зырызэу джэгуштыгьэхэп – Iэпэлэсэнэгьэ зэфэшхьафхэр зыхэльхэр зэхэхьэти, зы куп зашIыштыгь. Ахэмэ шыкIэшпынаохэр, кьамылапщэхэр, сырынапщэхэр, пщынаохэр, пхьэкIычаохэр, орэдус-орэдыIохэр, тхыдэIуатэхэр ахэтхэу хэбзагьэ. ДжэгокIо купым хэт пэпчэ Iэпэлэсэнэгьэ заулэ хэльыгь. Гуцылэм пае, пщынэм, шыкIэшпынэм е кьамылым кьезгьалорэмэ орэд кьалони, аусыни яамалыгь. Джащ фэдэу, орэдус-тхыдэIуатэхэм инструментмэ алэ екIуштыгьэ, дэгьоу кьэшъонхэ альэкIыштыгьэ. Пстэуми жэбзэ чан алушгыштыгь, цIыфхэр агьэчэфын-агьэджэгуным фэкулаиыгьэх.

ДжэгокIо купым шхьэу иIагьэр джэгуакIор – усэкIо-тхыдэIотэ-зэхэщакIор .– ары. Ащ джэгур зэрищэщтыгь, чIыпIэу зэрытхэм тефэу усэ сатырхэр, орэд едызгьохэр псынкIэу, кIом хэтэу, зэхильхьэти, джэгур кьекIолIагьэмэ кьафиIощтыгь. Сэмэркьэум, сатиричэскэ талантым фэлэзагь джэгуакIор. Цыфхэр зэригьэщыхьэрэ-зэригьэчэфхэрэм дакIоу, ахэр цIыф нэшэнэ дахэхэм щыIэкIэ-зэхэтыкIэ дэгьухэм афигьэблыштыгьэх, пIуныгьэ-

гъэсэнэгъэ амалхэр иусэхэмкIэ, иорэдхэмкIэ исэмэркъэухэмкIэ, изекIокIэ-шыкIэхэмкIэ зэрихъэщтыгъэх.

ДжэгуакIохэр зычIыпIэ исхэу хэбзагъэп, зы къуаджэм дэкIымэ адырэ къуаджэм дахьэхэзэ къекIокIыщтыгъэх. Орэд языгъэусы зышIоигъохэри ахэмэ къяджэщтыгъэх. Джэгур зэпыгъэуэгъэ зыщыхьурэм джэгуакIомэ орэд къэIонырэ тхыдэIотэныгъэмрэ зэпагъэущтыгъэп. ДжэгуакIомэ джэгур агъэджэгун, цIыфхэр агъэчэфын закъор арэп яIэнэтIагъэр: сыд фэдэрэ хьугъэ-шIэгъэ ин, Iофыгъошхо адыгэ шьолъырым къитэджагъэми ахэр ахэлажьэщтыгъэх, яшIошI къыраIуалIэщтыгъэ, уасэ афашIыщтыгъ. Нэгумэ Шорэ къызэритхыжьырэмкIэ, ижыкIэ джэгуакIохэр шы шхьуантIэмэ атесхэу ренэу заом Iухъэщтыгъэх, дзэм ыпашъхъэ уцухэти нахьыпэкIэ лIыгъэ зезыхьагъэмэ ящытхьу къызыIотыкIырэ усэхэмрэ орэдхэмрэ къафалозэ, дзакIохэр агъэгущоцтыгъэ. ЕтIанэ дзэкIо кIалэхэр зэрэзаорэм лыплъэхэти, лIыхъужь орэдхэр аусыщтыгъэ, хэти ифэшъуашэ раIуалIэщтыгъэ.

Зышъхъэ зылытэжьрэ джэгуакIохэр – ахэр бэкIэ нахьыбагъ – шIум, зэфагъэм ибэнэкIуагъэх, емыкIу зезыхьэрэмэ апыщытыгъэх, ахэм мыхьомышIагъэхэр, зэфэнчъагъэр ясатирическэ усэхэмрэ орэдхэмрэ ащаумысыщтыгъэх, ащадэхъащхыщтыгъэ. Арары цIыф мызафэмэ ахэ альэгъу зыкIэмыхъущтыгъэхэр, зыкIащыштэщтыгъэхэр, зыкIапыщытыгъэхэр.

Джэгур кIо зыхьукIэ джэгуакIор джэгу утыгум итэу хэбзагъэ. НахьыбэрэмкIэ ащ бэщ мыин ыIыгъэщтыгъэ (чIыпIэ зырызхэм бэщым ычIыпIэкIэ быракъ плъыжт цIыкIу, хыIушъом щыпсэхухэрэ шапсыгъэмэ – дэжьые бэщ). Бэщыр, джэгуакIом хабзэр джэгур зэрэщиIыгъым ишыхъатыгъ. Джэгу утыгум джэгуакIом нэмыкIэу нэбгрэ зытIуц джыри итыгъ. Ахэр джэгуакIом игуадзэхэу хъатыякIохэр арыгъэ. Ахэм джэгуакIом ыIорэр ашIэщтыгъэ. ХъатыякIохэр – е джэгур зиджэгур иIахылыгъэх, е инэIосэ блэгъагъэх. ДжэгуакIом джэгур тетыгъор щийыгъыгъ. Ащ иизын хэмылъэу зи къэшъони, текIыжьыни, джэгур хэкIыжьыни фитыгъэп, ащ фэдэр джэгуакIом ыгъэпщынэн фитыгъ. ДжэгуакIомэ джэгур къызыIуахыщтыгъэ, зэпагъэущтыгъэ, аухыжьыщтыгъэ.

ДжэгуакIом, кIом дыхэтэу, сатирическэ усэхэри сатыр шхэнхэри зэхилъхъэщтыгъэх, адыгэ шэн-зэхэтыкIэхэм, цIыфыгъэм, дэхагъэм, орэдхэм ыкIи къашъохэм яхьылIэгъэ псэлъэ кIэкIхэр къышIыщтыгъэ.

Уахътэ зытешIэм цIыкIу-цIыкIузэ джэгуакIом ипшъэрыль-IэнатIэхэр нахь цIыкIу хьугъэх, нысэщэ джэгур изещэн ибэ-нахьыбэу ахэр къызфэнагъэхэр. ТилIэшIэгъу ия 30 - 40-рэ илъэхэм аужхэм джэгуакIомэ яIэнатIэ хъатыякIомэ аштэжьыгъ.¹¹²

А. Тхыгъэм елгытагъэу упчIэхэм джэуап къашъут.

1. Тхыгъэм ыцIэ къыщыIуагъэ адыгэ шIэныгъэлэжьхэр хэта?

¹¹² Бахъукъо Е. **Ып.къэ.** Н. 39-41.

2. Джэгуакло зыфагорэр хэта?
3. Джэгуаклохэм сыда ашлэщтыгьэхэр?
4. Джэгуаклом игуадзэу джэгум хэтыр хэта?

Б. Тхыгьэм хэт пчъэгъацлэхэм аклэжсугьэтхь, ахэр хэтэу гуцылэухыгьэ зырыз зэхэжсугьэуцу.

В. Гуцылэухыгьэхэм шьукьядж, тхыгьэм елгытыгьэу скобкэм тэрэз-тэрээп джэуаныр дашгьутх.

1. Джэгуаклор джэгу утыгум ит хэбзагьэп. (.....).
2. Джэгуаклохэм акьыларэ гульытэрэ ялэу, жэбзэ дахэ ялэульэу щытыгь. (.....).
3. Джэгуаклохэр сэмэркьэум фэлэзагьэп. (.....).
4. Джэгуаклохэм усэхэмрэ оредхэмрэ кьафагозэ дзаклохэри агьэгушхощтыгьэ. (.....).

Г. Гуцылэ зэблэдзыгьэхэр зэжсугьэзгьусэх, ахэр хэтэу гуцылэухыгьэ зырыз зэхэжсугьэуцу.

орэд	цлэфхэр
лгыгьэ	шьхьэр
гьэчэфын	зехьэн
лгыгьэжын	усын

СЫДА ЗЭДГЪЭШАГЪЭХЭР

Гуцылэухыгьэхэм ящыклэгьэ гуцылэхэр хэжсугьэуцожь. Джэуанэу кьышгьутыгьэхэм елгытагьэу 1, 2, 3, 4, 5 зыфэжсугьэуцу.

VIII

тлыс/ йорыуатэм/ лые/ нэфыльэшлу/ мылыр/ заом/ куу/
члэгьчлэлыбзэ/ мэхьанэ/бэгьашлэ/ шыпкьагьэу/ гупшыси/ лэжьэкло/
псынклэу/ Нэгумэ/ нахьыбэу/ гощын/зэхэль/ кьэзыпчьырэ/
джэгуаклохэр/ зэтеутын/ шьуфэхьу/ кьэзыпчьырэ/ гуцылэжьхэм/
пчъэгъацлэхэр/ рэхьат/ шьучлэгьэтхьыхьэжь/ клэпс/

1. Адыгэхэр иунэ члэхьажьрэм Тхьэм....., мафэ агозэ фэльаох.
2. Цлэф гьолгыжьрэм чэщ..... кьыоклу, укьекл етэло.
3. Адыгабзэм купихэу шагошы:, зэклэлыкьуаклэ, гьэклэкын,, мыгьэнэфагьэ,
4. пчъэгъацлэхэри кьызэрыкьлу,, зэхэт ылоу щы мэхьух.

5. Псым чІэмыбэу машІом ымыстырэтыгъэм егъэжъу.
6. Адыгэ гъэсагъэу Шорэ, шы шхъуантІэмэ атесхэу
Іухъэщтыгъэх ыІуи ытхыгъагъ.
7. Мэхъанэ зиІэ адыгэ ащыщ зыр «..... псалгъэ, зыплъыхыи
.....» зыфалорэр ары.
8. ГущыІэжъхэм яІэу, ятІонэрэ къарыкІэу щытых.
9. ащыщ гущыІэжъхэр ахэлъым ешІых.
10. ГущыІэ зыхэмыт гущыІэжъхэр ибэ- зэхэзылъхъагъэр.....
цІыфхэр арых.

